

Murtaza Mutahharî

İSLÂMÎ İLİMLERE
GİRİŞ
-3-

FIKİH USÛLÜ ve FIKİH

Çeviren
Naci Korkmaz

İSLÂMÎ İLİMLERE GİRİŞ -3- FIKİH USÛLÜ VE FIKİH

© 2020 Önsöz Yayıncılık

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 24887

ISBN 978-625-7055-17-8

1. Baskı: İstanbul, Ekim 2020

Önsöz Yayıncılık: 98

Mutahhari Külliyyatı: 15

Yazar: Murtaza Mutahharî

Çeviren: Naci Korkmaz

Yayın Yönetmeni: Önder Türkeli

Editör: Fevzi Yiğit

Son Okuma: Erhan Güngör

Sayfa Düzeni: DBY Ajans

Kapak Tasarımı: Sercan Arslan

Baskı / Cilt:

Step Ajans Matbaacılık (Sertifika No: 12266)

Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11

Bağcılar/İstanbul - Tel: 0212-4468846

Kütüphane Bilgi Kartı / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

İslâmî İlimlere Giriş -3- Fıkıh Usûlü ve Fıkıh

Yazar: Murtaza Mutahharî

Çeviren: Naci Korkmaz

ISBN 978-625-7055-17-8 Ebat: 12,0 x 19,5 cm, 151 s.

1. Fıkıhu Usulü 2. Fıkıh

Göztepe Mah. 2301. Sokak No: 21/2 Bağcılar / İstanbul

Tel: +90 212 659 30 03 - +90 533 427 94 98

www.onsozyayincilik.com.tr • bilgi@onsozyayincilik.com.tr

İçindekiler

İlk Baskı Önsözü.....	7
-----------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM FİKİH USÛLÜ

Birinci Ders

Giriş	11
-------------	----

İkinci Ders

Fıkıhın Kaynakları.....	16
-------------------------	----

Üçüncü Ders

Kısa Tarihçe.....	24
-------------------	----

Dördüncü Ders

Usûl İlminin Konuları.....	29
----------------------------	----

Beşinci Ders

Kitap ve Sünnet'in Ortak Meseleleri	35
---	----

Altıncı Ders

İcmâ' ve Akıl	43
---------------------	----

Yedinci Ders

İlmî İlkeler.....	52
-------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM FİKİH

Birinci Ders

Fıkıh İlmi 61

İkinci Ders

Fıkıh ve Fakihler Tarihçesi-1..... 67

Üçüncü Ders

Fıkıh ve Fakihler Tarihçesi-2..... 74

Dördüncü Ders

Fıkıh ve Fakihler Tarihçesi-3..... 83

Beşinci Ders

Fıkıh ve Fakihler Tarihçesi-4..... 91

Altıncı Ders

Fıkıh Meselelerinin Bölümleri ve Sınıflandırılması-1.....99

Yedinci Ders

Fıkıh Meselelerinin Bölümleri ve Sınıflandırılması-2.... 108

Sekizinci Ders

Fıkıh Meselelerinin Bölümleri ve Sınıflandırılması-3.... 117

Dokuzuncu ve Onuncu Dersler

Fıkıh Meselelerinin Sınıflandırılması ve Bölümleri-4.... 124

On Birinci Ders

Fıkıh Meselerinin Çeşitliliği 136

Dizin 143

İlk Baskı Önsözü

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

Toplumumuzun temel ve başlıca sorunlarından biri, genç neslin İslâmî ilimlerden uzaklığıdır. Bu sorunu herkesten daha fazla hisseden ve kararsızca çözmeye çalışan, yine bu genç nesildir. Bir taraftan İslâmî kültürü, İslâm'ın asil pınarlarından öğrenmiş; öte taraftan kendi zamanlarının ruhuna uygun bir dil kullanabilen kişiler sadece toplumun bu ihtiyacına doğru şekilde cevap verebilir ve genç neslin zamanını idrâk edebilirler.

Üstad Şehid Mutahharî, günümüz kuşağını İslâm ile aşına edebilecek gerekli şartları taşıyan az sayıdaki insanlardan biriydi. O, günümüz üniversitelerinde ilmiye havzalarının gerçek temsilcisiydi. Zira genç kuşağın dilini anlıyor, bu kuşağın mesajını işitiyor ve ilmiye havzalarına taşıyordu. O, genç kuşağın İslâm kültüründen uzaklığı sorununu çok iyi (yerinde) ve zamanında tanımlamış ve çözüm yolunu idrâk etmişti. Birçok eserini de bu sorunu çözmeye yönünde telif etti.

Üstadın şehâdetinden sonra basılan İslâmî İlimler Külliyyâtı serisi bu kabilden eserlerdir. Bu külliyyâtı Üstad, İslâmî ilimlerle tanışma yolunda ilk adımı atmış

olan gençler için kaleme aldı ve onun bütün çabası, bu sohbet sırasında sadelik ve özeti esas kılmaya çalışarak, gençlerin cana can katan ve ruhu besleyen İslâmî kültüre girişi için yolu açmaktır.

Bu ders dizisi aslında, şehit Üstad'ın Tahran Üniversitesi İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi birinci ve ikinci sınıf öğrencileri için dile getirdiği ve “İslâmî Felsefe Külliyyâtı” gibi bazı bölümlerinin Üstad'ın hayatta olduğu dönemde kendisinin izniyle defalarca Sanat-ı Şerif Üniversitesi'nde okutulan derslerdir.

Şehit Üstad bu dersleri, basımından önce yeniden gözden geçirmeyi düşünüyordu. Ne yazık ki bu fırsatı bulamadı ve hayatının parlak nuru münafıklar tarafından söndürüldü. Üstad'ın şehadetinden sonra biz de, bu külliyyâtı herhangi bir değişiklik yapmadan, olduğu gibi basmayı uygun gördük.

BİRİNCİ BÖLÜM
FIKİH USÛLÜ

BİRİNCİ DERS

Giriş

Bu bölümde incelemeyi düşündüğümüz konu, “usûl ilmi” hakkında bazı genel kaidelerdir. Fıkıh ve usûl, birbirine bağlı iki ilim dalıdır. Bu ilimlerin birbirine bağlılığı –sonradan aydınlanacağı üzere– felsefe ve mantık ilimlerinin bağlılığına benzemektedir. Usûl ilmi, fıkıh ilmi için bir mukaddime ve hazırlık mesabesindedir. Bu nedenle bu ilim dalını, usûl-i fıkıh yani fıkıhın temeli ve menşei olarak adlandırırlar.

Öncelikle bu iki ilimle ilgili kısa bir tanım ortaya koymak gerekir.

“Fıkıh” lügatte idrâk, ancak derin idrâk ve anlayış anlamındadır. Dünya işleri ve olayları hakkında bilgilerimiz iki türlüdür. Bilgilerimiz bazen yüzeysel, bazen de derindir. Ekonomi alanından örnek verelim. Bizler sürekli önceki yıllarda mevcut olmayan bir ürünün şimdi piyasaya sürüldüğünü ve aksine mevcut bir dizi ürünün artık bulunamaz olduğunu gözlemlemekteyiz. Filan ürünün fiyatı düzenli olarak artarken, diğer ürünün fiyatı sabittir.

Bu ölçüde bilgiyi herkesin elde edebilmesi mümkündür; ama bu tür bir bilgi yüzeyseldir. Ancak bazılarının bu konular hakkındaki bilgileri derindir ve yüzeysel seviyeyi

aşıp gelişmelerin ve eylemlerin içine nüfûz ederler. Bu bireyler olayların menşe ve aslını idrâk etmiş kişilerdir. Yani hangi gelişmenin bir ürünün piyasada arzının artmasına ve azalmasına, bir ürünün fiyatının yükselmesine, fiyatların düzenli olarak artmasına veya düşmesine sebep olduğunu ve bu gelişmelerin ne ölçüde gerekli, kesin ve kaçınılmaz ve ne ölçüde önlenabilir olduğunu bilmektedir.

Birinin ekonomik konulardaki bilgileri yüzeysel gözlemleri aşip gelişmeleri derinden idrâk edecek ve kavrayacak seviyeye ulaştığı takdirde onu ekonomi “fakîhi” olarak adlandırmak gerekir.

Mükerreren Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. Peygamber (s.a.a) ve Masum İmamlar’dan nakledilen anlatı ve rivâyetlerde dinde tefekkuh (derinleşme ve derinden kavrama) emredilmiştir. Bunların bütününden İslâm’ın görüşünün ve arzusunun, Müslümanların İslâm’ı bütün alanlarda derinden ve tam bir basiret üzere idrâk etmeleri olduğu çıkarsanmaktadır. Tabii ki İslâm’ın ihtimam ve dikkat gösterdiği dinde derinleşme İslâmî inanç esasları, İslâmî dünya görüşü, İslâmî ahlâkiyât ve eğitim, İslâmî ictimâiyât, İslâmî ibadetler, İslâmî medenî düzenlemeler ve bireysel, toplumsal vb. gibi yaşam alanlarında özel İslâmî edeblere ilişkin konular da dahil olmak üzere bütün İslâmî işler ve fiilleri kapsamaktadır. Ancak hicrî 2. yüzyıldan itibaren Müslümanlar arasında “fıkıh” kelimesi hakkında deyim haline gelen kavram, “ahkâm fıkıh” veya “istinbât fıkıh” olarak adlandırılabilir ve ilgili kaynak ve belgelerden İslâmî kural ve kaidelerin ince ve doğru idrâki ve derin hüküm çıkarılmasını ifade eden, özel kısımdır.

İslâmî ahkâm ve kaideler, meseleler ve olaylar hakkında tikel ve bireysel olarak; her olgu ve hâdise hakkında

detaylı olarak beyan edilmemiştir -bu mümkün de değildir, zira hadiseler ve olgular sonsuz sûret ve şekilde gerçekleşirler-; aksine bir dizi ilke, genel kurallar ve kaide-ler şeklinde ifade edilmiştir.

Bir mesele ve hâdisenin hükmünü beyan etmek isteyen bir fakihın muteber kaynak ve belgelere –ilerleyen bölümlerde bunlar hakkında bilgi verilecektir– başvurması ve bütün yönleri dikkate alarak görüşünü beyan etmesi gerekir. İşte fakihliğin derin, dakik ve çok yönlü idrâk ve anlayış ile eşzamanlı ve iç içe olması tam da budur.

Fıkıh bilginleri fıkıhın tanımında şu ifadeyi kullanmışlardır: “Fıkıh, ayrıntılı kaynak ve deliller üzerinden İslâm şeriatının ferî hükümleri (yani akîdevî ve eğitim-sel usûl meseleleri değil, pratik ahkâmı) hakkında bilgi sahibi olmaktır.” İleride bu kaynak ve belgeler hakkında bilgi verilecektir.

Fıkıh Usûlü

Fakihin öncelikle birçok ilim dalına hakim olması gerekir. Bu ilimlerin başlıcaları şunlardır:

1. Arap Edebiyatı: Yani nahiv, sarf, lügat, manâ, beyân ve bedî‘; zira Kur’ân ve hadislerin dili Arapçadır ve Arap dili ve edebiyatını bilmeksizin –en azından müte‘ârif ve geleneksel seviyede– Kur’ân ve hadisten yararlanmak mümkün değildir.
2. Kur’ân-ı Kerîm’in Tefsiri: Fıkıh bilgininin, Kur’ân’a müracaat etmesi gerekliliğine dikkatle tefsir ilmi hakkında yüzeysel ve muhtasar bilgiye sahip olması gerekir.

3. Mantık: İstidlâlin kullanıldığı her bilim dalı, mantığa muhtaçtır. Bu nedenle fakihin az çok mantık ilmine vâkıf olması gerekir.
4. Hadis İlmi: Fakih, hadis bilgini olmalıdır. Hadis türlerini tanımalı ve sürekli egzersiz ve alıştırmayla hadisin diline aşinalık kazanmış olmalıdır.
5. Ricâl İlmi: Yani râvileri tanıma. İleride hadislerin, hadis kitaplarından bağımsız olarak kabul edilemeyeceğini ve kritiğinin yapılması gerektiğini beyan edeceğiz. Ricâl ilmi hadis senedlerinin kritiği ve eleştirisine yöneliktir.
6. Fıkıh Usûlü İlmi: Fıkha girişte öğrenilmesi elzem olan en önemli ilim, usûl-i fikh ilmidir. Bu ilim son derece latif ve Müslümanların icat ettikleri ilimlerden biridir.

Usûl ilmi aslında hüküm çıkarma kuralları ilmidir. Bu ilim fıkıhta, fıkıh kaynaklarından doğru hüküm çıkarma yöntemini bizlere öğretmektedir. Bu yüzden usûl ilmi, mantık gibi kurallı bir ilimdir ve ilimden daha çok fen ve tekniğe yakındır. Yani bu ilim dalında bir dizi “olandan” değil, bir dizi “olması gerekenden” söz edilmektedir.

Bazıları usûl ilminin meselelerinin, bir ilim dalının esaslarının, yani kıyas (tasım) öncüllerinin o ilim dalında kullanıldığı şekliyle fıkıh ilminde kullanılmayan meseleler olduğunu tasavvur etmişlerdir. Bu nedenle usûl ilminde mesele ve sonuçların fıkıh ilminin tümelleri olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Ancak bu görüş doğru değildir. Mantık meseleleri felsefenin tümelleri olamayacağı gibi usûl ilminin meseleleri de fıkha oranla tümellik teşkil edemez. Bununla beraber

bu konu oldukça geniş ve tafsîlatlı olduğundan dolayı üzerinde konuşmanın yeri ve zamanı değildir.

Fıkıhın kaynak ve belgelerine başvurunun farklı şekillerde gerçekleşebileceğine ve kimi zaman bunun, hakikatin ve İslâm şâriinin gerçek görüşüne aykırı olan hatalı hüküm çıkarmalara sebep olabileceğine dikkatle, özel bir ilim dalında fıkıh kaynak ve belgelerine başvuru ve İslâmî hükümlerin istihrâc ve istinbâtının doğru yönteminin ne olduğunun aklî ve kesin naklî deliller üzerinden araştırılması zorunludur. Usûl ilmi bu yönü beyan etmektedir.

İslâm'ın ilk döneminden itibaren hemen hemen fıkıh sözcüğüyle eşanlamlı olan bir sözcük, Müslümanlar arasında yaygınlaştı; bu sözcük “ictihâd”dır. Nitekim bugün biz Müslümanlar arasında fakîh sözcüğü müctehid sözcüğüyle eşanlamlıdır.

İctihâd “cehd” kökünden türemiş olup, olanca gücünü harcamak ve çaba göstermek anlamındadır. Bu nedenle fakîh, hükümlerin istihrâc ve istinbâtında bütün çaba ve cehdini kullanması gerektiğinden dolayı müctehid olarak addolunur.

İstinbât sözcüğü de anlam bakımından bunlara benzetilmektedir. “Nebt” kökünden gelen bu sözcük, lügatte yerden ve kuyudan su çıkarmak anlamındadır. Güya fakihlerin hüküm çıkarmadaki çaba ve gayretleri, birçok katman altından berrak suyun ortaya çıkarılmasına benzetilmiştir.

İKİNCİ DERS

Fıkıhın Kaynakları

İlk bölümde fıkıh usûlü ilminin bizlere aslî ve temel kaynaklardan şer'î hükümleri çıkarmanın doğru metot ve yöntemini öğrettiğini kavradık. Öyleyse şimdi bu kaynakları ve sayısını, bütün İslâmî mezheb ve fırkalar arasında bu kaynaklar hakkında her açıdan görüş birliği mi yoksa görüş ayrılığı mı olduğunu, görüş ayrılıkları varsa bu ihtilafların ne olduğuna bakmamız gerekmektedir. Öncelikle Şî'î alimlerin ve fakihlerin fıkıhın kaynakları hakkındaki görüşlerini ifade edip, ardından da ayrı ayrı her bir kaynağın açıklanmasına ek olarak diğer İslâmî mezheplerin alimlerinin görüşlerini de açıklayacağız.

Şî'a açısından fıkıh kaynakları (ileride görüşlerini tartışacağımız Ahbâriyyûn adında küçük bir grup dışında) dört tanedir.

1. Kur'ân: Bundan sonra fakihlerin ve Usûlîlerin deyiimiyle kısaca Kitâb olarak anılacaktır.
2. Sünnet, yani Allah Resûlü ve İmamların sözleri, davranışları ve takriri.
3. İcmâ'
4. Akıl

Bu dört kaynak, fakihlerin ve Usûlîlerin terminolojisinde “edille-i erba‘a” (dört delil) olarak adlandırılır. Genellikle usûl ilminin dört delil etrafında döndüğünü ileri sürmektedirler. Şimdi de bu dört kaynağın her biri hakkında bilgi vermemiz, ayrıca diğer İslâmî mezheplerin ve Şî‘î Ahbâriyyûn grubunun görüşlerini beyan etmemiz gerekmektedir.

Konuya Kur’ân’dan başlıyoruz.

Kur’ân

Kuşkusuz Kur’ân, İslâm’ın hüküm ve kurallarının ilk kaynağıdır. Tabii ki Kur’ân ayetleri ilmî hüküm ve kural-lara münhasır değildir. Kur’ân’da yüzlerce tür mesele söz konusu edilmiştir. Ama bunlardan bazıları, toplam altı bin altı yüz altmış Kur’ân ayetinin yaklaşık beş yüz ka-darı, yani on üçte biri ahkâma tahsis edilmiştir.

İslâm alimleri bu ayetler hususunda çeşitli kitaplar te-lif etmişlerdir. Şî‘îler arasında bu kitapların en meşhuru Mukaddes-i Erdebilî olarak bilinen, hicrî 10. yüzyılda yaşamış ve Şah Abbâs ile muâsır olan ünlü müctehid ve muttakî zâhid Molla Ahmed Erdebilî’ye ait *Âyâtü’l-Ahkâm* adlı eserdir. Diğer bir kitap ise hicrî 8. ve 9. asır âlimlerinden olan Fâzıl Mikdâd es-Süyûrî el-Hillî’nin *Kenzü’l-İrfân* adlı eseridir. Ayrıca Ehl-i Sünnet uleması ara-sında da ahkâm ayetleri hakkında kitaplar telif edilmiştir.

İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanlar, İslâmî hükümlerin istinbâtı için öncelikle Kur’ân-ı Kerîm’e baş-vurmuş ve başvurmaktadırlar. Ancak İran’da neredeyse Safevîlerin ortaya çıkışına denk gelen bir hâdise vuku buldu ve sıradan halkın Kur’ân’a başvurma hakkını ya-saklayan bir fırka ortaya çıktı. Bu grup sadece Peygamber

ve İmamların Kur’ân’a rücû hakkının olduğunu ve diğerlerinin genel olarak Sünnet’e, yani haber ve hadislerle rücû etmeleri gerektiğini iddia ediyordu.

Bu fırka Kur’ân’a başvurmayı yasakladığı gibi icmâ’a ve akla rücûyu da caiz görmüyordu. Çünkü icmâ’ın Ehl-i Sünnet’in uydurması ve hayâl ürünü olduğunu iddia ediyorlardı. Akıl ise yanılabilir olduğundan güvenilir değildir. O halde müracaat edilmesi gereken tek kaynak, haber ve hadislerdir. Bu nedenle bu fırka “Ahbâriyyûn” olarak adlandırıldı.

Bu fırka, Kur’ân’a rücû hakkını, icmâ‘ ve aklın hucciyetini inkârla birlikte ictihâdı da reddetti. Zira ictihâd –daha önce ifade edildiği gibi- ince idrâk ve derin hüküm çıkarmadan ibarettir ve derin idrâkin akıl kullanılmaksızın ve görüş uygulanmaksızın imkânsız olduğu açıktır. Bu grup halkın doğrudan –müctehidlerin aracılığı olmaksızın– rivâyet ve hadislerle başvurmaları gerektiğine ve sıradan insanların ilmi hallere başvurdukları takdirde şer’î vazifelerini öğreneceklerine inandılar.

Bu fırkanın lideri Emîn Esterâbâdî adında biriydi. *Fevâ'idü'l-Medeniyye* adında meşhur bir kitabı vardır. Düşünce ve görüşlerini bu kitapta açıklamıştır. İranlıdır, ama yıllarca Mekke ve Medîne civarında yaşamıştır.

Ahbâriilerin ortaya çıkışı ve İran’ın bazı güney şehirleri, Fas Körfezi Adaları ve Irak’ın bazı mukaddes şehirlerinde büyük bir grubun onlara yönelmesi önemli bir gerileme, çökme ve yozlaşmaya neden oldu. Ama bereket versin ki, değerli müctehidlerin dikkate şayan mücadelesi ve direnişi neticesinde nüfuzlarının önü alındı ve şimdilerde köşe ve bucaklarda küçük gruplar dışında varlık gösterememektedirler.

Sünnet

Sünnet masumun söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olan uygulamalardır. Hz. Peygamber (a.s.)'ın sözlerinde bir hükmün ifade edilmiş olması veya Allah Resûlü'nün bir dinî vazifeyi bilfiil nasıl yaptığının sabit olması ya da başkalarının bazı dinî vecibeleri Peygamber'in huzurunda özel bir şekilde yerine getirdiklerinde uygulama şeklinin kendisinin fiilî takrir ve onayını almış olmasının, bir fakihin bunu mesned olarak alması için yeterli olduğu açıktır.

Sünnet ve delil oluşu hakkında genel olarak bir tartışma söz konusu olmamakla birlikte herhangi bir muhalif de mevcut değildir. Sünnet konusundaki anlaşmazlık iki yöndedir: Biri, acaba sadece nebevî sünnet mi huccettir, yoksa Masum İmamlardan rivâyet edilen sünnet de delil niteliğinde midir? Ehl-i Sünnet sadece nebevî sünneti huccet olarak kabul etmektedir. Ama Şîîler, Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ayetleri ve Ehl-i Sünnet alimlerinin de Resûl-i Ekrem'den rivâyet ettikleri "Size iki emanet bırakıyorum, onlara tutundukça sapmayacaksınız, Allah'ın Kitâbı ve İtretim" hadisi gibi mütevâtir hadislerin hükmüyle Masum İmamların söz, fiil ve takrîrine istinâd etmektedirler.

Diğeri anlaşmazlık ise, Allah Resûlü (s.a.) ve Masum İmamlar (a.s.)dan rivâyet olunan sünnet bazen kesin ve mütevâtir, bazen de zannîdir, deyim yerindeyse ahad haberdir.

Acaba Allah Resûlü'nün kat'î ve kesin olmayan sünnetlerine müracaat edilmeli mi yoksa edilmemeli midir?

Görüşlerin ifrat ve tefrit arasında dalgalanması tam da bu konu hakkında olmuştur. Ebû Hanîfe gibi bazıları

naklolan hadisleri dikkate almamış, kayıtsız kalmışlardır. Ebû Hanîfe'nin Allah Resûlü'nden nakledilen bütün hadisler arasında sadece on yedi hadisi güvenilir olarak kabul ettiği aktarılmıştır.

Kimileriye zayıf hadislere de güvenmişlerdir. Ama Şî'a uleması sadece sahih ve muvassak (vesikalı) hadislerin güvenilir olduğu görüşündedirler. Yani hadisin râvîsi Şî'i ve adil ya da en azından doğru sözlü ve güvenilir biri olduğu takdirde rivâyetine güvenilebilir. O halde hadis râvîlerini tanımamız, hal ve durumlarını incelememiz gerekir. Bir hadisin bütün râvîlerinin doğru sözlü ve güvenilir kişiler olduğu sabit olduğu takdirde bu rivâyete itimad edilir. Birçok Ehl-i Sünnet uleması da bu görüştedir. Bu nedenle Müslümanlar arasında ricâl ilmi, yani râvîleri tanıma ilmi ortaya çıkmıştır.

Ancak Şî'i Ahbâriyyûn fırkası, hadislerin sahih, muvassak ve zayıf olarak sınıflandırılmasının kabul edilemez ve doğru olmadığını ileri sürdüler. Bütün hadislerin, özellikle Kütüb-i Erba'a, yani *el-Kâfî*, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, *Tehzîbu'l-Ahkâm* ve *el-İstîbsâr* kitaplarında mevcut hadislerin muteber olduklarını dile getirdiler. Aynı şekilde Ehl-i Sünnet arasında da bu tür aşırı görüşlere sahip olan kimseler ortaya çıkmıştır.

İcmâ'

İcmâ', İslâm alimlerinin bir meselede görüş birliği ve bir hükümde birleşmesidir. Şî'a ulemâsına göre icmâ', Müslümanların genelinin bir meselede ittifak etmeleri ve görüş birliğine varmaları halinde, bunu İslâm şâri'inin, yani kanun koyucunun görüşü olarak değerlendirdiklerinden

dolayı huccettir.¹ Müslümanların bir meselede kendi kendilerine görüş birliğine varmaları mümkün değildir. Bu nedenle Peygamber (s.a.a) veya İmam (a.s)'ın sözlerinden çıkarılan icmâ' huccettir.

Örneğin; Peygamber (s.a.) döneminde istisnasız bütün Müslümanların bir meselede aynı görüşü paylaştıkları ve tek bir şekilde amel ettiklerinin belirlenmesi, Peygamber'den böyle gördüklerinin delilidir. Aynı şekilde Masum İmamlardan birinin bütün sahâbelerinin (ki kendileri dışında herhangi bir kimseden talimât almıyorlardı) bir mesele hakkında görüş birliğine sahip olmaları, İmam'ın okulundan bu şekilde öğrendiklerine delâlet etmektedir. Bu nedenle Şî'a'ya göre Peygamber veya İmam'ın sözlerine dayanan icmâ'lar huccettir ve bundan iki sonuç çıkarılmaktadır.

a- Şî'a'ya göre sadece Peygamber (s.a.) ile çağdaş olan alimlerin veya İmam'ın icmâ'ı huccettir. O halde günümüzde istinasız bütün İslâm uleması bir meselede icmâ' etseler bile, hiçbir şekilde sonraki dönem uleması için huccet niteliğinde değildir.

b- Şî'a'ya göre icmâ'ı asaleti yoktur; yani icmâ'ın huciyyeti icmâ' ve görüş birliği açısından değildir. Aksine icmâ', Peygamber (s.a.) veya İmam'ın sözlerinden çıkarılma açısından huccettir.

¹ Şî'a fakihleri, icmâ'ı Kur'ân ve Sünnet'in yanında doğrudan bir delil saymamakta, aksine icmâ'ın Peygamber (s.a.a) ve Masum İmamın (a.s.) görüş ve düşüncesinden haber verdiği için delil olarak kabul etmektedirler. İcmâ' ancak içinde Hz. Peygamber (s.a.a) ve Masum İmam'ın (a.s.) görüşü de bulunduğu takdirde kıymet ifade eder. Bu nedenle Peygamber (s.a.a) ve Masum İmam'ın (a.s.) görüşünü keşfeden icma', huccettir. (çev.)

Ancak Ehl-i Sünnet ulemasına göre icmâ'in asaleti vardır; yani İslâm alimleri (deyim yerindeyse çözüm ve akıl ehli) herhangi bir zaman diliminde (geçmişte ve günümüzde) bir mesele hakkında ittifak ederlerse kesinlikle görüşleri isabetlidir. Bununla beraber, ümmetin bir kısmının hata yapması ve bir kısmının hata yapmamasının mümkün olduğunu, ama hepsinin ittifakla hata yapmalarının mümkün olmadığını iddia etmektedirler.

Ehl-i Sünnet'e göre, bütün ümmetin bir zaman diliminde görüş birliği ve ittifakı ilâhî vahiy hükmündedir ve aslında bütün ümmet, ittifak esnasında peygamber hükmündedirler ve kendilerine ilkâ olunan şey, Allah'ın hükmüdür ve hata değildir.

Akıl

Şî'a'ya göre aklın delil sayılabilmesi (hucciyeti) şu anlamdadır: Akıl bir konuda kat'i ve kesin hükme sahip olduğu takdirde, o hüküm kat'i ve kesin olma gereğince huccettir.

Burada şu soru ortaya çıkmaktadır: Acaba şer'î meseleler aklın hüküm alanında mıdır ki akıl bunlar hakkında kat'i hüküm verebilsin veya vermesin? Bu soruya, usûl ilminin meselelerinin ana hatlarını detaylı olarak ele aldığımız bölümde cevap vereceğiz.

Şî'î Ahbâriyyûn fırkası daha önce de ifade ettiğimiz gibi aklı hiçbir şekilde huccet saymamaktadır.

Ehl-i Sünnet'in fikhî mezhepleri arasında –yani Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî- Ebû Hanîfe kıyası dördüncü delil olarak saymaktadır. Hanefilere göre fikhin dört kaynağı vardır: Kitâb, Sünnet, icmâ' ve kıyâs. Kıyâs, mantıkta tasım olarak adlandırılan yöntemin aynısıdır.

Mâlikîler ve Hanbelîler, özellikle Hanbelîler kıyası asla dikkate almazlar. Ama Şâfiîler, imamları Muhammed bin İdrîs Şâfiî'yi takiben ikisinin arasında bir konumda yer almaktadırlar. Yani Hanefîlerden daha çok hadise tevec-cüh ederken, Mâlikî ve Hanbelîlerden de daha fazla kıyası dikkate almaktadırlar.

Ayrıca eski fakihlerin terminolojisinde bazen kıyâs “rey” veya “rey ictihâdı” anlamında da kullanılmıştır.

Şî'a ulemasının göre, kıyâs sırf zan, hayâl ve şüpheyi takip etmek olduğundan ve mukaddes İslâm şâriinden ve haleflerinden ulaşan bazı genel kaidelerin meselelere yanıt için yeterli olması hasebiyle hiçbir şekilde kıyâsa başvurma caiz değildir.

ÜÇÜNCÜ DERS

Kısa Tarihçe

Bir ilmi öğrenmek ve tahsil etmek veya bu ilim hakkında bilgi edinmek isteyen bir öğrencinin öncelikle bu ilim dalının ortaya çıkışını, kurucusunu, tarihsel gelişim sürecini, öncülerini ve görüş sahiplerini, bu ilmin meşhur ve muteber kitaplarını tanıması ve bunların tümü hakkında bilgi edinmesi gerekir.

Usûl ilmi, İslâmî kültürün kucağına doğmuş ve bu yüce kültürün kucağında gelişmiş ilimlerdenidir. Usûl ilminin mucidi ve kurucusunun Muhammed bin İdrîs Şâfiî'nin olduğu görüşü yaygındır. İbn Haldûn ünlü *Mukaddime* adlı eserinde, ilimler ve zanâatlardan söz ettiği bölümde şöyle demektedir:

Usûl ilmi hakkında, meşhur *er-Risâle* adlı eseri telif ederek ilk kitap yazan kişi eş-Şâfiî idi. O, bu risâlede emirler, yasaklar, beyan, haber, nâsîh, mensûh ve kıyâstan söz etmektedir. Eş-Şâfiî'den sonra Hanefî uleması da bu konuda kitap yazdılar ve geniş araştırmalar yaptılar.

Seyyid Hasan Sadr, *Tesîsu's-Şî'a el-Ulûmi'l-İslâm* adlı eserinde şöyle yazmaktadır: “Şâfiî'den önce emirler, yasaklar, genel (âmm) ve özel (hass) vb. gibi usûl meseleleri söz konusu değildi; ancak Şî'a uleması tarafından bunların her biri hakkında risâle yazılmıştı.”

Belki de eş-Şâfiî'nin, kendi devrinde söz konusu olan bütün usûl meseleleri hakkında kapsamlı bir risale yazan ilk kişi olduğu söylenebilir.

Bazı müsteşrikler, Şî'a'da ictihâdın Ehl-i Sünnet'ten iki yüz yıl sonra ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir. Zira, Şî'a'nın Masum İmamlar zamanında ictihâda ihtiyacı yoktu ve sonuçta ictihâd öncüllerine de herhangi bir gereksinimi yoktu. Ancak bu nazariye hiçbir şekilde doğruyu yansıtmamaktadır.

İctihâd doğru sözcük anlamıyla, yani tefrî' (fer'lendirme) ve yeni meseleler üretme, fûru'âtın asıllara karşı reddi ve usûlün fûru'a tatbiki olarak, Masum İmamların zamanından itibaren Şî'a'da mevcut olmuş ve Masum İmamlar sahâbelerine tefrî' ve ictihâd yapmalarını emretmişlerdir.

Kuşkusuz Masum İmamlardan çeşitli konu ve meseleler hakkında ulaşan birçok rivâyet nedeniyle Şî'a fıkhi çok daha zenginleşmiş ve ictihâd gayretlerine daha az ihtiyaç duyulmuştur. Bununla beraber Şî'a kendini tefekkuh ve ictihâddan müstağnî görmemiş ve Masum İmamlar, özellikle seçkin sahâbelerine faydalı ictihâd için gayret etmelerini emretmişlerdir. Güvenilir kaynaklarda Masum İmamlardan şöyle rivâyet edilmiştir.

“Genel kaide ve külliyyâtı beyan etmek bizim üzerimizdir ve bu kaide ve külliyyâtı fûru' ve cüz'iyâyâ uygulamak sizin üzerinizdir.”

Şî'a uleması arasında usûl ilmi hakkında kitap telif eden ve görüşlerine asırlarca itibar edilen ilk seçkin şahsiyet Seyyid Murtazâ Âlemu'l-Hüdâ idi. Seyyid Murtazâ, usûl ilminde birçok kitap yazmıştır ve bilinen en meşhur kitabı *ez-Zerî'a*'dır.

Seyyid Murtazâ, *Nehcû'l-Belâğa*'yı toplayan ve derleyen Seyyid Râzî'nin kardeşidir. Seyyid Murtazâ, hicrî 4. asrın sonlarında ve hicrî 5. asrın başlarında yaşamış ve hicrî 436 yılında vefat etmiştir. Seyyid Murtazâ, ünlü Şîrî kelâmcı Şeyh Müfid'in (ö. h. 413) öğrencisidir. Şeyh Müfid ise İbn Bâbeveyh olarak tanınan ve Rey şehrinde medfun olan Şeyh Sadûk'un öğrencisidir.

Seyyid Murtazâ'dan sonra usûl ilminde kitap yazan ve görüşleri üç-dört asır boyunca etkisini sürdüren bir diğer önemli şahsiyet ise Şeyh Ebû Ca'fer et-Tûsî'dir (ölüm h. 460).

Şeyh Tûsî, Seyyid Murtazâ'nın öğrencisidir ve kısa bir süre de Şeyh Müfid'den ders almıştır. Kuruluşunun üzerinden bin yıl geçen Necef Havzası bu büyük şahsiyetin vesilesiyle kurulmuştur. Şeyh Tûsî'nin usûl alanında *Uddetü'l-Usûl* adlı bir eseri vardır.

Usûl alanında te'lif ve görüşleri ünlü ve etki bırakan bir diğer şahsiyet ise Sâhib-i Muallim'dir. Adı Şeyh Hasan'dır ve *Şerhi'l-Lûm'a*'nın yazarı Şehîd-i Sâni'nin oğludur. *Muallim* kitabı usûl ilminin meşhur eserlerinden biri olup, günümüzde de dinî ilimler alanında öğrenim gören talebeleri tarafından kullanılmaktadır. Sâhib-i Muallim, hicrî 1011 yılında vefat etmiştir.

Bir diğer şahsiyet ise Vâhid Bihbehânî'dir. Hicrî 1118 yılında dünyaya gelmiş ve hicrî 1208 yılında vefat etmiştir.

Merhum Vâhid Bihbehânî'nin önem arz etmesinin nedenlerinden biri, Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm, Şeyh Ca'fer Kâşifu'l-Ğitâ' ve Mirza-i Kummî olarak bilinen Ebu'l-Kâsım Gilânî-i Kummî vb. gibi fakihlik ve ictihâda eğilimli ve kabiliyetli öğrenciler yetiştirmesidir. Diğer bir

önemli yönü ise o devirde geniş bir nüfuza sahip olan Ahbâriyyûn fırkasıyla amansız ve kapsamlı bir mücadeleye girişmesi ve onları büyük bir hezimete uğratmasıdır. Fakihlik ve ictihâd yöntemi, gelenekçi (Ahbârîlik) yöntem karşısındaki başarısını büyük ölçüde merhum Vâhid Bihbehânî'nin çaba ve zahmetlerine borçludur.

Usûl ilminin gelişmesine ve kalkınmasına katkı sağlayan bir diğer şahsiyet ise merhum Ebu'l-Kâsım Gîlânî-i Kummî'dir. Kummî daha önce de ifade edildiği üzere Vâhid Bihbehânî'nin öğrencisidir. Fethali Şah'la muâsır olan Kummî, onun son derece saygısına nâil olmuştur. Yıllarca eski ilmiye havzalarında okutulan ve günümüzde de az çok başvuru ve ders kitabı olarak faydalanan *Kavânînu'l-Usûl* kitabı bu eşsiz insanın eseridir.

Son yüzyıl içinde herkesi gölgede bırakan ve usûl ilmini yeni bir aşamaya taşıyan en önemli kişi, Hacı Şeyh Murtazâ Ensârî'dir. Bu büyük insan hicrî 1214 yılında Dezful şehrinde dünyaya gelmiştir. Şeyh Ensârî, İslâmî ilimlerin mukaddime derslerini, fıkıh ve usûl derslerinin bir kısmını okuduktan sonra yetkin alim arayışı içinde Irak ve İran'ın farklı beldelerine yolculuklar yaptı ve sonunda Necef'e yerleşti. Hicrî 1266 yılında Şeyh Muhammed Hasan Sâhib-i Cevâhir vefat edince, Şî'a âleminin taklid merciliği Şeyh Murtazâ'ya geçti. Şeyh Murtazâ Ensârî, hicrî 1281 yılında vefat etmiştir, ancak düşünce ve görüşleri halen bahis ve tartışmaların odak noktasıdır.

Kendisinden sonra gelen bütün alimler onun okulunun takipçileridir. Henüz Şeyh Ensârî okulunu tamamen değiştirip dönüştürecek bir okul ortaya çıkmamıştır. Ama okulun öğrencileri, bu okulun öğretileri temelinde zaman zaman onun görüşlerini nesh eden birçok düşünce

ve görüş ortaya koymuşlardır. Şeyh Ensârî'nin iki tane meşhur eseri vardır. Bunlardan biri usûl ilmi hakkında yazdığı *Ferâ'idü'l-Usûl* ve diğeri, fıkıh alanında te'lif ettiği *el-Mekâsib*'dir. Her iki kitap da günümüzde medreselerde ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Şeyh Ensârî'nin öğrencileri arasında hepsinden daha fazla tanınmış ve meşhur olan, *Kifâyetü'l-usûl* adlı eserin yazarı merhum Ahund Molla Muhammed Kâzım Horasânî'dir. Merhum Ahund Horasânî'nin düşünce ve görüşleri her zaman ilmiye havzalarında söz konusu edilip işlenmektedir.

Bu büyük alim, Meşrûtiyet İnkılâbı'nı onaylayan fetvalar vermiştir. İran'da meşrûtiyet rejiminin kurulmasında önemli bir payı vardır ve İran'ın meşrûtiyet tarihi kitaplarında mütemadiyen ismi anılmaktadır. Ahund Horasânî, hicrî 1329 yılında vefat etmiştir.

Merhum Ahund Horasânî'den sonra da usûl ilminde birçok yeni düşünce ve görüş ortaya çıktı ve bunlardan bazıları olağanüstü şekilde dikkat inceliği ve tetkik yetisine sahiptiler.

İslâmî ilimler arasında hiçbir ilim dalı usûl ilmi kadar dinamik ve değişken olmamıştır ve halen bu ilim dalında uzman ve görüş sahibi olarak kabul gören seçkin şahsiyetler bulunmaktadır.

Usûl ilmi, temel uğraşı alanının aklî ve zihnî hesaplamalar olduğuna ve detaylı incelemenin çokluğuna dikkatle, ilgi çekici bir ilimdir ve öğrencinin zihnini cezbeder. Zihin için düşünsel egzersiz ve dikkat alıştırmaları, mantık ve felsefe alanındadır. Eskimez ilimleri öğrenen talebeler, bakış ve görüş inceliğini daha çok usûl ilmine borçludurlar.

DÖRDÜNCÜ DERS

Usûl İlminin Konuları

Bu derste öğrencilere usûl ilminin meselelerini tanıtmak için bazı genel ilke ve kaideler hakkında bilgi vereceğiz. Ancak burada Usûlîlerin konu hakkındaki sıralamasını takip etmeyip daha uygun ve yerinde olduğunu düşündüğümüz şekilde konuları sınıflandıracğız.

Usûl ilminin normatif bir ilim olduğunu daha önce ifade ettik. Yani bizlere, aslî ve temel kaynaklardan hükümlerin doğru çıkarsama yol ve yöntemini öğretmektedir. Bununla beraber usûl ilminin bütün konuları ikinci bölümde açıkladığımız dört kaynakla ilgilidir. Bu sebeple usûl ilminin konuları ya Kitap ve Sünnet’le (ya da her ikisi) ya da icmâ‘ ve akılla ilgilidir.

Ancak zaman zaman dört kaynağın hiçbirinden İslâmî hükmü istinbât edemeyeceğimiz bazı durumlarla karşılaşmamız mümkündür. Yani istinbât yapma yolu kapalıdır. Bu konularda İslâm şârii sessiz kalmamış ve bir dizi ilmî kaide ve görevleri –ki bunları “zâhirî hüküm” olarak tabir edebiliriz– bizler için karar kılmıştır. Gerçek hükmün çıkarsanmasından ümitsizliğe düşüldükten sonra zâhirî pratik hükmü ve görevi elde etme ve çıkarsama, bu kaide ve kuralların kullanımının yol, yöntem ve düstûrunu öğrenmemizi gerektirir.

Bununla beraber normatif bir ilim dalı olan usûl ilmi iki kısma ayrılır. Bir bölümü ilgili kaynaklardan gerçek şer’î hükümleri doğru çıkarsama ve istinbât düstûrundan ibarettir. Diğer bölüm ise hükmün istinbâtından ümitsizliğe düğüldüğü takdirde bir dizi ilmî kaide ve kural-ları kullanma yöntemiyle ilgilidir. Buna göre, ilk bölümü istinbât ilkeleri (usûl-i istinbâtiyye) ve ikinci bölümü ise ilmî ilkeler (usûl-i ilmiyye) olarak adlandırabiliriz. İstinbât ilkelerinin, ya Kitap ve Sünnet’ten çıkarsama ya da icmâ’ ve akıldan istinbât ile ilgili olduğunu göz önünde bulunduracak olursak, istinbât ilkeleri dört ana bölüme ayrılır. Konuya Kitap kısmından başlıyoruz.

Kitâbın Zâhirlerinin Delil Oluşu

Usûl ilminde Kur’ân’a tahsis olunmuş çok fazla konuya sahip değiliz. Genellikle Kur’ân ile ilgili konuların çoğu Kitap ve Sünnet arasında müşterektir. Kur’ân’a özgülünen tek konu “zâhirlerin hucciiyeti” konusudur. Şu anlamda ki, acaba Kur’ân’ın zâhiri, herhangi bir hadis ve-silesiyle tefsir edildiğini dikkate almaksızın delil sayılabilir mi ve fakih bunu delil ve dayanak olarak alabilir mi?

Usûlîlerin bu tür bir konuyu söz konusu etmeleri garip ve tuhaf görünmektedir. Yoksa bir fakihin Kur’ân ayetlerinin zâhirlerini delil olarak gösterebilmesi kuşku duyulacak bir durum mudur?

Şî’î Usûlîler, bu konuyu Ahbârîlerin şüphelerinin reddi için ortaya atmışlardır. Ahbârîler –önceden değinildiği üzere–, Masumlar dışında hiç kimsenin Kur’ân ayetlerine rücu‘, istifâde ve istinbât hakkının olmadığına inanmakta; diğer bir ifadeyle Müslümanların Kur’ân’dan

yararlanmalarının ve başvurmalarının daima dolaylı, yani Ehl-i Bey'tten ulaşan haber ve rivâyetler vesilesiyle olması gerektiğini ileri sürmektedirler.

Ahbâriler bu iddialarını, “re’ye dayalı tefsîr” men edilmiştir haberine dayandırmaktadırlar. Onlar her ayetin anlamını hadisten açıklığa ve aydınlığa kavuşturmak gerektiğini iddia etmektedirler. Faraza, bir ayetin zâhiri farklı bir konuya delâlet ederken, ulaşan bir hadis ayetin zâhirlinin aksine olabilir. O halde hadise uygun amel etmemiz ve ayetin gerçek anlamını bilmediğimizi söylememiz gerekir. Bu yüzden haber ve hadisler, Kur’ân ayetlerinin ölçütüdür.

Ancak Usûliler, Müslümanların Kur’ân’a başvurmalarının ve ondan yararlanmalarının dolaysız olduğunu ispat etmektedirler. Yasaklanan re’ye dayalı tefsirin anlamı, halkın kendi fikir ve görüşleriyle Kur’ân’ın anlamını kavrama hakkının olmadığı değildir; aksine anlatılmak istenen, Kur’ân’ın nefsin arzu ve tutkularına dayalı ve önyargılı tefsir edilmemesidir.

Usûliler şöyle demektedirler: Kur’ân’ın kendisi açıkça belirtip buyurmaktadır ki insanlar onu “tedebbür” etsinler ve Kur’ân’ın yüksek anlamlarında tefekkürî keşfe koyulsunlar. O halde insanlar kabiliyetleri ölçüsünce doğrudan Kur’ân anlamlarını çıkarma ve uygulama hakkına sahiptirler. Buna ek olarak, mütevâtir haberlerde Peygamber-i Ekrem (s.a.)’in ve Masum İmamların, uydurma haber ve hadislerin ortaya çıkması ve kendilerine atfedilerek yaygınlaşması konusunda şikâyetçi oldukları, bundan dolayı acı çektikleri ve bunları engellemek için “Kur’ân’a arz” meselesini beyan ettikleri ulaşmıştır. “Bizden size gelen her hadisi Kur’ân’a arz edin; şayet Kur’ân’a uygun

değilse, biz söylememişizdir ve onu reddedin” diye buyurmuşlardır.

O halde Ahbârîlerin iddiasının aksine, hadisler Kur’ân’ın ölçüt ve kıstası değil; Kur’ân haber, hadis ve rivâyetlerin kıstas ve ölçütüdür.

Sünnetin Zâhirleri

Sünnetin zâhirinin delil oluşu konusunu hiç kimse tartışma konusu etmemektedir. Ama Sünnet konusunda –ki kasıt Peygamber veya İmamın söz, fiil ve takririni aktaran haber ve rivâyetlerdir– Usûlîlerin üzerinde tartıştıkları iki önemli husus vardır. Biri haber-i vâhidin hucciyeti; diğeri haber ve rivâyetlerin çatışmasıdır. Bu yüzden Usûl ilminde önemli ve çok alt başlıklı iki bölüm açılmıştır; biri “haber-i vâhid”, diğeri de “teâdül ve terâcîh” konusudur.

Haber-i Vâhid (Ahad Haber)

Ahad haber, râvî sayısı bir veya birkaç kişi olan, ama tevâtür derecesine ulaşmamış Peygamber ya da İmam’dan naklolunmuş rivâyetleri ifade eder. Yani yakîne sebep olacak bir derecede değildir. Acaba bu tür haberler istinbâta dayanak olabilir mi, yoksa olamaz mı?

Usûlîlere göre, râvîlerin adil olması ve en azından doğru sözlü ve güvenilir olduklarından emin olunması halinde bu rivâyetler dayanak olarak kabul edilebilir. Usûlîlerin bu iddia için delillerinden biri Nebe’ âyetidir ki şöyle buyuruyor:

“Ey iman edenler! Eğer bir fâsık, size bir haber getirirse, onu etraflıca araştırın.”²

² Hucurât 6.

Bu ayetin mefhumu şudur: Adil ve güvenilir biri size bir haber getirirse uygulayınız. O halde bu ayetin mefhumu, ahad haberin delil oluşu için delildir.

Teâdül ve Terâcih

Haber ve rivâyetlerin çelişkisi meselesine gelince. Bir mesele hakkında haber ve rivâyetlerin birbiriyle çatışması ve birbirinin aleyhine olması çoğu kez vuku bulmaktadır. Örneğin; acaba günlük namazların üçüncü ve dördüncü rekâtında üç defa mı tesbihât-ı erbaa söylenmelidir, yoksa bir defa yeterli midir? Bazı rivâyetlerden üç defa okunması gerektiği anlaşılmakta iken, bir rivâyette ise bir defa okunmasının yeterli olacağı ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde, insan gübresinin satılmasının caiz olup olmadığı hakkında rivâyetlerin muhtelif olması gibi.

Bu tür rivâyetler hakkında ne yapmak gerekir? Acaba çatışma neticesinde her ikisinin de sâkıt ve geçersiz olduğunu ve bu konuda herhangi bir rivâyete sahip olmadığımızı mı söyleyelim, yoksa istediğimizle amel etmede muhayyer miyiz veya ihtiyata uyup, ihtiyata daha fazla mutâbık olanla mı amel edelim (örneğin; tesbihât-ı erbaa konusunda üç defa okunmasını belirten rivâyetle ve insan gübresinin satışı hakkında da caiz olmadığını ifade eden rivâyetle amel etmek gibi) veya başka bir çözüm yolu var mı?

Usûlîler, öncelikle mümkün olduğu kadarıyla çeşitli rivâyetlerin ortak bir noktada toplanması gerektiğini ispat etmektedirler (çelişkili iki rivâyeti ortak noktada toplamak mümkünse, terk edilmelerinden daha evlâdır). Ortak noktada toplamak mümkün olmadığı takdirde, bir

tarafın diğer tarafa oranla bir açıdan (örneğin; sened güvenilirliği veya ulemâ arasında meşhur olma ya da takiiyeye muhâlif olma vb. açılardan) üstün olup olmadığına bakılır. Eğer bir taraf üstün ise, üstün tarafı alıp diğerini reddederiz. Ama her açıdan eşit olur ve ortada herhangi bir üstünlük yoksa istediğimizle amel etme konusunda muhayyeriz.

Haber ve hadislerde, haberlerin çelişkili olması halinde ne yapılması gerektiği hakkında emirler yer almaktadır. Bizleri haber ve rivâyetlerin çelişkisini çözme yöntemine yönlendiren haberler “ahbâr-ı illâciyye” olarak adlandırılırlar.

Usulîler, haber ve rivâyetlerin çelişkisi ve teâruzu hakkındaki görüşlerini bu ahabâr-i illâciyye temelinde ortaya koymuş ve bu konuyu işleyen bölümü “teâdül ve terâcih” (denge ve tercihler) bölümü olarak isimlendirmişlerdir.

Teâdül eşitlik ve denklik anlamındadır. Terâcih ise tercihin çoğulu olup tercihler anlamındadır, yani çelişkili ve muteâriz rivâyetlerin eşitlik ve denliğini, bu rivâyetlerin eşitsizliğini, birinin diğerine üstünlük ve tercihini söz konusu edip işleyen bölümdür.

Buraya kadar ifade edilen bilgiler ışığında, zâhirlerin huciiyeti meselesi Kur’ân-ı Kerîm ile bağlantılı, ahad haberin huciiyeti ve delillerin çelişkisi meselesinin ise Sünnet’le ilişkisinin bulunduğu aydınlığa kavuşmaktadır. Şimdi de Usûl ilminde Kitap ve Sünnet arasında ortak bir dizi meselenin söz konusu edildiğini öğrenmeliyiz. Gelecek bölümde bu meseleler üzerinde duracağız.

BEŞİNCİ DERS

Kitap ve Sünnet'in Ortak Meseleleri

Önceki bölümde Kitap veya Sünnet'e özgü bir dizi il-kesel meselelere değindik ve son olarak Usûle ilişkin bir-takım meselelerin hem Kitap hem de Sünnet'le ilgili ol-duğunu dile getirdik. Bu bölümde ise sözü edilen ortak meseleleri, daha kapsamlı bir ifadeyle “müşterek bahis-leri” ele alacağız. Ortak konuları şunlardır;

- a- Emirler Konusu
- b- Yasaklar Konusu
- c- Genel (Âmm) ve Özel (Hass) Konusu
- d- Mutlak ve Mukayyed Konusu
- e- Mefhumlar Konusu
- f- Mücmel ve Mübeyyen Konusu
- g- Nâsıh ve Mensûh Konusu

Şimdi de yukarıdaki terimlere aşinalık kazanacak öl-çüde her biri hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

Emirler Konusu

Emir sözcüğünün çoğulu olan “evâmir”, ferman ve buyruk anlamındadır. Arapça ve diğer bütün dillerde yer alan başlıca fiillerden biri “emir fiilidir.” Örneğin;

Farsçada “bıdan” (bil) ve Arapçada “i’lem” (öğren) fiili, emir fiilleridir.

Kitap ve Sünnet’te yer alan birçok ifade, emir fiili şeklindedir. Burada Usûlîlerin yanıtlaması gereken birçok soru fakih için gündeme gelmektedir. Örneğin; “Acaba emir vucûba mı, yoksa müstehâb olmaya mı delâlet eder? Ya da hiçbirine mi? Emir aciliyete mi, yoksa gecikme ve ihmale mi delâlet eder? Veya emir bir defaya mı, yoksa tekrara mı delâlet eder?” gibi sorular.

Örneğin; âyet-i kerîmede şöyle geçmektedir;

*“Onların mallarından sadaka al, bununla onları temizlemiş, arındırmış olursun. Onlara dua et. Doğrusu, senin duan, onlar için ‘bir sükûnet ve huzurdur.’ Allah işiten-dir, bilendir.”*³

“Salli” kelimesi âyet-i kerîmede “dua et” veya “selam gönder” anlamındadır. Burada söz konusu olan soru, öncelikle emir kipiyle buyurulan “dua et” vâcib midir, yoksa değil midir? Diğer bir ifadeyle, emir burada vucûba delâlet etmekte midir, yoksa etmemekte midir? İkinci olarak, bunun aciliyeti var mıdır? Yani ilâhî borcun (sadaka/zekât) tahsilinden hemen sonra selamın gönderilmesi vâcib midir? Yoksa araya zamanın girmesi sorun teşkil etmez mi? Üçüncüsü, sadece bir defa dua etmek yeterli midir, yoksa bu eylem mükerrer olarak devam mı etmelidir?

Usûlîler bu konuların tümünü ayrıntılı olarak ele alıp tartışmaktadırlar. Ancak burada bu konuyu daha fazla işleme fırsatına sahip değiliz. Fıkıh ve Usûl bölümünü uzmanlık dalı olarak seçen kişiler, bu konular hakkında detaylı olarak bilgi edinebileceklerdir.

³ Tebve 103.

Yasaklar (Nevâhi) Konusu

Nehy bir işten vazgeçilmesini istemek ve engellemek anlamında olup emrin karşı durumudur. Örneğin; Farsça “şarap içme” veya Arapça “*lâ teşreb el-hamre* (şarap içme)” dediğimiz takdirde bu, alıkoymaktır.

Nehy ilgili olarak şu soru karşımıza çıkmaktadır: Acaba nehy haram olma durumuna mı, yoksa kerâhete mi delâlet etmektedir? Yoksa hiçbirine mi? Belki de hem harama hem de kerâhete delâlet etmektedir. Yani sadece göz önünde bulundurulmuş nesnenin beğenilmediğine delâlet etmektedir. Ancak beğenilmemenin ceza gerektiren haram ölçüsünde mi, yoksa ceza değil de azarlama ve kınama gerektiren kerâhet ölçüsünde mi olduğu nehyin delâleti ile ilgili değildir. Aynı şekilde nehy ebediyete mi, yani asla bu işe bulaşmamaya mı, yoksa geçici bir süre için olsa da sırf gerekliliğe mi delâlet etmektedir?

Bunlar Usûl ilminin yanıtladığı sorulardır.

Genel ve Özel Konusu

Beşerî medenî ve ceza kanunlarında, bir kanunun kapsamını bütün bireyleri kapsayacak şekilde genel olarak ifade ettiklerini, daha sonra ise başka bir yerde bu kanuna konu olan bireylerin bir kısmı hakkında o genel kanunun aksine bir hüküm zikrettiklerini görmekteyiz.

Bu durumda ne yapmak gerekir? Bu iki kanun maddesini birbiriyle çelişkili mi görmek gerekir? Yahut bu iki kanun maddesinden biri diğerine oranla genel ve diğeri özel olduğundan, özel olan kanun genel olan kanun için bir istisna mesabesinde mi değerlendirilmelidir, yoksa

bunları çelişkili ve zıt mı kabul etmek gerekir? Örneğin; Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle geçmektedir:

“Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.”⁴

Şimdi, güvenilir bir hadiste, “Bir kadın biriyle evlenip cinsel ilişkiye girmeden önce kadın boşanırsa, kadının iddet beklemesi gerekli değildir” şeklinde yer aldığını varsayın. Bu durumda ne yapılmalıdır? Acaba bu hadisi Kur’ân’la çelişkili olarak değerlendirip ulaşan emirler doğrultusunda kabul etmeyelim mi? Ya da hayır! Bu hadis aslında o ayetin müfessiridir ve bazı ölçütlerinde bir istisna mesabesinde ve hiçbir şekilde çelişik değildir.

Tabii ki ikinci görüş doğrudur; zira insanların normal etkileşim ve temasları öncelikle bir kanunu genel olarak ifade etme, ardından da istisna ve ayrıntıları açıklama şeklindedir. Kur’ân da yaygın beşerî diyaloglar temelinde beşerle temas kurup konuşmuştur. Öte taraftan, Kur’ân’ın kendisi Peygamber (s.a.)’in hadisini muteber ve güvenilir saymış ve şöyle buyurmuştur:

“Peygamber size ne veriyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.”⁵

Bu tür durumlarda özeli (hass) genel (âmm) için istisna mesabesinde değerlendiririz ve umumu, hassa araç olarak tahsis ettiğimizi ifade ederiz ya da özeli genele tahsis edildiğini söyleriz.

⁴ Bakara 228.

⁵ Haşr 7.

Mutlak ve Mukayyed

Mutlak ve mukayyed, özel (hass) ve genele (âmm) benzer kavramlardır. Özel ve genel bireyler, mutlak ve mukayyed ise hâller ve sıfatlarla ilgilidir. Genel ve özel mevcut çeşitli bireylere sahip olmakla beraber bazen sonsuz tümel konular hakkındadır. Ancak bazı genel türleri ve bireyleri özel neden tarafından genelin dışına çıkarılmıştır. Ancak mutlak ve mukayyed yükümlülüğe ait mizac ve nitelikle ilgilidir ve mükellef bunu oluşturmak zorundadır. Şayet teklif ve yükümlülüğe ait bu mizaç herhangi bir kayda bağlanmış değilse mutlak, fakat yükümlülük için özel bir kayıtlanma dikkate alınacak olursa mukayyedir.

Örneğin, daha önce verdiğimiz örnekte Peygamber (s.a.a)'e Müslümanlardan sadaka/zekât alındığı zaman onlara dua etmesi ve selam vermesi emredilmiştir. Bu emir, duanın, örneğin yüksek veya kısık sesle, topluluk veya bizzat karşı tarafın huzurunda gerçekleşmesinin yeterli olması açısından mutlaktır.

Ancak Kur'ân ve muteber hadiste yukarıdaki şartlardan birini zikreden bir delil mevcut olmadığı takdirde, “Onlara dua et (veya selam ver)” cümlesinin itlâk olduğu mana ile amel ederiz. Yani istediğimiz herhangi bir şekilde uygulama konusunda özgürüz. Ancak başka güvenilir bir delil ortaya çıkar ve bu eylemin yüksek sesle ve mescidde topluluğun huzurunda yapılması gerektiğini ifade ederse, bu durumda mutlakı mukayyede hamlederiz, yani o diğer delili bu cümlenin mukayyedi (yâ kesresiyle) olarak alırız. Bu uygulamaya takyîd denir.

Mefhûmlar Konusu

Mefhûm sözcüğü terîm olarak mantûk⁶ (söylenmiş söz) sözcüğünün karşısında yer alır. Birinin şöyle dediğini varsayalım: “Eğer benimle beraber eve kadar gelersen şu kitabı sana veririm.” Bu cümle aslında iki cümle yerine geçen bir cümledir:

- a- Eğer benimle eve kadar gelersen o kitabı veririm
- b- Eğer benimle beraber eve kadar gelmezsen o kitabı vermem.

Öyleyse burada iki ilişki ve bağ vardır; olumlu ilişki ve olumsuz ilişki. Olumlu ilişki eşlik etme ve kitap verme arasında cümlede yer almış, telaffuz ve nutuk halinde ifade edilmiştir. Bu nedenle “mantûk” olarak adlandırılır. Fakat olumsuz ilişki söze dökülmemiş ve nutka taalluk etmemiştir, ancak örf bakımından bu tür bir cümle anlaşılmaktadır. Bu nedenle mefhûm olarak adlandırırız.

Haber-i vâhid konusunda Usûlîlerin, “*Eğer bir fâsık, size bir haber getirirse, onu etraflıca araştırın*” diye buyuran Nebe’ ayet-i kerîmesini, “ahad haber, râvî adil olduğu takdirde huccettir” şeklinde kullandıklarını ifade ettik.

Bu kullanım şekli, âyet-i kerîmenin mefhumundan kaynaklanmaktadır. Ayetin mantûku ise, “Fâsıkın haberine önem verip uygulamayınız” şeklindedir. Ancak ayetin mefhûmu “Adil haberi alıp amel ediniz” şeklindedir.

⁶ Mantûk, bir lafzın nutuk halinde, söz sahasında üzerine delâlet ettiği şey anlamındadır. (çev.)

Mücmel⁷ ve Mübeyyen⁸

Mücmel ve mübeyyen konusu çok fazla önem teşkil etmemektedir. Bazen kanun koyucudan mefhûmunun mübhem ve kapalı olduğu bir lafız ulaşır ve maksadı belli değildir. Örneğin; “gına”nın mefhûmu gibi. Başka bir delilde de açıklayıcı olabilecek bir husus bulunmamaktadır. Bu tür bir durumda mübeyyen aracılığıyla mücmelin ibham ve kapallılığı giderilebilir.

Genellikle ehli edeb, öncülerinin cümlelerinde mefhûmunu anlamakta aciz kaldıkları bazı tabirlerle karşılaşır ve daha sonra açıklayıcı karineleri bularak ibham ve kapallılığı giderirler.

Nâsıh ve Mensûh

Bazen Kur’ân ve Sünnet’te yer alan bir emir “geçici” (muvaqqat) olmuştur, yani bir süre sonra yeni bir emir ulaşmış ve tabiri caizse ilk emri lağvetmiştir.

Örneğin; Kur’ân’da ilk önce evli kadınlar hakkında, zina yaptıkları takdirde ölünceye veya Allah ona bir yol gösterinceye kadar evde hapsedilmesi emri ulaşmıştır. Ancak daha sonra onlar için karar kılınan ve gösterilen yol, genel olarak evli erkek veya kadın zina ettiği takdirde “recm” edilmesi emrinin ulaşmasıydı.

Aynı şekilde İslâm’ın başlangıç döneminde mübarek ramazan ayında geceleri bile erkeklerin eşleriyle

⁷ Mücmel, bir açıklayıcı tarafından açıklanmadıkça, manası anlaşılmayan kapalı lafızdır. (çev.)

⁸ Mücmel lafızların açıklanarak manası güçlü ifadelere dönüştürülmesine “mübeyyen” denir. (çev.)

yakınlaşmamaları emredilmişti. Ancak bu hüküm daha sonra lağvedildi ve buna izin verildi.

Bir fakîhin nâsîh ve mensûhu birbirinden ayırt edebilmesi gerekir. Ayrıca nâsîh konusunda Usûlîlerin itiraz ettikleri birçok mesele vardır.

ALTINCI DERS

İcmâ' ve Akıl

İcmâ'

Fıkıhın kaynaklarından biri de icmâ'dır. Usûl ilminde icmâ'ın hucciyyeti, delilleri ve buna bağılı olarak uygulama ve kullanma yönteminden de söz edilmektedir.

İcmâ' ile ilgili konulardan biri icmâ'ın huccet oluşunun delilinin ne olduğu sorusudur. Ehl-i Sünnet âlimleri, Hz. Peygamber (s.a.)'in "Ümmetim asla yanlış bir hüküm üzerinde ittifak etmeyecektir" diye buyurduğunu, öyleyse bütün ümmet bir mesele üzerinde ittifak ettiği takdirde hüküm ve meselenin doğru olduğunu iddia etmektedirler.

Bu hadise göre, bütün ümmet hep birlikte Peygamber (s.a.)'in şahsı hükmündedir ve hatadan masumdurlar. Bütün ümmetin sözü, Peygamber (s.a.a)'in kavli ve sözü mesabesindedir ve bütün ümmet ittifak zamanında masumdur.

Ehl-i Sünnet'in, ümmetin bütünü masumdur görüşünü dikkate alacak olursak, o halde ne zaman bu tür bir görüş birliği sağlanırsa, bu durum Peygamber (s.a.a)'e ilâhî vahiy inmiş gibidir.

Ancak Şî'a, öncelikle bu hadisin Resûl-i Ekrem'den ulaştığının doğruluğunu kabul etmemektedir. İkinci olarak şöyle demektedir: Bütün ümmetin yoldan çıkma ve sapkınlık üzerine ittifak etmesi imkânsızdır. Ancak bu durum her zaman ümmetin arasında bir masumun bulunması nedeniyledir. Ümmetin bütününün hatadan masum olması, masum olmayanların toplamından bir masumun oluşması yönüyle değil, ümmetin ferdlerinden birinin masum olması yönüyledir. Üçüncüsü, genel olarak bütün ümmetin ittifakla hata yapmaları mümkün olmayabilir, ancak fıkıh veya kelâm kitaplarında icmâ' olarak adlandırılan ümmetin icmâ'ı değil, bir grubun, yani çözüm ve akıl ehli addedilen ümmet ulemasının icmâ'ıdır. O da ümmetin tüm âlimlerinin ittifakı değil, ümmetin bir fırkasına mensup âlimlerin ittifakıdır.

Bu nedenle Şî'a alemleri icmâ'ın –Ehl-i Sünnet'in inandığı şekilde– asâletine inanmamaktadır. Şî'a icmâ'ı sünnetten çıkarsandığı ölçüde huccet olarak kabul etmektedir.

Şî'a'ya göre, ne zaman bir mesele hakkında, faraza herhangi bir delile sahip değilsek, ancak Peygamber (s.a.a) veya İmam (a.s) emirleri dışında amel etmeyen sahâbelerinin geneli ya da büyük çoğunluğunun özel ve belirli bir şekilde amel ettiklerini bilirsek, burada bir emrin olduğunu, ama bizlere ulaşmadığı sonucuna varırız.

Muhassal ve Menkûl İcmâ'

İcmâ' –gerek Ehl-i Sünnet'in kabul ettiği şekilde, gerekse Şî'a'nın inandığı şekliyle– iki kısımdır. İcmâ' ya muhassaldır ya da menkûldür. Muhassal, müctehidin bizzat Allah Resûlü'nün sahâbelerinin veya İmamların

sahâbelerinin ya da İmamların devrine yakın kişilerin tarih, görüş ve inançlarında yaptığı araştırma ve inceleme sonucunda doğrudan elde ettiği icmâ'dır.

Menkûl icmâ' ise müctehidin kendisinin doğrudan hakkında bilgi sahibi olmadığı, ama başkalarının araştırıp naklettiği icmâ' türüdür. Muhassal icmâ' tabii ki huccettir. Ancak menkûl icmâ'ın nakli hakkında kesin bilgi sağlanmamışsa güvenilir değildir. Bununla birlikte her ne kadar menkûl sünnet ahad habere huccet olsa da, menkûl icmâ', ahad haber için huccet değildir.

Akıl

Ahkâmın dört kaynağından biri de akıldır. Bazen şer'î bir hükmü akıl deliliyle çıkarırız, yani aklî istidlâl ve burhân yöntemiyle falan konuda falan vucûbî (vâcib olma) veya tahrîmî (haram olma) hükmün mevcut olduğunu ya da falan hükmün nasıl olup olmadığını keşfederiz.

Aklın hucciyyeti ve delil oluşu hem aklın (güneşin varlığına delil, yine güneştir), hem de şer'îatın hükmüyle sabittir. Esasen şer'îatın ve din ilkelerinin hakkâniyetini aklın hükmüyle ispatlarken, nasıl olur da aklı şer'î açıdan huccet olarak kabul etmeyiz!

Usûlîler, "kat'î huccet", yani dogmatik ilim adında bir konu düzenlemiş ve bu ilim içerisinde konuyu detaylı şekilde ele alıp incelemişlerdir. Ahbârîler aklın hucciyetini inkâr etmektedirler, ancak söylevleri herhangi bir değere sahip değildir.

Akılla ilgili ilkesel meseleler iki kısımdır: bir kısım ahkâmın "ölçüt" ve "kıstasları", farklı bir ifadeyle

“hükümlerin felsefesi” ile ilgilidir; diğer kısım ise ahkâmın gerekleri ve araçları ile ilgilidir.

İlk kısım: İslâmî müselle-mâtan biri, özellikle Şîîlere göre, şer’î hükümlerin, bir dizi gerçek maslahat ve mefsedelere tabi olması ve kaynaklanmasıdır. Yani her şer’î emir tahsil edilmesi gereken (*lâzım el-istifâ*) bir maslahat nedeniyledir ve her şer’î nehy uzaklaşılması ve terk edilmesi vâcib mesafede olan (*vâcib el-ihirâz*) bir mefsededen kaynaklanmaktadır. Yüce Allah, insanı bir dizi gerçek maslahata (ki saadeti bundadır) ulaştırmak için bir dizi konuları vâcib veya müstehâb kılmış ve insanın bir dizi mefsededen uzak durması için de bazı işleri yapmasını yasaklamıştır. Eğer bu maslahat ve mefsedeler olmasaydı, ne bir emir olurdu ne de bir nehy. Bu maslahat ve mefsedeler, farklı bir tabirle hikmetler, insan aklı bunlar hakkında bilgi edinip haberdar olduğu takdirde şer’iatın hükmettiğine hükmedecek şekildedir.

Usûlîlerin –aynı şekilde mütekellimlerin–, “Şer’î hükümler hikmetlere, maslahatlara ve mefsedelere tabi ve bunların yörüngesinde döndüğünden dolayı – ister bu maslahat ve mefsedeler cisim veya ruh ya da ferd veya toplulukla ilgili olsun, ister fânî hayat veya uhrevî hayatla ilgili olsun– bu hikmetlerin mevcut olduğu her yerde uygun şer’î hükmü de mevcuttur ve bu hikmetlerin bulunmadığı her yerde şer’î hüküm de mevcut değildir” demeleri tam da bundan dolayıdır.

Şimdi de özel bir konuda rivâyet yoluyla herhangi bir şer’î hükmün bizlere ulaşmadığını varsayalım; ancak akıl kesin ve kat’î bir şekilde özel bir hikmeti diğer hikmetlerin seviyesinde kavrarsa kanun koyucunun hükmünün

ne olduğunu keşfeder. Aslında akıl bu tür konularda mantikî tümel ve tikel oluşturur ve böylece;

- 1- Falan konuda tahsil edilmesi gereken (lâzım el-istifâ) maslahat vardır (tikel).
- 2- Tahsil edilmesi gereken (lâzım el-istifâ) maslahatın olduğu her yerde kanun koyucu katiyen ilgisiz kalmaz ve onun alınmasını emreder (tümel).
- 3- O halde yukarıdaki konu hakkında şeriatın hükmü, yapılması gerektiği yönündedir.

Örneğin, şâri'in zamanında afyon ve afyon bağımlılığı söz konusu olmadığından dolayı nakli deliller arasında afyon ile ilgili özel bir delile sahip değiliz; ancak duyusal ve tecrübî delillerle afyona bağımlılığın zarar ve mefsedeleri elde edilmiştir. O halde burada kendi akıl ve bilгимizle bir kritere, yani uzaklaşılması ve terk edilmesi gerekli (lâzım el-ihtirâz) bir mefsedeye afyon konusunda ulaşmışızdır. İnsanoglu için zararlı ve mefsede olduğunu bildiğimiz bir şeyin, şer'î açıdan haram olması hükmüyle afyon bağımlılığının haram olduğuna hükmederiz.

Örneğin; eğer sigaranın kansere neden olduğu ispatlanırsa bir müctehid aklın hükmüyle sigaranın şer'î olarak haram olduğuna hükmedebilir.

Mütেকellimler ve Usûlîler aklın ve şeriatın birlikteliğini "mülâzeme kaidesi" olarak adlandıırırlar ve "Aklın hükmettiğine şeriat da hükmeder" derler.

Ancak bu durum aklın, alınması gereken bir maslahatı veya terk edilmesi gerekli bir mefsedeyi kat'î ve kesin olarak idrâk ettiğı, deyim yerindeyse gerçek kıtas ve illete kesin ve kuşkusuz şekilde ulaştığı takdirde söz konusudur. Aksi halde sadece zan, şüphe ve tahmin ile aklı

hüküm olarak adlandırılmaz. Kıyas akılcı ve kesin olma yönünden değil, zannî ve hayâlî olduğu için bâtıldır. Kesin senede ulaştığımız zaman onu “illetin ayıklanması” (tenkîh-i menat) olarak adlandırırız.

Aksine akıl, hükümlerin illetini ve kıstasını elde edemediği durumlarda, kanun koyucunun burada bir hükmünün olduğunu görür ve kesinlikle burada bir maslahatın olduğuna, aksi takdirde kanun koyucunun hükmetmeyeceği kanısına varır. O halde akıl, gerçek maslahatların keşfiyle şer’î hükmü çıkardığı gibi, şer’î hükmü çıkarsamayla da gerçek maslahatların varlığını idrâk eder.

Bu nedenle ifade edildiği gibi; “Aklın hükmettiği her şeye şer’iat da hükmeder” ve “Şer’iatın hükmettiği her şeye akıl da hükmeder.”

İkinci kısım, ahkâmın gerekleri: Her hükmün, aklın, “Acaba falan hüküm şu hüküm için gerekli midir, yoksa değil midir?” ya da “Fılan hüküm diğer hükmün inkârını gerektirir mi, yoksa gerektirmez mi?” şeklinde yargılaması ve hakkında karar vermesi gereken, âkil ve bilinçli her hakim tarafından gerçekleştirilmesi gerekli olan bir dizi araç ve gerekleri vardır.

Örneğin; bir şey emrolunursa, söz gelişi haccı ele alalım; haccın pasaport alma, bilet alma, telhik, döviz alımı gibi bir dizi hazırlık ve öncülü vardır. Hacca emrolunması bu hazırlıklara emrolunmayı da gerektirir mi, yoksa gerektirmez mi? Farklı bir ifadeyle, bir şeyin vucûbu, o şeyin öncüllerinin vucûbunu da gerektirir mi?

Haramlarda bu durum nasıldır? Bir şeyin haram olması, öncüllerinin de haram olmasını gerektirir mi, yoksa gerektirmez mi?

Diğer mesele ise, insan aynı anda birbirine zıt iki işi yapmaya muktedir değildir. Örneğin; aynı anda hem namaz kılop hem de faraza kirlenmiş mescidi temizleyemez. Aksine bir işin yapılması o işin zıddının terk edilmesini gerektirir. Bununla beraber bir şeye emretme onun zıddından men edilmeye mi bağlıdır? Acaba her emir, birkaç nehyi ardından getirmekte midir?

Diğer bir mesele; iki vâcib söz konusu olduğu takdirde her ikisini aynı anda ve birlikte yapmamız mümkün değildir, aksine ikisinden birini seçmek zorundayız. Bu durumda, iki vâcibden biri diğerine oranla daha önemli olduğu takdirde kat'iyen en önemli (ehemm) olanı seçmeliyiz.

Burada şöyle bir soruyla karşılaşmaktayız: Acaba bu durumda önemliye (mühime) karşı teklif ve yükümlülüğümüz, en önemliye (ehemme) olan teklifimiz nedeniyle tamamen sâkıt olup düşmekte midir? Veya düşmesi, bilfiil ehemle iştigal ettiğimiz varsayımıyla mı geçerlidir? Ya da gidip uyuyup ne ehemmi ne de mühimi yerine getirmediğimiz takdirde, sadece ehem yükümlülüğü terk ettiğimiz için günah işlemiş, ancak mühim yükümlülüğe nisbeten herhangi bir günaha bulaşmamış mı oluruz? Çünkü bu ödev her hâlükârda sâkıttı. Yoksa iki günah mı işlemiş oluruz? Çünkü mühim yükümlülük, bilfiil ehemmle iştigal edildiği takdirde düşerdi; ancak gidip uyuduğumuz için iki günah mı işlemiş olduk?

Örneğin; iki kişi boğulmak üzeredir ve her ikisini kurtarmaya muktedir değiliz. Ama ikisinden birini kurtarabiliriz. Bu iki kişiden biri muttakî, perhizkâr ve insanlara hizmet etmektedir; diğeri ise fâsık ve zararlıdır, ama özü ve ruhu saygındır.

Doğal olarak, varlığı insanoğlu için faydalı olan mü'min, perhizkâr ve hizmetkâr kişiyi tercih ederiz; yani onu kurtarma ehemmiyetli, diğer kişiyi kurtarma ise mühimdir.

Peki, isyan edip duyarsız kalırsak ve her iki kişi de helâk olursa, acaba iki günah mı işlemiş ve iki kişinin ölümüne mi ortak oluruz; yoksa bir günah mı işlemiş oluruz? Yani, sadece mü'min kişinin ölümünden dolayı mı suçluyuz ve diğer kişinin helâk olmasında herhangi kusurumuz yok mudur?

Diğer mesele: Bir eylemin iki farklı yönden hem haram olması hem de vâcib olması mümkün müdür, yoksa imkânsız mıdır? Bir işin bir yönden hem haram olmasının hem de vâcib olmasının mümkün olmadığı konusunda herhangi tartışma söz konusu değildir. Örneğin; izinsiz başkasının malını tasarruf etmenin, tasarrufun başkasının malında gerçekleşmesi bakımından hem vâcib hem de haram olması mümkün değildir. Ancak iki yönden olursa durum nasıl olur? Örneğin; gasb edilmiş yerde namaz kılmak –şâri'in bu tür durumlarda namaz kılma mekânının mubah olmasını şart koşmuş olmasını dikkate almaksızın– bir bakımdan başkasının malını tasarruf etmektir; zira başkasına ait arazide hareket etmek ve konuşlanmak, başkasının malını tasarruf etmek anlamındadır. Diğer taraftan ise amel özel bir şekilde uygulanmayla namaz adını alır. Acaba bu işin namaz olması açısından vâcib ve başkasının malını tasarruf bakımından haram olması mümkün müdür?

Yukarıdaki dört meselede insanın yükümlülüğünü ince ve doğru hesaplamalarla açıklığa kavuşturacak olan akıldır. Usûliler yukarıdaki dört mesele hakkında yerinde ve doğru konular ileri sürmüşlerdir.

Bu dört meseleden ilki “vâcibin mukaddimesi”, ikinci mesele “bir şeye emretme zıddından nehyi gerektirir”, üçüncü mesele “terettüb” (sıralanma ve öncelik) ve dördüncü mesele “emir ve nehyin toplanması” olarak adlandırılır.

Dördüncü dersten şimdiye kadar aktardığımız bilgi ve konular neticesinde Usûl ilminin meselelerinin genel olarak ikiye ayrıldığı ortaya kondu: İstinbât (çıkarımsal) ilkeleri bölümü ve ilmî ilkeler (Usûl ilmi) bölümü. Çıkarımsal ilkeler bölümü de naklî kısım ve aklî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Naklî bölüm Kitap, Sünnet ve icmâ' ile ilgili bütün konuları kapsarken, aklî bölümü sadece akılla ilgilidir.

YEDİNCİ DERS

İlmî İlkeler

Fıkıhın, şer'î hükümleri çıkarsamak ve istinbât etmek için dört kaynağa başvurduğunu ifade ettik. Fıkıh bazen bu başvuruda muvaffak ve başarılı olurken bazen de olamaz. Yani bazen (tabii ki çoğunlukla) kesin veya muteber zann (şâri'in güvenilirliğini teyit etmiş olduğu zann) şeklinde gerçek şer'î hükmü elde eder. O halde yapacağı bellidir, yani İslâm şâri'inin kendisinden ne istediğini bilmekte veya bu konuda güvenilir kuvvetli zanna sahiptir. Ancak bazen me'yus ve başarısız olur, yani yükümlülüğü ve Allah'ın hükmünü keşfedemez, kararsızlık ve tereddüt içinde kalır. Bu durumda ne yapması gerekir? Acaba kanun koyucu veya akıl ya da her ikisi, gerçek yükümlülüğe ulaşılmaz alanda mı bir görev ve yükümlülük belirlemişlerdir; yoksa böyle değil midir? Belirlediği, ettiği takdirde bu görev nedir?

Cevap, evet! Şâri' görev belirlemiştir, yani bir dizi kural ve kaideleri bu tür şartlar için muayyen kılmıştır. Bazı konularda akıl da şeriatın hükmünün müeyyididir. Yani aklın bağımsız hükmü de şeriatın hükmünün aynısıdır. Kimi konularda da en azından sessiz kalmıştır, yani bağımsız hükme sahip değildir ve şeriata tabidir.

Usûl ilmi bizlere “istinbât ilkeleri” kısmında gerçek hükümleri çıkarsama düstûrunun bilgi ve becerisini kazandırırken, “ilmî ilkeler” bölümünde ise bu tür koşullar için göz önünde bulundurulmuş kural ve kaideleri doğru uygulama ve kullanma yöntemlerini öğretmektedir.

Dört Pratik İlke

Fıkıhın bütün bölüm ve konularında kullanılan dört ilmî ilke vardır:

- 1- Berâet İlkesi
- 2- İhtiyat İlkesi
- 3- Tahyîr İlkesi
- 4- İstishâb İlkesi

Bu dört ilkenin her biri, hakkında bilgi edinmemiz gereken özel bir husus ve konuyla ilgilidir. Öncelikle konuya bu dört ilkeyi tanımlayarak başlayalım.

Berâet ilkesi, yükümlülüğün teberri olduğu ve hiçbir teklif ve görevimizin olmadığı anlamındadır.

İhtiyat ilkesi, yani ihtiyata uymamız ve gerçekte herhangi bir yükümlülük ve görev mevcutsa, yerine getirecek şekilde davranmaktır.

Tahyîr ilkesi, iki şıktan birini seçmede serbest ve muhayyer olduğumuzu ifade etmektedir.

İstishâb ilkesi ise var olan şeyin ilk durumunda bâkî kaldığı ve aksinin gelmediği anlamındadır.

Şimdi de hangi durumda ilkenin berâet, ihtiyat, tahyîr ve istishâb olduğunu açıklığa kavuşturmalıyız. Bu ilkelerin her biri özel husus ve durumda söz konusu olup Usûl ilmi bu durumları bizlere öğretmektedir.

Usûlilere göre, şer'î hükmü çıkarmada aciz ve çaresiz kalıp, yükümlülüğümüzü keşfedemediğimiz ve kuşku duyduğumuz durumda kuşkumuz ya icmâlî bir bilgi ile iç içe ve birliktedir ya da değildir. Örneğin; “İmam'ın gaybûbeti döneminde cuma günü cuma namazı mı farzdır, yoksa öğle namazı mı?” hükmünde şüphe etmemiz gibi. O halde hem cuma namazının vucûbunda kuşku duymaktayız, hem de öğle namazının vucûbu hakkında. Ama bu ikisinden birinin kesinlikle vâcib olduğuna dair icmâlî bir bilgiye sahibiz. İmam'ın gaybûbeti döneminde ramazan bayramı namazının vâcib olup olmadığı konusunda şüphe duyarsak, burada şüphemiz, icmâlî bilgi etrafındaki kuşku değil, deyim yerindeyse “ilkel şüphe”dir, yani mükellefin yükümlülüğe teveccühte şüphe duymasıdır.

O halde yükümlülükte şüphe ya icmâlî bilgiyle iç içe ve karışıktır ya da ilkel şüphedir. İcmâlî bilgiyle iç içe olduğu takdirde ya ihtiyatta bulunmak mümkündür ve her iki şık da yerine getirilebilir ya da ihtiyat mümkün değildir. İhtiyat mümkün olduğu takdirde, ihtiyat edip her iki şıkkı da uygulamamız gerekir. Yani burada ihtiyat ilkesi söz konusudur. Ama ihtiyat mümkün olmadığı takdirde gerçek ve yapılması gereken, iki mahzur arasında dönmektedir, yani vâcib ve haram arasında. Belirli bir hükmün vâcib veya haram olduğunu bilmiyorsak, örneğin İmam'ın gaybûbeti döneminde bazı yükümlülüklerin edasının İmam'a özgü ve bizlere haram olduğunu veya İmam'a özgü olmadığını ve bizlere helâl olduğunu bilmediğimiz durumlarda ihtiyat yolunun kapalı olduğu açıktır. O halde burada tahyîr ilkesi söz konusudur.

Ancak şüphemiz ilkel olur ve icmâlî bilgi ile birlikte olmadığı takdirde ya hükmün geçmiş ve daha önceki

durumu malumdur ve şüphe eski hükmün bekâsına yöneliktir ya da hükmün eski hali kesin değildir. Hükmün eski hali kesin olduğu takdirde istishâb ilkesi söz konusudur. Ancak hükmün eski durumu kesin ve belli değilse üzerinde konuşulan ilke berâet ilkesidir.

Müctehid biri alıştırma ve tekrar neticesinde dört ilkeyi uygulama konusunda –ki bazen konunun teşhisi birçok dikkatli inceleme gerektirmektedir– ayırt etme gücü ve yetisi elde etmelidir, aksi takdirde hataya dûçar olur.

Bu dört ilkedен istishâb ilkesi salt şer’îdir, yani akıl istishâb hususunda bağımsız bir hükme sahip değildir ve şerîata tabidir. Ancak diğer üç ilke aklîdir ve şeriat tarafından da onaylanmıştır.

İstishâbın delilleri bir dizi güvenilir haber ve hadislerdir ve şu ibareyle gelmiştir: “Yakînini şüphe ile fiilî olarak bozma ve zayıflatma.”⁹ Hadislerin metninden, öncesi ve sonrasındaki cümlelerden kastın, fakihlerin ve Usûlîlerin istishâb olarak adlandırdıkları şey olduğu tamamen açıktır.

Berâet ilkesi konusunda da birçok hadis ulaşmıştır. Bunların en meşhuru “(Yükümlülüğü) kaldırma hadisi- dir.” Nebvî ve meşhur olan bu hadiste Resûl-ü Ekrem (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

“Dokuz şey ümmetimden kaldırılmıştır (onlara suç sayılmaz): bilmedikleri şey, güçlerinin yetmediği şey, mecbur edildikleri şey, yanlışlık, unutkanlık, çaresiz kaldıkları şey, hased düşüncesi (uygulama aşamasına geçirilmediği veya kiskanılmadığı sürece), bir şeyi uğursuz saymak ve

⁹ *Vesâil*, c. 1, s. 175.

yaratılış hakkında ağıza alıp söylemeksizin kalpten geçen vesveseli düşünceler.”¹⁰

Usûlîler, bu hadis ve her bir cümlesi hakkında birçok söz söylemiş ve tartışmışlardır. Ancak berâet ilkesine tanıklık eden yer, ilk cümledir; yani “ümmetimin bilmediği ve onlara tebliğ edilmemiş şey, onların üzerinden kaldırılmıştır ve yükümlülüklerinden berîdir” diye buyurduğu bölüm.

Bu dört ilke, şer’î hükümleri idrâk etmek için müctehidlere özgülenmiş değildir. Meselelerde de uygulanmaktadır ve mukallidler de amelde mevzularda şüphe duydukları zaman bundan yararlanabilirler.

Faraza, emzirme döneminde olan bir çocuk birkaç defa başka bir kadının sütünden içiyor. Daha sonra bu çocuk büyüyor ve bu kadının çocuklarından biriyle evlenmek istiyor, ancak bu çocuğun o karı ve kocanın süt çocuğu sayılacak miktarda kadının sütünden içip içmediğini bilmiyoruz. Yani on beş kere peş peşe veya bir gece ve gündüz art arda ya da çocuğun bedeninde et oluşacak miktarda süt içip içmediğinden şüphe duymaktayız. Bu tür bir durumda istishâb ilkesi söz konusudur. Zira çocuk süt içmeden önce süt çocuğu (razî) değildi ve bu evlatlık türünün gerçekleşip gerçekleşmediğinden kuşku duymaktayız. Bu nedenle de süt akrabalığı, yani razânın gerçekleşmediğini istishâb ederiz (seçeriz).

Şayet abdestimiz olduğu halde uyuklayıp gerçekten de uyuyup uyumadığımız konusunda şüpheyne düşersek, abdestli olmayı istishâb ederiz. Eğer elimiz temiz olduğu halde necis olup olmadığından şüphelenirsek,

¹⁰ *Hisâl*, s. 417, *Kâfî* c. 3, s. 463, çok az farkla.

tahâreti istishâb ederiz. Ama necis olur, ancak temizleyip temizlemediğimiz konusunda şüphe edersek necis olduğunu addederiz.

Önümüzde sıvı bir içecek olur ve içinde alkollü madde olup olmadığından şüphelenirsek (bazı ilaçlar gibi), burada söz konusu ilke berâet ilkesidir ve sorumluluğumuz yoktur. Yani kullanımı önünde herhangi bir engel yoktur. Ancak eğer iki şişe ilaç varsa ve bunlardan birinde alkollü madde olduğundan eminsek, yani birinde alkol olduğu hakkında icmâli bilgiye sahipsek, burada ihtiyat ilkesi söz konusudur.

Bir çölde iki farklı yolun başında yer aldığımızı varsayalım. Orada kalmak veya yollardan birinden gitmek kesinlikle can güvenliği açısından tehlikeli olacaktır. Ancak bir diğer yol kurtuluşumuz için elzemdir. Fakat bu iki yoldan hangi yolun kurtuluşa ve hangisinin tehlikeye sebep olacağını bilmiyoruz. Orada duraksamamız bile tehlikeli varsayılmaktadır. Bir taraftan kendini korumak (can güvenliği) vâcib, diğer taraftan ise canını tehlikeye atmak haramdır. O halde yapılması gereken, iki mahzur arasında dönmektedir ve istediğimizi seçmede muhayyeriz.

İKİNCİ BÖLÜM
FIKİH

BİRİNCİ DERS

Fıkıh İlmî

Fıkıh ilmi, İslâmî ilimlerin en yaygın ve geniş dallarından biridir. Tarihi diğer İslâmî ilimlerin hepsinden daha eskiye dayanmaktadır. Bütün dönemlerde çok yaygın şekilde öğrenilip öğretilmiştir. İslâm'da çok sayıda fakih ortaya çıkmış ve bunlardan bazıları dünyanın en dahi insanları arasında yer almıştır. Fıkıh alanında olağanüstü sayıda kitap yazılmıştır. Bunlardan bazıları son derece değerlidir. İnsan yaşamının bütün alanlarını kapsayan birçok mesele fıkıhta ele alınmıştır. Günümüz dünyasında anayasa, medenî hukuk, aile hukuku, cezâ hukuku, idârî hukuk, siyâsî hukuk vb. gibi farklı şekilleriyle hukuk adı altında ele alınan meseleler fıkıhın çeşitli bölümlerinde farklı isimlerle işlenmiştir. Ayrıca ibadetler konusu gibi çağdaş hukukta söz konusu olmayan kimi meseleler fıkıhta mevcuttur. Bilindiği gibi, günümüz hukukunda fıkıhla ilgili olarak söz konusu olan şey farklı bölümler şeklini almış ve çeşitli fakülterde öğrenilip öğretilmektedir. Gizil fıkıhın çeşitli bölümleri kapsamaması budur.

Kur’ân ve Hadiste Fıkıh Kelimesi

Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde “fıkıh” ve “tefekkuh” kelimesi çok fazla kullanılmıştır. Bu kelimenin mefhûmu, her yerde derinleşme ve derin anlayış ile birliktedir.

Kur’ân’da şöyle buyurulmaktadır:

*“Bununla beraber mü’minlerin hepsi birden toplanıp seferber olacak değİllerdir. Öyleyse onlardan her bir topluluktan bir grup çıktığında (bir grup da) dinde derin bir kavrayış edinmek (tefekkuhta bulunmak) ve kavimleri kendilerine geri döndüğünde onları uyarmak için (geride kalabilir). Umulur ki onlar da sakınırlar.”*¹¹

Hız. Peygamber hadiste şöyle buyurmaktadır:

*“Ümmetimden kim kırk hadis ezberlerse Allah-u Teâlâ onu âlim ve fakîh olarak haşreder.”*¹²

Sahâbenin âlimlerinin ve fâzıllarının “fukahâ” olarak adlandırılıp adlandırılmadıkları kesin olarak bilinmemektedir. Ama bu unvan tâbî’in, yani ashâb-ı kirâmı gören kişiler döneminden itibaren bazıları için kullanılmıştır.

Tâbî’inden yedi kişi Fukahâ-i Seb’a olarak şöhret kazanmışlardı. İmam Ali bin Hüseyin’in vefat yılı olan hicrî 94 yılında Fukahâ-i Seb’a’dan Sa’îd bin Müseyyeb ve Urve bin Zübeyr, Medîne fakihlerinden ise Sa’îd bin Cübeyr ve başkaları ebediyete göçtüler ve bu yıl “Sünnetül-Fukahâ” olarak adlandırıldı. Bu zamandan itibaren İslâm uleması –özellikle İslâm ahkâmı uleması– “fukahâ” olarak adlandırıldılar.

¹¹ Tevbe 122.

¹² Hisâl, s. 541, Sevâbu’l-A’mâl s. 162, çok az ihtilafla.

Masum İmamlar, mükerreren bu kelimeyi kullanmış ve ashâbından kimilerine fıkıh ilmini tahsil etmeyi emretmiş veya onları “fakîh” olarak adlandırmışlardır. Masum İmamların seçkin talebeleri o dönemlerden itibaren “Şî‘a Fakihleri” olarak tanınmışlardır.

Ulemânın İstılâhında “Fıkıh” Kelimesi

Kur’ân ve Sünnet istılâhında fıkıh, İslâmî ilimler ve düstûrlar hakkında geniş ve derin bilgi sahibi olmayı ifade eder ve belirli bir bölüme özel değildir. Ancak ulemânın istılâhında bu kelime zamanla “ahkâm fikhına” hasrolundu.

Söyle ki İslâm uleması İslâmî eğitimi üç bölüme ayırdılar:

- a- Ma‘ârif ve İnançlar: Yani mebde’ ve me‘âd, nübüvvet ve vahiy, melekler ve imâmete ilişkin konular gibi kalp ve düşünce ile ilgili olan tanıma, iman ve inancın amaçlandığı olgular.
- b- Ahlâkiyât ve Eğitimsel Konular: İnsanın ruhî hasletler bakımından nasıl olması ve olmaması gerektiğinin hedeflendiği takvâ, adalet, kerem, cömertlik, cesaret, sabır ve rıza gibi konulardır.
- c- Ahkâm ve İlmî Meseleler: İnsanın dışarıda özel bir fiili gerçekleştirmesi veya yaptığı fiilin nasıl olması ve olmaması gerektiğinin amaçlandığı konulardır. Farklı bir ifadeyle, şer‘î kanun ve kararlardır.

İslâm fıkıhçıları “fıkıh” kelimesini son bölüm hakkında kavramsallaştırdılar. Belki de bu durum İslâm’ın ilk döneminden itibaren halkın ilmî meselelere daha fazla değer ve önem vermesi nedeniyleydi. Bundan dolayı uzmanlıkları bu tür meseleler alanında olan kişiler “fukahâ” olarak tanındılar.

Teklifi ve Vaz'î Hüküm

Burada fakihlerin kimi özgün terimlerini ifade edip açıklamamız gerekir. Fakihler ahkâmı, yani “ilâhî kanunları” iki kısma ayırmaktadırlar. Biri teklifi hüküm, diğeri vaz'î hüküm.

Teklifi hüküm yani vâcib, haram, müstehâb, kerâhet ve mubâh. Bu beş hüküm “beş teklifi hüküm” olarak adlandırılır.

İslâm'da hiçbir fiil ve eylemin bu beş hüküm dışında olmadığı söylenmektedir. Ya günlük namazlar gibi vâcibdir, yapılması ve terk edilmemesi gerekir; ya da yalan, zulüm, içki içme vb. gibi haramdır, yapılması ve terk edilmesi gerekir. Veya müstehâbdır, yani günlük namazların nafileleri gibi yapılması iyi olup tavsiye edilen, ama yapılmadığı takdirde de herhangi bir ceza gerektirmeyen fiillerdir. Ya da ibadet yeri olan camide maddî dünya hayatından konuşma gibi mekruhtur; yani yapılmaması gereken, ancak yapıldığı takdirde ise ceza gerektirmeyen eylemlerdir. Veya birçok fiil gibi mubâhtır, terki ve yapılması eşittir. Bütün teklifi hükümler yap ve yapma, yani emr ve nehy etmek veya ruhsat ve izin türündendir.

Ama zevciyyet, mâlikîyet, şartlılık, nedensellik vb. gibi vaz'î hükümler bu türden değildir.

Taabbudî ve Tevessülî Vâcib

Bir diğer konu ise vâciblerin taabbudî ve tevessülî olmak üzere ikiye ayrılmasıdır.

Taabbudî vâcib, yapılmasında yakınlık ve rıza kastının şart olduğu vâcib türüdür. Yani namaz ve oruç gibi,

insanın sadece Allah'a yakınlaşmak için herhangi bir dünyevî ve maddî amaç gütmeksizin yaptığı takdirde doğru olan, aksi halde sıhhatini yitiren fiillerdir.

Teveessülî vâcib, yapılması Allah'a yakınlık ve rıza kastı gerektirmeyen, ama yapılması ile yükümlülüğün kalktığı vâcib türüdür. Örneğin; anne ve babaya itaat veya insanın falan ücret karşılığında şu işi yapmayı taahhüt etmesi gibi yapılması gereken toplumsal yükümlülükler bu türdendir. Ahde ve vaade mutlak vefa da böyledir.

Aynî ve Kifâî Vâcib

Vâciblerin bir diğer bölünme şekli aynî ve kifâî vâcibdir. Aynî vâcib, namaz ve oruç gibi yükümlülüklerin her birey tarafından bilhassa ve ayrı ayrı yerine getirilmesinin istendiği vâcib türüdür. Ama kifâî vâcib doktorluk, askerlik, yargı, fetvâ vermek, ziraat, ticaret vb. gibi tüm Müslümanların üzerine yapılması vâcib olan belirli bir işin bir veya birkaç kişinin yapılması ile diğerlerinin yükümlülüğünün kalktığı vâcib türüdür. Cenaze teşyiî de bu kabildendir, ancak tüm Müslümanların üzerine vâcib olmasına rağmen bazılarının bu görevi yerine getirmesi ile yükümlülük diğerlerinin üzerinden kalkar.

Ta'yînî¹³ ve Tahyîrî¹⁴ Vâcib

Vâcibler ayrıca ta'yînî ve tahyîrî vâcib şeklinde de sınıflandırılırlar. Ta'yînî vâcib günlük namazlar, oruç,

¹³ Kendi özelliğinden dolayı vâcib olmuş ve hiçbir alternatifi olmayan ameldir. (Çev.)

¹⁴ Birkaç alternatifi olan amellerden birinin seçilmesinde kişinin serbest ve muhayyer olduğu amel türüdür. (Çev.)

hac, humus, zekât, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak, cihad vb. gibi yapılması gereken belirli ve somut bir ameldir.

Ancak tahyîrî vâcib, mükellefin birkaç fiilden birini yapmasını ifade eder; bazı kefaretlar gibi. Örneğin; bile-rek ramazan orucunu tutmayan kişinin bir köle azad etmesi veya altmış muhtaç fakiri doyurması ya da altmış gün oruç tutması gerekir.

Nefsî ve Gayrî (Mukaddemî) Vâcib

Diğer bir sınıflandırma ise nefsî ve gayri vâcib şeklindedir. Nefsî vâcib, kanun koyucunun kendisinden dolayı doğal olarak dikkate aldığı vâcibdir; matlûb olması başka bir vâcib nedeniyle değil, kendisinden dolayıdır.

Örneğin; helâk olma durumundaki bir insanı kurtarmak vâcibdir, ama bu vâcib başka bir vâcibin mukaddemesi değildir. Ancak bu insanın kurtuluşu için öncül çabalar –örneğin bir insanın kuyuya düştüğünü farz edersek, kuyudan çıkarılması için halat ve diğer araçların temin edilmesi– gerekir. Bu tür araçların temini vâcibdir, ancak başka bir vâcibin öncülü olarak.

Aynı şekilde hac, nefsî vucûb ile vâcibdir; ancak pasaport çıkartma, bilet alma ve diğer öncül araçlar mukaddemî vucûb ile vâcibdir. Namaz nefsî vucûb olması nedeniyle vâcibdir, ancak namaz vaktinde abdest veya gusûl, gayrî vucûb nedeniyle vâcibdir.

İKİNCİ DERS

Fıkıh ve Fakihler Tarihçesi-1

Önceki derslerde de ifade ettiğimiz gibi, bir ilim dalını tanımanın öncüllerinden biri, o ilim dalında görüş ve fikirleri dikkate alınan tanınmış düşünürleri, görüş sahiplerini ve aynı şekilde bu ilim dalında yazılan, atıf ve alıntı yapılan önemli eser ve kitaplar hakkında bilgi edinmektir.

Fıkıh ilmi –yani konusunda kitap tedvîn ve te’lif edilmiş ve bu kitapların halen mevcut olduğu müdevven fıkıh– bin yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. Yani on bir asır öncesinden günümüze kadar fikhî eğitim havzaları kesintisiz ve sürekli kalıcı olmuştur. Günümüze ulaşmaya kadar hocalar öğrenci eğitmiş ve bu öğrenciler de sırası gelince başka öğrencileri eğitmiş ve bu hoca-öğrenci ilişkisi kesintiye uğramamıştır.

Kuşkusuz felsefe, mantık, matematik ve tıp gibi ilimler daha eski bir geçmişe sahiptirler ve bu ilim dallarında daha eski zamanlara ait kitaplar elimizde mevcuttur. Ancak bu ilimlerin hiçbirinde hoca ve öğrenci ilişkisinin kesintisiz ve devamlı korunduğu zincirleme ve sürekli bir hayat gösterilemez. Faraza başka bir ilim dalında mevcut olsa bile İslâm dünyasına münhasırdır. Yani ilimlerin bin

yıllık ve daha fazla zincirleme ve düzenli bir hayata sahip olması ve arasında kesinti oluşmaması sadece İslâm dünyasında söz konusudur. İrfan ilminin birbirine bağlanması ve devamlılığı konusunu daha önce de söz ettik.

Bereket versin ki Müslüman alimlerin teveccüh gösterdikleri meselelerden biri, ilim erbabının zincirleme tabakâtını belirleme olmuştur. Bu iş ilk aşamada hadis alimleri ve sonraki aşamalarda ise başka ilimlerin alimleri için yapılmıştır. Ebû İshâk Şîrâzî'nin *Tabakâtü'l-Fukahâ*, İbn Ebî Useybi'a'ya ait *'Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ'* ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin kaleme aldığı *Tabakâtü's-Sûfiyye* gibi bu konuda yazılmış birçok kitap elimizde bulunmaktadır.

Ancak teessüfle ifade etmek gerekir ki, bilgi sahibi olduğum kadarıyla fukahâ tabakâtı hakkında yazılmış kitaplar Ehl-i Sünnet tarafından kaleme alınmış ve onlarla ilgilidir. Şî'a fakihleri tabakâtı hakkında şimdiye kadar herhangi bir kitap yazılmamıştır. Bu nedenle Şî'a fakihlerinin tabakâtının ortaya çıkarılması için hadis râvîlerinin tabakâtı ile ilgili olan hal tercümesi ve icâzet kitaplarının ayrıntılarından faydalanmak gerekir.

Biz burada Şî'a fakihlerinin tabakâtını detaylı olarak açıklamak istemiyoruz; aksine seçkin ve fakih olarak görümleri önem arz eden kişileri, kendilerine ait fıkıh kitaplarını belirterek zikretmek istiyoruz. Böylece fakihlerin tabakâtı da tanınmış olacaktır.

Şî'a Fakihleri

Şî'a fakihleri tarihini iki nedenden dolayı Gaybet-i Suğrâ (Hicrî 260-320) döneminden itibaren başlatıyoruz.

Öncelikle Gaybet-i Suğrâ'dan önceki asır Masum İmam'ın hazır olduğu dönemdir ve İmam'ın varlığı döneminde, Masum İmam'ın kendilerini fetva vermeye teşvik ettiği fakihler –kelimenin doğru anlamıyla müctehidler ve fetvâ erbâbı– olmuştur. Ancak ister istemez fakihler Masum İmam'ın (a.s.) varlığı nedeniyle gölgede kalmışlardı. Yani merciiyetleri imama ulaşılabilen alanda söz konusu olmuş ve halk mümkün olduğunca asıl kaynağa ulaşmaya çalışmıştır. Bu fakihlerin kendileri de uzak mesafeler ve diğer sorunların boyutuna dikkatle, güç yetirdikleri ve mümkün olduğu kadarıyla sorunlarını Masum İmamlar (a.s) ile paylaşıyorlardı. Bir diğer neden ise, görünüşe göre müdevven fikhimizin Gaybet-i Suğrâ dönemine kadar ulaşmasıdır. Yani bu dönem öncesinde Şîî fakihlerin kaleme aldığı herhangi bir fikhî eser ve kitap fiilen elimizde bulunmamakta ya da en azından benim bu konuda bilgim yok.

Ancak her hâlükârda Şî'a'da da Masum İmamların zamanında büyük fakihler var olmuştur. Bu fakihlerin değerleri kendileri ile çağdaş olan diğer mezheplerin fakihleri ile mukayese edilerek ortaya çıkarılabilir. Tüm dünyada üne ve itibara sahip olan İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* adlı eserinin altıncı makalesinin beşinci fenini Şîî fakihlere ayırmış ve bu fakihlerin isimlerinin altında hadis veya fıkıh alanındaki kitaplarını kaydetmiştir. O, Hüseyin bin Sa'îd el-Ahvâzî ve kardeşi hakkında şöyle demektedir: “Onlar fıkıh ilmi, eser ve menkıbeler açısından kendi zamanlarının alimlerine göre çok ilerlediler.” Ali bin İbrahim Kûmî hakkında ise “O âlim fakihlerdendi” diye yazmaktadır. Aynı şekilde Muhammed bin Hüseyin bin Ahmed bin Velîd Kûmî hakkında,

“Onun fıkıhta kapsamlı bir kitabı vardı” şeklinde yazmaktadır. Ancak görünüşe göre, onların fıkıh kitapları, her bölümde ve babda güvenilir gördükleri ve kendilerine göre amel ettikleri hadisleri zikretme şeklindeydi ve bu kitaplar hem hadis kitabı, hem de müellifin görüşüydü. Muhakkık-ı Hillî, *el-Mu'teber*'in mukaddimesinde şöyle yazmaktadır:

“Fakihlerimizin -Allah onların hepsinden razı olsun- ve te'liflerinin çokluğuna dikkatle tamamının sözlerini aktarmak mümkün değildir. Ben burada araştırma, fazilet ve iyi seçicilikte meşhur kişilerin sözleriyle ve bu fâzılların kitaplarından ise ictihâdlarının aşikâr ve güvenilir olduğu şeyle iktifâ ettim. Başlıca aktaracağım kişiler (İmamların zamanından itibaren) Hasan bin Mahbûb, Ahmed bin Nasr Bazentî, Hüseyin bin Sa'îd (Ahvâzî), Fazl bin Şâzân (Nisâbü'rî), Yûnus bin Abdurrahman ve müteahhirinden Muhammed bin Bâbeveyh Kûmî (Şeyh Sadûk) ve Ya'kûb el-Kuleynî ve fetvâ sahâbelerinden Ali bin Bâbeveyh Kûmî, İskâfî, İbn Ebî Akîl, Şeyh Müfîd, Seyyid Murtazâ Âlemü'l-Hüdâ, Şeyh Tûsî ve...”

Muhakkık-ı Hillî ilk grubu görüş, ictihâd ve seçim ehli olarak kabul etmesine rağmen onları fetvâ ashâbı adıyla anmıyor; zira bu grubun kitapları ictihâdlarının özeti olmasıyla birlikte aynı zamanda fetvâ kitabı değil, hadis ve rivâyet kitabı şeklinde olmuştur. Şimdi de konumuzu Gaybet-i Sügrâ döneminde varlık gösteren ilk müftülerle başlıyoruz:

1. Ali bin Bâbeveyh Kûmî: Hicrî 329 yılında vefat etmiştir ve Kum şehrinde medfundur. Mezarı Rey şehrinin yakınlarında bulunan ve Şeyh Sadûk olarak tanınan Muhammed bin Ali bin Bâbeveyh'in babasıdır. Oğul

muhaddis, baba ise fakih ve fetvâ makamıdır. Genellikle baba ve oğul “Sadûkeyn” olarak anılırlar.

2. O dönemin meşhur ve aynı zamanda Ali bin Bâbeveyh Kûmî ile muasır, belki de ondan kısa bir süre önce yaşamış fakihlerinden biri de ünlü müfessir Muhammed bin Mes'ûd Ayyâşî es-Semerkindî'dir. O kâmil ve kapsamlı biriydi. Şöhreti tefsir alanında olmasına rağmen onu fakihlerden saymışlardır. Başta fıkıh olmak üzere çeşitli ilimlerde birçok eseri vardır. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*'te “Onun kitapları Horasan'da çok yaygındır” diye yazmaktadır. Ancak şimdiye kadar fıkıh alanında görüşlerinin aktarıldığına rastlamış değiliz. Belki de ona ait fıkıh kitapları ortadan kaybolmuş olabilir.

Ayyâşî ilk başlarda Sünnî idi; daha sonra Şî'îliği kabul etmiştir. Kendisine babasından çok büyük bir servet kalmış ve o, bu serveti kitap derlemesine ve kitap çoğaltmasına, öğrencilerin eğitim ve öğretimine harcamıştır.

Bazıları Şeyh Müfid'in (fıkıhta) üstadı olan Ca'fer bin Kavleveyh'i, Ali bin Bâbeveyh'in çağdaşı ve buna bağlı olarak Gaybet-i Suğrâ dönemi fakihlerinden saymış ve Ca'fer bin Kavleveyh'in, ünlü Sa'd bin Abdullah Eş'arî'nin öğrencisi olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁵ Ancak onun, Şeyh Müfid'in hocası ve hicrî 367 ya da 368 yılında vefat etmiş olmasına dikkatle, Ali bin Bâbeveyh'in çağdaşı ve Gaybet-i Suğrâ dönemi ulemâsından sayılması mümkün değildir. Gaybet-i Suğrâ dönemi alimlerinden olan babası Muhammed bin Kavleveyh'dir.

3. İbn Ebî Akîl Ummânî: Yemenli olduğu söylenmiştir. Ummân, Yemen Denizi'nin sahillerinde bir bölgedir.

¹⁵ *El-Künâ ve'l-Elkâb*.

Ölüm tarihi belli değildir. Gaybet-i Kübrâ döneminin başlarında yaşamıştır. Bahru'l-Ulûm onun Ca'fer bin Kavleveyh'in hocası ve Ca'fer bin Kavleveyh'in ise Şeyh Müfid'in hocası olduğunu söylemiştir. Bu ifade yukarıdaki Ca'fer bin Kavleveyh'in, Ali bin Bâbeveyh'nin çağdaşı olduğu ifadesinden gerçeğe daha yakındır. İbn Ebî Akîl'in görüşleri fıkıhta oldukça fazla aktarılmaktadır. O sürekli fıkıh alanında adıyla karşılaştığımız simalardan biridir.

4. İbn Cüneyd İskâfî: Şeyh Müfid'in hocalarındandır. Hicrî 381 yılında vefat ettiği söylenmektedir. Elli kadar telif eserinin olduğu ifade edilmiştir. Fakihler İbn Cüneyd ve İbn Ebî Akîl'i "el-Kadîmeyn" (iki eski dönem fakihî) olarak yâd etmektedirler. İbn Cüneyd'in görüşleri ve fikirleri fıkıh alanında her zaman söz konusu olmuş ve olmaktadır.

5. Şeyh Müfid: Adı Muhammed bin Muhammed bin Nu'mân'dır. Hem mütekellim hem de fakihdir. İbnü'n-Nedîm, Şî'î mütekellimleri söz konusu ettiği *el-Fihrist*'in beşinci makalesinin ikinci fenninde ondan "İbnü'l-Muallim" olarak söz etmekte ve övmektedir. Hicrî 336 yılında doğmuş ve hicrî 413 yılında da ölmüştür. Fıkıh alanında basılan ve mevcut meşhur kitabı *el-Mukni'a*'dır. Şeyh Müfid, İslâm dünyasında Şî'a'nın parlak simalarından biridir. Şeyh'in damadı Ebû Ya'lâ Ca'ferî onun hakkında şöyle der: "Şeyh Müfid geceleri çok az uyurdu. Gecenin geri kalan kısmını namaz, mütalaa, ders verme veya Kur'ân okumakla geçirirdi." İbn Ebî Akîl'in öğrencisinin öğrencisidir.

6. Âlemü'l-Hüdâ olarak bilinen Seyyid Murtazâ: Hicrî 355 yılında doğmuş ve hicrî 436 yılında vefat etmiştir. Allâme Hillî onu "İmâmiye Şî'a'sının muallimi" olarak

addetmiştir. Donanımlı ve kapsamlı biri olup, hem edib hem de mütekellim ve fakihti. Fıkhi görüşleri fakihler tarafından daima dikkate alınmaktadır. Fıkıh alındaki meşhur kitaplarından biri *el-İntisâr*, diğeri ise *Cümelü'l-İlm ve'l-Amel*'dir. O ve *Nehcü'l-Belâğ'a*'yı derleyen kardeşi Seyyid Râzî, Şeyh Müfid'den ders almışlardır.

ÜÇÜNCÜ DERS

Fıkıh ve Fakihler Tarihçesi-2

7. Şeyh Ebû Ca'fer Tûsî: Şeyhu't-Tâife olarak tanınır. İslâm dünyasının parlak yıldızlarından biridir. Fıkıh, usûl, hadîs, tefsîr, kelâm ve ricâl dallarında birçok te'lifi vardır. Horasanlıdır. Hicrî 385 yılında doğmuştur ve hicrî 408 yılında, yani 23 yaşındayken dönemin İslâmî ilim ve kültür merkezi olan Bağdâd'a göç etmiştir. Ömrünün sonuna kadar Irak'ta kalmıştır. Hocası Seyyid Murtazâ'dan sonra Şî'a'nın ilim ve fetvâ makamı olmuştur.

Beş yılını Şeyh Müfid'in öğrenciliğini yaparak geçirmiş ve uzun yıllar Şeyh Müfid'in seçkin öğrencisi Seyyid Murtazâ'nın varlığından istifade etmiştir. Hocası Seyyid Murtazâ hicrî 436 yılında vefat etmiş, o ise hocasından sonra 24 yıl daha hayatta kalmıştır.

Hocasının ölümünden sonra 12 yıl daha Bağdâd'da kalmış, ancak daha sonra evi ve kütüphanesinin yağmalanması ile sonuçlanan bir dizi karışıklık nedeniyle Necef'e göçmüş ve ilmiye havzasını orada tesis etmiştir. Hicrî 460 yılında burada vefat etmiştir.

Şeyh Tûsî'nin eski dönemlerden itibaren talebelere ders kitabı olarak okutulan *en-Nihâye* adında bir fıkıh kitabı vardır. Bir diğer eseri ise *Mebisût*'tur. O, bu kitap ile fıkıh

ilmini yeni bir aşamaya sokmuştur. Bu kitap o dönemde Şî'a'nın en meşhur fıkıh kitabıydı. Ayrıca *Hilâf* adında bir diğer kitabı mevcuttur. O, bu kitapta hem Ehl-i Sünnet hem de Şî'a fakihlerinin görüşlerine yer vermiştir. Şeyh Tûsî'nin fıkıh alanında başka kitapları da vardır. Eski-ler, yaklaşık bir asır öncesine kadar fıkıhta “Şeyh” ibaresini kullandıkları zaman kasıt kesinlikle Şeyh Tûsî idi; ancak şeyhler kullandığı takdirde kasıt Şeyh Müfid ve Şeyh Tûsî idi.

Şeyh Tûsî, fıkıh ilminin tüm konularında adı anılan birkaç meşhur simadan biridir. Birkaç nesle kadar Şeyh Tûsî'nin tüm ailesi alimlerden ve fakihlerden olmuşlardır. “Müfid-i Sâni” lakaplı oğlu Şeyh Ebû Ali çok değerli bir fakihdir. *Müstedrekü'l-Vesâil*'de¹⁶ yer aldığına göre *Emâlî* adında bir kitap telif etmiş ve babasının *en-Nihâye* kitabına ise şerh yazmıştır. *Lülü'ü'l-Bahreyn* adlı kitapta aktarıldığına göre, Şeyh Tûsî'nin kızları da âlime ve fazilet sahibi kimselerdi. Şeyh Ebû Ali'nin Şeyh Ebu'l-Hasan adında bir oğlu vardı ve babasından sonra ilim havzasının yöneticiliğini ve merciliğini üstlendi. İbnü'l-İmâd el-Hanbelî'nin *Şezerâtü'z-zeheb fî ahabâri men zeheb*¹⁷ kitabında aktardığına göre bu büyük insanın zamanında Şî'i talebeler çevre ve etraftan ona doğru akın ediyorlarmış. O takvâli, zâhid ve alim biriydi. İmâdüddîn Taberî onunla ilgili olarak şöyle der: “Şayet peygamberlerden başkasına salavat göndermek caiz olsaydı, ben bu kişiye salavat gönderirdim.” Şeyh Ebû Ali, hicrî 540 yılında vefat etmiştir.

8. Kadı Abdülazîz el-Halebî: İbnü'l-Berrâc olarak meşhurdur. Seyyid Murtazâ ve Şeyh Tûsî'nin öğrencisidir.

¹⁶ C. 3, s. 498.

¹⁷ C. 4, s. 126 ve 127.

Şeyh Tûsî tarafından vatanı Şam şehrine gönderildi. 20 yıl boyunca Şam'ın Trablus bölgesinde kadılık yaptı ve hicrî 481 yılında vefat etti. Fıkıh alında çok bilinen kitapları *el-Mühezzi*b ve *el-Cevâhir*'dir.

9. Şeyh Ebû Salâh el-Halebî: O da Şamlıdır. Seyyid Murtazâ ve Şeyh Tûsî'nin öğrencisi olup yüz yıl yaşamıştır. *Reyhânetü'l-Edeb*'de onun Sellâr bin Abdülazîz'den de ders aldığı yer almıştır. Bu bilgi doğru olduğu takdirde, Ebû Salâh'ın üç aşama öğrencilik yapmış olması gerekir. Fıkıh alanında bilinen kitabı, *Kâfî* adlı eseridir. Hicrî 447 yılında vefat etmiştir. Hicrî 447 yılında yüz yaşında vefat ettiği takdirde, o yaşça her iki hocasından daha büyüktür. Şehîd-i Sâni, onu "Seyyid Murtazâ'nın Şam belesindeki halifesi" olarak adlandırmıştır.

10. Hamza bin Abdülazîz Deylemî: Sellâr Deylemî olarak tanınmıştır. Hicrî 448 ila 463 arasında vefat etmiştir. Şeyh Müfid ve Seyyid Murtazâ'nın öğrencisidir. İranlıdır ve Tebriz'in Hüsrevşah belesinde vefat etmiştir. Fıkıh alındaki meşhur kitabı *Merâsim*'dir. Sellâr her ne kadar Şeyh Tûsî ile aynı dönemde yaşamış olsa da onun öğrencilerinden değildir. Ayrıca Muhakkık-ı Hillî *el-Mu'teber*'in mukaddimesinde o, İbnu'l-Berrâc ve Ebû Salâh el-Halebî'den "Etbâu's-Selâse" olarak söz etmektedir; yani takipçilerden saymaktadır ki görünüse göre kastı, bu üç kişinin başka üç kişiye (Şeyh Müfid, Seyyid Murtazâ ve Şeyh Tûsî) tabi olmasıdır.

11. Seyyid Ebu'l-Mekârim İbn Zühre: Hadis alanında bir aracıyla Şeyhu't-Tâife'nin oğlu Ebû Ali'den nakiller yapmaktadır. Fıkıhta ise birkaç aracı ile Şeyh Tûsî'nin öğrencisidir. Haleblidir ve hicrî 585 yılında vefat etmiştir. Fıkıh alanındaki bilinen kitabı *el-Gunye* adını taşımaktadır.

Ne zaman fakihlerin ıstılâhında “Halebiyân” (tesniye sigasıyla) ibaresi geçerse, kasıt Ebû Salâh el-Halebî ve İbn Zühre el-Halebî’dir ve “Halebiyyûn” (cemî sigasıyla) söylendiği takdirdeyse bu ikisine ek olarak İbnü’l-Berrâc kastedilmektedir. *El-Müstedrek* adlı eserde¹⁸ Şeyh Tûsî’nin ahvâline ek olarak aktarılanlara göre, İbn Zühre, Şeyh Tûsî’nin *en-Nihâye* kitabını İbnü’l-Hacîb el-Halebî olarak bilinen Ebû Ali Hasan İbnü’l-Hüseyn’in nezdinde okumuştur. İbnü’l-Hacîb’in ise bu kitabı Necef’te Ebû Abdullah Zeynabad’ın yanında, o da Şeyh Reşîdüddîn Ali bin Zîrek-i Kûmî ve Seyyid Ebû Hâşim Hüseyinî’nin nezdinde ve bu iki alimin ise Şeyh Abdülcabbâr er-Râzî’nin gözetiminde bu kitabı okuduğu yer almıştır. Şeyh Abdülcabbâr er-Râzî de Şeyh Tûsî’nin öğrencisidir. Buna göre, İbn Zühre dört aracıyla Şeyh Tûsî’nin öğrencisidir.

12. İbn Hamza Tûsî: İmâdüddîn Tûsî olarak meşhurdur. Şeyh Tûsî’nin öğrencilerinin akranıdır. Ama bazıları onun, Şeyh’in öğrencilerinin öğrencileriyle aynı dönemde yaşadığını ileri sürerken, kimileri ise onun döneminin bundan daha eski olduğunu söylemişlerdir. Bu konu daha fazla araştırma gerektirmektedir.

Ölüm yılı tam olarak belli değildir. Hicrî 6. asrın ikinci yarısında vefat etmiş olabilir. Horasanlıdır. Fıkıh alanında bilenen eseri *el-Vesîle*’dir.

13. İbn İdrîs el-Hillî: Şî’a ulemasının seçkinlerinden-
dir. Kendisi Arap’tır ve Şeyh Tûsî, anne tarafından atası sayılmaktadır. Fikir hürriyeti ile meşhurdur. Ceddi Şeyh Tûsî’nin azamet ve heybetini aşmıştır. Alimlere ve fakihlere yönelik hakaret derecesine varıncaya dek eleştiride

¹⁸ C. 3, s. 506.

bulunuyordu. Hicrî 598 yılında 55 yaşındayken vefat etmiştir. Fıkıh alanında *Kitâbuş-Serâ'ir* adında nefis ve meşhur bir kitabı vardır. İbn İdrîs'in, Seyyid Ebu'l-Mekârim İbn Zühre'nin öğrencilerinden olduğu söylenmiştir. Ancak İbn İdrîs'in, *Kitâbu'l-Vedâ'*'da *Kitâbuş-Serâ'ir*'e dair kullandığı anlatımlardan sadece kendisinin çağdaşı olduğu, onunla görüştüğü ve bazı fikhî meseleler hakkında aralarında yazışmaların gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

14. Şeyh Ebu'l-Kâsım Ca'fer bin Hasan bin Yahyâ bin Sa'îd el-Hillî: "Muhakkık" olarak tanınmıştır. Fıkıh alanında birçok eseri vardır. Başlıca eserleri *Şerâi'u'l-İslâm*, *el-Me'âric*, *el-Mu'teber*, *el-Muhtasarü'n-Nâfi'* vb. Muhakkık-ı Hillî bir aracıyla İbn Zühre ve İbn İdrîs'in öğrencisidir. *El-Künâ ve'l-elkâb*'da İbn Nema'nın hal tercümesinin zeylinde şöyle yazmaktadır:

"Muhakkık Kerekî, Muhakkık-ı Hillî'nin vasfında şöyleder: Muhakkık'ın Ehli Beyt fıkında en alim hocası Muhammed bin Nemâ el-Hillî ve en üstün hocası ise İbn İdrîs el-Hillî'dir."

Görünüşe göre Muhakkık Kerekî'nin kastı, İbn Nemâ'nın en üstün hocasının İbn İdrîs olduğudur. Zira İbn İdrîs, hicrî 598 yılında ölmüştür, ancak Muhakkık-ı Hillî hicrî 676 yılında vefat etmiştir. Kesinlikle Muhakkık-ı Hillî, İbn İdrîs'in derslerine katılmamıştır. *Reyhânetü'l-Edeb* adlı eserde şöyle geçmektedir:

"Muhakkık-ı Hillî ceddi ve babasının, Seyyid Fahhâr bin Ma'd el-Müsevî'nin ve İbn Zühre'nin öğrenciliğini yapmıştır".

Ancak bu bilgi de yanlıştır. Çünkü Muhakkık-ı Hillî, hicrî 585 yılında vefat eden İbn Zühre'yi idrâk etmemiştir.

Fakat Muhakkık-ı Hillî'nin babasının İbn Zühre'nin öğrencisi olması uzak bir ihtimal değildir. O, ileride değineceğimiz Allâme Hillî'nin hocasıdır.

Fıkıh ilminde kimseyi ondan daha üstün ve daha önde saymamaktadırlar. Fakihlerin terminolojisinde ne zaman mutlak anlamda “Muhakkık” söylenirse kasıt bu büyük insandır. Büyük filozof ve matematikçi Hâce Nasîruddîn et-Tûsî onunla Hille şehrinde görüşmüş ve onun fıkıh dersine katılmıştır. Muhakkık-ı Hillî'nin kitapları, özellikle *Şerâi'* adlı kitabı talebeler arasında ders kitabı olarak okutulmuş ve halen okutulmaktadır. Birçok fakih, Muhakkık'ın kitaplarını şerh etmiş veya hâşiye yazmıştır.

15. Hasan bin Yûsuf bin Ali bin Mutahhar el-Hillî: Allâme Hillî olarak tanınmıştır. Zamanın mucize ve dahilerinden biridir. Fıkıh, usûl, kelâm, mantık, felsefe, ricâl vb. gibi ilimlerde eserler yazmıştır. Yaklaşık yüz kadar bilinen el yazması ve basılı eseri vardır. Bunlardan bazıları tek başına (*Tezkiratü'l-Fukahâ'* gibi) onun dahilik ve yetkinliğini göstermesi için yeterlidir. Allâme'nin fıkıh ilminde birçok kitabı vardır ve Muhakkık-ı Hillî'nin kitapları gibi bunların birçoğuna kendisinden sonraki yıllarda fakihler tarafından şerh ve hâşiye yazılmıştır. Allâme Hillî'nin bilinen ve meşhur fıkıh kitapları şunlardan ibarettir: *El-İrşâd*, *Tebsiratü'l-Müte'allimîn*, *Kavâ'idü'l-Ahkâm*, *et-Tahrîr*, *Tezkiratü'l-Fukahâ'*, *Muhtefû's-Şî'a* ve *Münteha'l-Matlab*. Allâme Hillî birçok hocadan ders almıştır. Fıkıh alanında dayısı Muhakkık-ı Hillî'den ders almış, felsefe ve mantıkta ise Hâce Nasîruddîn et-Tûsî'nin öğrenciliğini yapmıştır. Ehl-i Sünnet fikhını Sünnî alimlerin nezdinde tahsil etmiştir. Allâme hicrî 648 yılında dünya gelmiş ve hicrî 726 yılında da vefat etmiştir.

16. Fahru'l-Muhakkıkîn: Allâme Hillî'nin oğludur. Hicrî 682 yılında doğmuş ve 771 yılında vefat etmiştir. Allâme Hillî, *Tezkiratü'l-Fukahâ'* ve *Kavâ'idü'l-Ahkâm* adlı kitaplarının mukaddimelerinde oğlundan övgüyle söz etmiş ve *Kavâ'id*'in sonunda oğlunun kendisinin tamamlayamadığı işleri tamamlamasını arzulamıştır. Fahru'l-Muhakkıkîn'in *İzâhu'l-Fevâ'id fi Şerh-i Müşkilâtî'l-Kavâ'id* adında bir kitabı vardır. Fahru'l-Muhakkıkîn'in *İzâh* adlı eserinde yer alan görüşleri fıkıh kitaplarında dikkate alınmaktadır.

17. Muhammed bin Mekkî: Şehîd-i Evvel lakabıyla ünlüdür. Fahru'l-Muhakkıkîn'in öğrencisi ve Şîî fakihlerin en büyüklerinden biridir. Muhakkık-ı Hillî ve Allâme Hillî ile aynı seviyede yer alır. Cebel-i Âmil'de doğmuştur. Bu bölge Lübnan'ın güneyinde yer alır ve Şî'a'nın en eski merkezlerinden biridir. Şehîd-i Evvel hicrî 734 yılında doğmuş ve 786 yılında Mâlikî bir fakihin fetvası ve Şâfiî mezhebine mensup bir fakihin onayı ile şehit edilmiştir. O, başta Fahru'l-Muhakkıkîn olmak üzere Allâme Hillî'nin öğrencilerinin rahle-i tedrisinden geçmiştir. Şehîd-i Evvel'in fıkıh alanında İslâm alemine bıraktığı değerli eserlerinden bazıları şunlardır: *El-Lüm'a*'ı şehadetiyle sonuçlanan tutukluluğu sırasında kısa sürede telif etmiştir.¹⁹ Tuhaf olan bu paha biçilmez kitabı iki asır sonra şerh eden büyük bir fakih, kitabın müellifi ile aynı kaderi paylaşmak zorunda kalmış olmasıdır. Yani şahit oldu ve "Şehîd-i Sâni" lakabını aldı. *Şerhu'l-Lüm'a* adlı kitap Şehid-i Sani'nin eseridir. Bu eser hem geçmişte hem de günümüzde daima talebeler için ders kitabı niteliğinde olmuştur. Şehid-i Evvel'in diğer kitapları şunlardan

¹⁹ Horasan Serbedarları emiri, Emir Ali bin Müeyyed için yazdığı söylenmektedir.

ibarettir: *Ed-Durûsu's-Ser'iyye fî Fıkhi'l-İmâmiyye, Zikra's-Sî'a fî ahkâmi's-şer'î'a, el-Beyân, Elfiyye ve el-Kavâ'idü'l-külliyetü'l-usûliyye ve'l-fer'iyye*. Onun bütün kitapları fikhî eserler alanında paha biçilmez ve nefis birer başyapıttır. Şehîd-i Evvel'in kitaplarına da Muhakkık-ı Hillî ve Allâme Hillî'nin eserleri gibi asırlarca sonra fakihler tarafından birçok şerh ve hâşiye yazılmıştır.

Şî'a fakihleri arasında yukarıda anılan üç kişinin, yani hicrî 7. ve hicrî 8. asırlarda yaşamış Muhakkık-ı Hillî, Allâme Hillî ve Şehîd-i Evvel'in kitapları fikhî metinler haline dönüşmüş, diğerleri ise bu eserlere şerh ve hâşiye yazmışlardır. Nitekim eserlerine bu şekilde yönelme ve inayetin olduğu başka birilerini görmüyoruz. Sadece geçen yüzyılda ölümünün üzerinden yaklaşık 113 yıl geçen Şeyh Murtaza Ensârî'nin iki eseri bu tür bir rağbet görmüştür.

Şehîd-i Evvel'in ailesi ilim, fazilet ve fıkıh ailesiydi ve süregelen nesiller boyunca bu onuru kendileri için muhafaza etmişlerdir. Şehîd-i Evvel'in alim ve fakih olan üç oğlu vardır. Aynı şekilde eşi Ümmü Ali ve kızı Ümmü'l-Hasan da fıkıhçıydı. Şehîd-i Evvel, kadınları fikhî meseleler konusunda bu iki faziletli hanıma yönlendirirdi. *Reyhânetü'l-Edeb*'de şöyle yazmaktadır:

“Büyüklerden bazıları Şehîd'in kızı Fâtıma'ya ‘Şeyhe’ ve ‘Sittü'l-Meşâyih’, yani Seyyidetü'l-Meşâyih lakabını vermişlerdir.”

18. Fâzıl-ı Mikdâd: Hille'ye bağlı Süyûr köyünde dünyaya gelmiştir. Şehîd-i Evvel'in seçkin öğrencilerinden biridir. Fıkıh alanında basılan ve mevcut olan meşhur kitabı *Kenzü'l-İrfân fî fıkhi'l-Kur'ân* adlı eseridir. Bu kitap ahkâm ayetleri ile ilgilidir. Yani bu kitapta, fikhî

meselelerin istinbât edildiği ve fıkhıta söz konusu edilen bir dizi Kur'ân-ı Kerîm ayetleri yorumlanmış ve fikhî üslup ile onlara delil gösterilmiştir. Şî'a ve Ehli Sünnet'te ahkâm ayetleri hakkında birçok kitap kaleme alınmıştır. Fâzıl-ı Mikdâd'ın *Kenzü'l-İrfân* adlı eseri bunların en iyisi ya da en iyilerinden biridir. Fâzıl-ı Mikdâd hicrî 826 yılında vefat etmiştir, ancak hicri dokuzuncu asrın alimlerinden sayılmaktadır.

19. Cemâlüs-Sâlikîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Fahd Hillî-i Esedî: Hicrî 787 yılında dünya gelmiş ve hicrî 841 yılında vefat etmiştir. Şehîd-i Evvel ve Fahru'l-Muhakkıkîn'in öğrencileri ile aynı derecede yer alır. Hadis hocaları Fâzıl-ı Mikdâd, Ali b. Muhammed b. Hazân-i Hâirî ve Bahâüddîn Ali b. Abdülkerîm b. Abdülhamid Nessâbe'dir.²⁰ Görünüşe göre fıkıh üstadları da bu üç şahıstır. İbn Fahd'ın *el-Mezhebu'l-Bârî* (Muhakkık-ı Hillî'nin *el-Muhtasaru'n-Nâfi* eserinin şerhi), *el-Muktesir* (Allâme Hillî'nin *el-İrşâd* kitabının şerhi) ve *Şerhu'l Elfiyye* (Şehid-i Evvel) gibi fıkıh alanında yazdığı güvenilir eserleri vardır. İbn Fahd'ın şöhreti daha çok ahlâk ve seyr u sülûk alanındadır. Bu alandaki meşhur kitabı *Uddetü'd-Dâî* adlı eseridir.

20. Şeyh Ali bin Hilâl Cezâyirî: Zâhid, muttakî, aklî ve naklî ilimlerle donanmış biriydi. Hadis ve rivâyet hocası İbn Fahd Hillî'dir. Fıkıh hocasının da aynı kişi olması uzak bir ihtimal değildir. Kendi döneminde Şî'a'nın şeyhülislâmı ve lideri olduğu söylenmektedir. Muhakkık Kerekî onun öğrencisidir ve onu fakihlik ve şeyhülislâmlık sıfatlarıyla övmüştür. İbn Ebî Cumhur İhsâî de ondan fıkıh dersleri almıştır.

²⁰ *El-Künye ve'l-Elkâb*.

DÖRDÜNCÜ DERS

Fıkıh ve Fakihler Tarihçesi-3

21. Şeyh Ali bin el-Hüseyin el-Kerekî: Muhakkık-ı Kerekî ya da Muhakkık-ı Sâni olarak tanınır. Cebel-i Âmil fakihlerindendir. Şîa'nın önde gelen fakihlerinden biridir. Öğrenimini Şam ve Irak'ta tamamlamış ve daha sonra İran'a (1. Şah Tahmasb zamanında) göçmüştür. Şeyhülislâmlık makamı İran'da ilk kez ona tefvîz edilmiştir. Bu makam Muhakkık-ı Kerekî'den sonra öğrencisi Şeyh Bahâî'nin kayınpederi Şeyh Ali Minşar'a, ondan sonra ise Şeyh Bahâî'ye verildi. Şah Tahmasb'ın onun adına yayınladığı ve ona tam yetki verdiği ve aslında onu gerçek yetki ve irade sahibi, kendisini ise yardımcısı ve vekili olarak gördüğü ferman meşhurdur. Fıkıhta adı çok anılan meşhur eseri, Allâme Hillî'nin *el-Kavâ'id* kitabına yazdığı *Câmiu'l-Makâsıd* adlı şerhtir. O, buna ek olarak Muhakkık'ın *Şerâiu'l-İslâm* ve *el-Muhtasarü'n-Nâfi* kitaplarına, Allâme Hillî ve Şehîd-i Evvel'in birkaç kitabına şerh ve hâşiye yazmıştır.

Muhakkık-ı Sâni'nin İran'a yerleşmesi ve ilk başta Kazvin ve daha sonra İsfahan'da ilmiye havzası kurulması ve fıkıh alanında seçkin öğrencilerin yetiştirilmesi, Sadûkların (İbn Bâbeveyh ve Şeyh Sadûk) döneminden sonra ilk defa İran'ın Şîa'nın fıkıh merkezi olmasına sebep oldu. Muhakkık-ı Kerekî, hicrî 937 ile 941 yılları arasında vefat etmiştir. Kerekî, Ali bin Hilâl-i Cezâirî'nin, Cezâirî

de İbn Fahd-ı Hillî'nin öğrencisidir. İbn Fahd-ı Hillî ise Fâzıl-ı Mikdâd gibi Şehîd-i Evvel'in öğrencilerinin öğrencisidir. Bu nedenle o iki aracıyla Şehîd-i Evvel'in öğrencisi sayılmaktadır. Muhakkık-ı Kerekî'nin oğlu Şeyh Abdülâlâ bin Ali bin Abdülâlî de Şî'a'nın fakihlerindendir. Allâme Hillî'nin *el-İrşâd* ve Şehîd-i Evvel'in *Elfiyye* adlı eserlerine şerh yazmıştır.

22. Şeyh Zeynüddîn: Şehîd-i Sâni olarak tanınmıştır. Şî'a'nın seçkin ve büyük fakihlerindendir. Donanımlı ve kapsamlı bir alimdir. Farklı ilim dallarında kendisini yetiştirmiştir. Cebel-i Âmil'de doğmuştur. "Sâlih" adındaki altıncı kuşaktan atası Allâme Hillî'nin öğrencisidir. Aslen Tusludur. Bundan dolayı bazen "et-Tüsî's-Şâmî" şeklinde imza atıyormuş. Şehîd-i Sâni hicrî 911 yılında dünya gelmiş ve hicrî 966 yılında şehit olmuştur. O, çok fazla yolculuk yapmış ve bu yolculuklar sırasında birçok hocaya görmüştür. Mısır, Şam, Hicaz, Beytül-Mukaddes, Irak ve İstanbul'a yolculuklar yapmış ve her yolculuktan farklı kazanımlar elde etmiştir. Sadece Sünnî hocalarının sayısını on iki kişi olarak aktarmışlardır. Bu nedenle kapsamlı ve yetkin biridir. Fıkıh ve usûl ilminin yanı sıra felsefe, irfan, tıp ve astronomi hakkında da bilgi sahibidir. Son derece zâhid ve muttakî biridir. Öğrencileri hal tercümesinde ders verdiği dönemde ailesinin geçimini sağlamak için geceleri odunculuk yaptığını, gündüzleri ise ders verdiğini yazmışlardır. Bir süre Ba'albek'te beş mezhebe (Caferî, Hanefî, Şâfi'î, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine) göre ders vermiştir. Şehîd'in birçok eseri vardır. Fıkıh alanında en meşhur eseri, Şehîd-i Evvel'in *Lûm'a* kitabına yazdığı şerhidir. Bir diğer önemli eseri ise Muhakkık-ı Hillî'ye ait *Şerâi'* kitabının şerhi olan *Mesâliku'l-Efhâm*'dır. Şehîd-i Sâni, Muhakkık-ı Kerekî'den de (Kerekî İran'a gelmeden

önce) ders almıştır. Şî'a ulemasının tanınmış alimlerinden biri olan Sâhib-i Muallim, Şehîd-i Sâni'nin oğludur.

23. Ahmed bin Muhammed Erdebîlî: Mukaddes-i Erdebîlî olarak ün kazanmıştır. Zühd ve takvâ timsali olmakla birlikte, aynı zamanda Şî'a'nın araştırmacı fakihlerindendir. Muhakkık-ı Erdebîlî Necef'e yerleşmiştir. Safevîlerle çağdaştır. Şah Abbâs'ın İsfahan'a gelmesi için ısrar ettiği, ancak kabul etmediği söylenmektedir. Şah Abbâs, Mukaddes-i Erdebîlî'nin kendisine görev ve iş buyurmasını çok istiyordu. Nitekim bir hadise vuku bulmuş ve bir şahıs işlediği bir suçtan ötürü İran'dan kaçarak Necef'te Mukaddes-i Erdebîlî'den Şah Abbâs'ın nezinde kendisi için şefâat dilemesini talep istemiştir. Bunun üzerinde Mukaddes-i Erdebîlî Şah Abbâs'a şu içerikte bir mektup yazmıştır:

“Ödünç mülkün bânisi Abbâs'ın bile ki, her ne kadar bu adam evvel zalim idiyse de şimdi mazlum görünmektedir. Suçu ve taksirinden geçtiğin takdirde, ola ki Hakk Teâlâ da senin bazı hatalarından geçer. Velâyet Şahı'nın kölesi Ahmed Erdebîlî.”

Şah Abbâs cevap olarak şöyle yazar:

“Arz olunur ki, Abbâs buyurduğunuz vazife ve hizmeti canına minnet bilmiş ve yerine getirmiştir. Ümit edilir ki bu muhibbi hayır dualarınızda unutmazsınız –Ali dergâhının köpeği Abbâs.”²¹

Şehîd-i Sâni, oğlu Şeyh Hasan Sâhib-i Muallim ve torunu Seyyid Muhammed Sâhib-i Medârik'in Cebel-i

²¹ Bu hikâye her ne kadar güvenilir kaynaklarda aktarılmış olsa da, Muhakkık-ı Erdebîlî'nin ölüm yılı ve Şah Abbâs'ın cülûs tarihine dikkatle araştırılmaya muhtaçtır.

Âmil'den İran'a gelmekten kaçınmaları, Şam ve Cebel-i Âmil havzalarının aynı şekilde devam etmesine ve yok olmamasına neden olduğu gibi, Mukaddes-i Erdebîlî'nin de İran'a gelmekten kaçınması Necef havzasının İsfahan ilmiye havzası karşısında bir başka merkez olarak ihya olmasına neden oldu. Sâhib-i Muallim ve Sâhib-i Medârik, İran'da kalma konusunda çıkmazda kalma-mak için çok istedikleri Hz. İmam Rızâ (a.s) ziyaretinden vazgeçtiler.

Mukaddes-i Erdebîlî'nin fıkıhı nerede ve kimin nezdinde tahsil ettiğini bilmiyorum; ancak bildiğimiz kadarıyla Şehîd-i Sâni'nin öğrencilerinden fıkıh dersleri almıştır. Şehîd-i Sâni'nin oğlu (Sâhib-i Muallim) ve kızından olma torunu (Sâhib-i Medârik) Necef'te onun öğrencileriydiler. *Celâleddin Devvânî'nin Hayatı* adlı kitapta şöyle yazmaktadır:

“Molla Ahmed Erdebîlî, Mevlânâ Abdullah Şüsterî, Mevlânâ Abdullah Yezdî, Hâce Efzalüddîn Turke, Mir Fahrüddîn Hamakî, Şah Ebû Muhammed Şirâzî, Mevlânâ Mirzacan ve Mir Feth Şirâzî, Hâce Cemâleddîn Mahmûd'un öğrencileriydiler ve o ise Muhakkık Celâleddîn Devvânî'nin öğrencisiydi.”²²

Görünüşe göre Mukaddes-i Erdebîlî Hâce Cemâleddîn Mahmûd'dan sadece naklî ilimlerde değil, aynı zamanda aklî ilimlerde de öğrenim görmüştür.

Mukaddes-i Erdebîlî hicrî 993 yılında Necef'te vefat etmiştir. Fıkıh alanındaki tanınmış kitaplarından biri *Şerh-i İrşâd*, diğeri ise *Âyâtü'l-Ahkâm*'dır. Fakihler onun yerinde ve dakik görüşlerine önem vermişlerdir.

²² *Celâleddîn Devvânî'nin Hayatı*, muhterem Fâzıl Ali Devvânî'nin telifi.

24. Bahâüddîn Muhammed Âmilî: Şeyh Bahâî olarak tanınmıştır. O da Cebel-i Âmil şehrindeydir. Çocukluk döneminde Şehîd-i Sâni'nin öğrencisi olan babası Şeyh Hüseyin b. Abdüssamed ile birlikte İran'a gitmiştir. Şeyh Bahâî çeşitli ülkelere yolculuk yaptığından ve çeşitli ilim dallarında farklı üstadların varlığını idrâk ettiğinden ve ayrıca çok yetenekli ve istekli olduğundan dolayı oldukça donanımlı biriydi. Çeşitli te'lifleri vardır. Hem edib ve şâir, hem de filozof, matematikçi ve mühendis, hem de fakih ve müfessirdir. Ayrıca tıptan da nasipsiz kalmamıştı. Fıkıh bölümlerinin tümünü istidlâlsiz olarak ilmihal halinde Farsça yazan ilk kişidir. Bu kitap *Câmi'u'l-Abbâsî* adıyla bilinen kitaptır.

Şeyh Bahâî'nin ihtisas ve uzmanlık alanı fıkıh olmadığından birinci sınıf fakihlerden sayılmamaktadır. Ancak birçok öğrenci yetiştirmiştir. Molla Sadra Şirâzî, Muhammed Takî Meclisî (*Bihâru'l-Envâr* yazarı ikinci Meclisî'nin babası), Muhakkık-ı Sebzivârî ve *Âyâtü'l-Ahkâm* kitabının yazarı Fâzıl-ı Cevâd onun öğrencilerindendirler. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi, İran'ın şeyhülislâmlık makamı Muhakkık-ı Kerekî'den sonra Şeyh Bahâî'nin kayınpederi Şeyh Ali Minşar'a, ondan da Şeyh Bahâî'ye geçti. Şeyh Ali Minşar'ın kızı olan Şeyh Bahâî'nin eşi de fazilet sahibi ve fakih bir hanımdı. Şeyh Bahâî, hicrî 953 yılında dünyaya gelmiş ve hicrî 1030 ya da 1031 yılında dünyadan göçmüştür. Ayrıca Şeyh Bahâî seyyah biri olup Mısır, Şam, Hicaz, Irak, Filistin, Azerbaycan ve Herat'a yolculuklar yapmıştır.

25. Molla Muhammed Bâkır Sebzivârî: Muhakkık-ı Sebzivârî olarak meşhurdur. Sebzevarlıdır. Hem fikhî hem de felsefî bir okul olan İsfahan Okulu'nda yetişmiştir. Bu nedenle aklî ve naklî ilimlerle donanmıştır. Adı fıkıh

kitaplarında daima anılmaktadır. Fıkıh alanındaki meşhur kitaplarından biri *Zahîretü'l-me'âd fî şerhi'l-İrşâd* diğeri ise *el-Kifâye*'dir. Ayrıca Muhakkık-ı Sebzevarî filozof olduğundan İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ* adlı eserinin "İlâhiyyât" bölümüne hâşiye yazmıştır. Sebzevarî, Şeyh Bahâî ve Muhammed Takî Meclisî'den eğitim almıştır. Hicrî 1090 yılında vefat etmiştir.

26. Ağa Hüseyin Hânsârî: Muhakkık-ı Hânsârî olarak tanınmıştır. O da İsfahan Okulu'nda yetişmiş, akli ve nakli ilimlerle donanmıştır. Muhakkık-ı Sebzevarî'nin kız kardeşinin eşidir. Fıkıh alanında Şehîd-i Evvel'in *ed-Durûsu's-Ser'iyye fî Fıkhi'l-İmâmiyye* kitabını şerh ettiği *Meşâriku's-Şümûs* adında meşhur bir kitabı vardır.

Muhakkık-ı Hânsârî hicrî 1098 yılında vefat etmiştir. Muhakkık-ı Sebzevarî ve ayrıca muhaddislerin büyüklelerinden sayılan Molla Muhsin Feyz-i Kâşânî ve Molla Muhammed Bâkır Meclisî ile çağdaştır.

27. Cemâlü'l-Muhakkıkîn: Ağa Cemâl Hânsârî ismiyle ün kazanmıştır. Ağa Hüseyin Hânsârî'nin oğludur. Babası gibi akli ve nakli ilimlerle donanmış biriydi. *Şerh-i Lûm'a*'ya hâşiye yazmıştır. Ayrıca İbn Sînâ'nın *Tabîiyyât* adlı eserine de kısa bir hâşiye yazmıştır. Bu hâşiye *eş-Şifâ*'nın Tahran taş baskısının hâşiyesinde basılmıştır. Ağa Cemâl iki aracıyla Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm'un hocasıdır. Zira o, Seyyid İbrahim Kazvîni'nin hocası, o da oğlu Seyyid Hasan Kazvîni'nin hocası, Seyyid Hasan ise Bahru'l-Ulûm'un hocalarından biridir.

28. Şeyh Bahâüddîn İsfahânî: Fâzıl Hindî olarak meşhurdur. Allâme Hillî'nin *el-Kavâ'id* kitabına şerh yazmıştır. Bu şerhin adı *Keşfu'l-Lisâm*'dır ve bu münasebetle kendisini Kâşifu'l-Lisâm olarak adlandırmaktadırlar. Görüşleri, fikirleri ve nazariyeleri tamamen fakihler tarafından

dikkate alınmıştır. Fâzıl Hindî, hicrî 1137 yılında Afgan fitnesinin kargaşasında vefat etmiştir. Fâzıl Hindî de aklî ve naklî ilimlerle donanmış kâmil biriydi.

29. Muhammed Bâkır bin Muhammed Ekmel Bihbehânî: Vâhid Bihbehânî olarak tanınmıştır. Bihbehânî, *el-Vâfiyye fî Usûli'l-Fıkh* adlı eserin şârihi Seyyid Sadruddîn Rezevî Kûmî'nin öğrencisi, Seyyid Sadruddîn ise Ağa Cemâl Hânsârî'nin öğrencisidir.

Vâhid Bihbehânî, Safevîlerden sonraki dönemde yaşamıştır. İsfahan ilim havzası Safevîlerin çöküşünden sonra merkeziyetini yitirdi. Bazı alim ve fakihler –Vâhid Bihbehânî'nin hocası Seyyid Sadruddîn Rezevî Kummî gibi– Afgan fitnesinin neticesinde Atabât'a²³ hicret etti.

Vâhid Bihbehânî Kerbela'yı kendine merkez edindi ve birçok seçkin öğrenci yetiştirdi. Yetiştirdiği başlıca öğrencileri şunlardır: Seyyid Mehdî Bahru'l-Ulûm, Şeyh Ca'fer Kâşifu'l-Gıta, *el-Kavânîn* kitabının yazarı Mirza Ebu'l-Kâsım Kummî, Hacı Molla Mehdî Nerâkî, Seyyid Ali, Mirza Mehdî Şehristânî, Hucetü'l-İslâm olarak tanınmış Seyyid Muhammed Bâkır Şiftû-i İsfehânî, Mirza Mehdî Şehîd-i Meşhedî, *Mefâtihu'l-Kerâme* kitabının müellifi Seyyid Cevâd ve Seyyid Hasan A'racî.

Ayrıca o ictihadı savunma konusunda ve o dönemde revaçta olan Ahbârîliğe karşı eşsiz bir mücadele örneği göstermiştir. Ahbârîlerin yenilgiye uğratılması ve seçkin müctehid bir grubun yetiştirilmesi onun “Üstad-ı Küll” olarak anılmasına sebep oldu. O çok takvâlî biriydi. Öğrencileri

²³ Şiîlerce mukaddes sayılan dört kentteki türbelerin ortak adı. Irak şehirleri Ncef, Kerbela, Kâzımiye ve Semerra'da bulunan mukaddes alanlar Şiîler tarafından Atabât, Atabât-ı Mukaddese veya Atabât-ı Âliye olarak anılır. (çev.)

ona derinden saygı duyuyorlardı. Vâhid Bihbehânî'nin soyu Muhammed Takî Meclisî'ye (ilk Meclisî) ulaşmaktadır, yani Meclisî'nin kızlarından olma torunudur. Meclisî'nin kızı, yani Vâhid Bihbehânî'nin büyükannesinin adı Âmine Begüm'dür. Âmine Hatun, Molla Sâlih Mâzenderânî'nin eşi olup fazilet sahibi ve fakîh bir kadındı. Kocasını alim ve fazilet sahibi biri olmasına rağmen, bazen Âmine Begüm kocasının ilmî sorunlarını çözüyordu.

30. Seyyid Mehdî Bahru'l-Ulûm: Vâhid Bihbehânî'nin büyük ve asil öğrencilerindendir. Büyük fakihlerden biridir. Fıkıh alanında çok meşhur bir manzumesi vardır. Görüş ve fikirleri fıkıhçılar tarafından dikkate alınmaktadır. Bahru'l-Ulûm, ulaştığı manevî ve seyr u sülûk makamları nedeniyle Şî'a uleması tarafından kendisine son derece saygı duyulmaktadır. Kendisinden birçok kerâmet aktarılmıştır. İleride değineceğimiz Kâşifu'l-Ğitâ, sarığının beziyle onun ayakkabısının tozunu temizliyormuş. Bahru'l-Ulûm, hicrî 1154 veya 1155 yılında doğmuş, hicrî 1212 yılında vefat etmiştir.

31. Şeyh Ca'fer Kâşifu'l-Ğitâ': Vâhid Bihbehânî'nin öğrencisi ve Seyyid Mehdî Bahru'l-Ulûm'un hocasıdır. Arap'tır ve fevkalâde yetenekli bir fakihdir. Fıkıh ilminde *Kâşifu'l-Ğitâ'* adında kaleme aldığı meşhur kitabı vardır. Necef'te yaşamış ve birçok talebe yetiştirmiştir. *Mefâtihu'l-Kerâme*'nin yazarı Seyyid Cevâd ve *Cevâhiru'l-Kelâm* adlı eserin müellifi Şeyh Muhammed Hasan başlıca öğrencileridir. Dört oğlu vardır ve hepsi de fıkıhçıdır. Şeyh Ca'fer Kâşifu'l-Ğitâ', Fethali Şah ile muâsır olup *Kâşifu'l-Ğitâ'*ın mukaddimesinde onu övmüştür. Hicrî 1228 yılında vefat etmiştir. Kâşifu'l-Ğitâ', fıkıh alanında kendisinden geriye yerinde ve derin görüşler bırakmıştır ve ondan büyüklükle söz edilmektedir.

BEŞİNCİ DERS

Fıkıh ve Fakihler Tarihçesi-4

32. Şeyh Muhammed Hasan: Muhakkık-ı Hillî'nin *Şerâi'u'l-İslâm* kitabının şerhi olan *Cevâhiru'l-Kelâm* adlı eserin müellifidir. Bu kitap Şî'a fıkhnın dâiretü'l-ma'ârifî olarak görülebilir. Günümüzde bütün fıkıhçılar araştırmalarında bu kitaba ihtiyaç duymaktadırlar. Bu kitap mükerreren taş baskılar halinde yayınlanmış-tır. Son zamanlarda ise kuşe kâğıda dizgi baskısı şeklinde 400 sayfalık 50 cilt halinde -yani yaklaşık 20 bin sayfa- basılma çalışmaları devam etmektedir. *Cevâhiru'l-Kelâm* kitabı Müslümanların en büyük fıkıh kitabıdır. Bu kitabın her bir satırının ilmî bir konu olduğuna ve bir sayfasının mütalaasının bile uzun vakit ve dikkat gerektirdiğine dikkatle, bu 20 bin sayfalık kitabın te'lifinin ne kadar enerji gerektirdiği tahmin edilebilir. Şeyh bu tür büyük ve muazzam bir kitabı ortaya çıkarmak için otuz yıl boyunca sürekli çalıştı. Bu kitap bir insanın dehasının, himmetin, istikametinin ve işine olan aşkın ve imanın simgesidir. Sâhib-i Cevâhir, Şeyh Kâşifu'l-Ğitâ'nın ve *Mefâtihu'l-Kerâme* kitabının müellifi Seyyid Cevâd'ın öğrencisidir. Ayrıca kendisinin Necef'te bir ilmiye havzası olup birçok öğrenci yetiştirmiştir. Kendisi Arap'tır. Kendi döneminde genel merciiyyet derecesine ulaştı.

Hicrî 1266 yılında, İran'da Nasîruddîn Şah'ın tahta çıkmasının ilk yıllarında vefat etti.

33. Şeyh Murtazâ Ensârî: Soyu Hz. Peygamber'in (s.a.) büyük sahabelerinden olan Câbir bin Abdullah Ensârî'ye ulaşır. Dezfûl'da doğmuş ve 20 yaşına kadar babasının yanında öğrenim görmüştür. Daha sonra babasıyla birlikte Atabât'a gitmiştir. Onun olağanüstü dehasını gören dönemin alimleri, babasından kendisini götürmemesini istediler. O, Irak'ta 4 yıl kaldı ve birçok büyük alimin varlığı ve derslerinden istifade etti. Fakat daha sonra ortaya çıkan bir dizi istenmedik hadiseler neticesinde vatanına geri döndü. İki yıl sonra tekrar Irak'a gitti. İki yıl burada eğitim aldıktan sonra İran'a geldi ve İran ulemasının derslerine katılıp onlardan istifade etmeye karar verdi. Meşhed'e giderken Kâşân şehrinde *Müstenedü's-Şî'a* kitabının yazarı Hacı Molla Ahmed Nerâkî ve meşhur *Câmi'ûs-Saâdet* kitabının yazarı Hacı Molla Ahmed Nerâkî'nin oğlu ile görüştü. Nerâkî ile görüşmesi, onun yolculuk kararını orada kalma yönünde değiştirdi ve üç yıl boyunca Molla Nerâkî'den ders aldı. Daha sonra Meşhed'e gitti ve beş ay boyunca orada kaldı. Şeyh Ensârî ayrıca, İsfahan ve Burûcerd'e de yolculuk yaptı ve bütün bu yolculuklarda hedefi âlimlerle görüşmek ve onların varlığından feyz almaktı. Hicrî 1252 ve 1253 yıllarında son kez Atabât'a gitti ve eğitim-öğretim işleriyle uğraşmaya başladı. Sâhib-i Cevâhir'den sonra genel taklid merciliği makamı ona intikal etti.

Şeyh Ensârî'ye "Hâtemü'l-Fukahâ" ve'l-Müctehidîn" lakabını vermişlerdir. O görüş dikkatliliği ve derinliği açısından nadir ve benzersiz bir şahsiyettir. Usûl ilmini ve buna bağlı olarak fikhî yeni bir aşamaya ulaştırdı. O, fikh

ve usûl ilminde benzeri görülmemiş yenilikler oluşturdu. Ona ait *Kitâbu'r-Resâ'il* ve *Kitâbu'l-Mekâsib* eserleri talebeler için ders kitabı niteliğindedir. Kendisinden sonraki alimler onun öğrencisi ve ekolünün takipçileridirler ve bu alimler tarafından kitaplarına birçok hâşiye yazılmıştır. Muhakkık-ı Hillî, Allâme Hillî ve Şehid-i Evvel'den sonra Şeyh Ensârî, kitaplarına kendisinden sonraki alimler tarafından düzenli olarak hâşiye düşölüp şerh yazılan tek kişidir.

Zühd ve takvâsı dillere destandır ve hakkında menkıbeler anlatılmaktadır. Şeyh Ensârî, hicrî 1281 yılında Necef'te vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.

34. Hacı Mirza Muhammed Hasan Şirâzî: Büyük Mirza-i Şirâzî olarak tanınmıştır. Tahsiline İsfahan'da başlamış ve daha sonra Necef'e giderek ilmiye havzasında Sâhib-i Cevâhir'in derslerine katılmıştır. Sâhib-i Cevâhir'den sonra Şeyh Ensârî'nin ders meclislerine katıldı ve onun seçkin ve üstün öğrencilerinden biri oldu. Şeyh Ensârî'den sonra genel merci-i taklid makamı ona intikal etti. Yaklaşık 22 yıl boyunca mutlak şekilde Şî'a'nın taklid merciydi. Ayrıca tütünü boykot hareketini başlatarak İngilizlerle sömürü anlaşmasını lağveden de odur. O birçok değerli öğrenci yetiştirdi. Ahund Molla Muhammed Kâzım Horasânî, Seyyid Muhammed Kâzım Tabâtabâi Yazdî, Hacı Ağa Rıza Hemedânî, Hacı Mirza Hüseyin Sebzevârî, Seyyid Muhammed Fişârekî İsfahânî ve Mirza Muhammed Takî Şirâzî onun öğrencilerinden bazılarıdır. Ondan geriye yazılı bir eser kalmamıştır, ancak bazı görüşleri dikkate alınmaktadır. Hasan Şirâzî, hicrî 1312 yılında vefat etmiştir.

35. Ahund Molla Muhammed Kâzım-ı Horasânî: Hicrî 1255 yılında Meşhed'de sıradan ve tanınmayan bir ailede dünyaya geldi. 22 yaşında Tahran'a göç etti ve burada kısa bir süre felsefe dersleri aldıktan sonra Necef'e gitti. İki yıl boyunca Şeyh Ensârî'nin derslerine katıldı. Ancak tahsilinin çoğu Mirza-i Şirâzî'nin yanında geçti. Mirza-i Şirâzî, hicrî 1291 yılında Samarra'ya yerleşti, ancak Ahund Horasânî Necef'ten ayrılmadı ve kendisi bağımsız olarak ders halkası oluşturdu. O oldukça başarılı müderrislerden biridir. Yaklaşık 1200 öğrenci onun bereketli varlığından istifade etmiştir; bunlardan 200 kadarı müctehid idiler.

Merhum Ağa Seyyid Ebu'l-Hasan İsfahânî, Hacı Şeyh Muhammed Hüseyin İsfahânî, Hacı Ağa Hüseyin Burücerdî, Hacı Ağa Hüseyin Kummî ve merhum Ağa Ziyâüddîn Irâkî gibi son asrın fakihlerinin tamamı onun öğrencileridir. Ahund Horasânî'nin şöhreti daha çok usûl alanındadır. Ona ait *Kifâyetü'l-Usûl* eseri önemli bir ders kitabıdır. Bu kitaba birçok hâşiye yazılmıştır. Ahund Horasânî'nin usûl alanındaki görüşleri ilmiye havzalarında daima söz konusu edilip dikkate alınmaktadır. Ahund Horasânî, meşrûtiyetin gerekliliğine fetva veren kişinin ta kendisidir ve İran, meşrûtiyetini ona borçludur.

36. Mirza Hüseyin Nâînî: Hicrî 14. asrın büyük fakih ve Usûlîlerindendir. Mirza-i Şirâzî ve Seyyid Muhammed Fişârekî İsfahânî'nin öğrencisidir. Ayrıca kendisi de üst düzey bir müderristir. Şöhreti daha çok usûl ilmi alanındadır. Merhum Ahund Horasânî ile ilmi tartışmaya girmiş ve Usûl ilminde yeni görüşler ortaya koymuştur. Günümüz fakihlerinin birçoğu onun öğrencisidir. Hüseyin Nâînî'nin *Tenbîhü'l-ümme* veya *İslâm'da Devlet*

adında Farsça yazdığı nefis bir eseri vardır. O, bu kitabı meşrûtiyet rejimini ve ilkelerini savunmak amacıyla yazmıştır. Nâînî, hicrî 1355 yılında Necef'te vefat etmiştir.

Özet ve İnceleme

Gaybet-i Suğrâ döneminden, yani hicrî 3. asırdan şu an sonlarına yaklaştığımız hicrî 14. asra kadar toplamda otuz altı büyük ve ünlü fakihi tanıttık. Fıkıh ve usûl çevrelerinde tanınmış ve şöhret sahibi, yani kendi zamanlarından günümüze kadar daima derslerde ve kitaplarda isimleri anılan simaları saydık. Ayrıca bu otuz altı kişi dışında başka şahısları da andık. Buraya kadar ifade edilenlerin tamamından birkaç önemli nokta ortaya çıkmaktadır:

a. Fıkıh ilmi, 3. yüzyıldan itibaren günümüze kadar devamlılık arz etmiş ve asla kesintiye uğramamıştır. Fikhî ilmiye havzaları bu on bir buçuk asır boyunca biteviye devam edegelmiştir. Üstad ve öğrenci ilişkisi bütün bu süre boyunca asla kesintiye uğramamıştır. Örneğin; büyük üstad merhum Ayetullah Burûcerdî'den başlarsak, kendisinin fıkıh hocalarının silsilesini Masum İmamların zamanına kadar sıralı şekilde beyan edebiliriz. On bir buçuk asırlık bu tür bir müteselsil ve mütevâlî bir yaşam, İslâmî medeniyet ve kültür dışında hiçbir uygarlık ve kültürde mevcut değildir. Gerçek anlamda kültürel süreklilik –bir ruh ve bir hayat, kesintiye uğramaksızın bunca uzun asır boyunca düzenli, tertipli ve mütevâlî sınıf ve katmanları birbirine bağlayan ve hepsine hakim olan bir ruh– İslâmî medeniyet ve kültür dışında bulunamaz. Diğer uygarlık ve kültürlerde de bazen daha uzun geçmiş ve kayıtlara rastlamaktayız, ancak kesintiye uğramış şekilde.

Daha önce anımsattığımız gibi, Gaybet-i Suğrâ ile eş zamanlı olan hicrî 3. asrı mebde' ve başlangıç olarak almamız, Şî'a fıkhnın bu asırdan itibaren başlaması nedeniyle değildir; zira bu asırdan önce Masum İmamlar (a.s.) fiilî olarak mevcuttular ve Şî'a fakihleri İmamların etkisinde olup bağımsız değillerdir. Yoksa Şî'a arasında ictihâd ve fakihliğin başlaması ve fikhî kitapların te'lifi sahabe dönemine dönmektedir. Bu alanda ilk kitabı Ali bin Ebû Râfi' (Ubeydullah bin Ebû Râfi'nin kardeşi ve hilâfeti döneminde Hz. Ali (a.s.)'ın kâtip ve hazinedarı) yazmıştır.

b. Kimilerinin algısının aksine Şî'a ilimleri, başta Şî'î fikhî olmak üzere sadece İranlı fakihler vesilesiyle derlenip düzenlenmemiştir. Bunda hem İranlı hem de İranlı olmayan alimlerin büyük payı vardır. Hicrî 10. yüzyıla ve Safevîlerin ortaya çıkışına kadar üstünlük İranlı olmayan unsurlardaydı; ancak Safevî döneminin ortalarından itibaren üstünlük İranlılara geçti.

c. Safevîlerden önce fikh ve fukahât merkezi de İran değildi. Fikhin merkezi başlangıçta Bağdâd idi. Daha sonra Şeyh Tûsî'nin aracılığıyla merkez Nefef oldu. Kısa bir süre sonra Cebel-i Âmil (Lübnan'ın güneyinde bir bölge) ve ardından kısmen Cebel-i Âmil ile de eş zamanlı olarak Hille (Irak'ta bir şehir) fikh ve fukahât merkezi oldu. Ayrıca Haleb de bir süre büyük fakihlerin merkezi olmuştur. Merkeziyetin İsfahan'a intikali, Safevî döneminde gerçekleşti. Aynı şekilde Nefef havzasının Mukaddes-i Erdebil ve diğer büyükler tarafından canlandırılması ve günümüze kadar devam etmesi aynı döneme denk gelmektedir. İran şehirlerinden sadece Kum şehri İslâm'ın ilk asırlarından itibaren ve Bağdâd'ın İslâm fikhinin merkezi olduğu dönemde Ali bin Bâbeveyh ve Muhammed

bin Kavleveyh gibi fakihler tarafından bir fıkıh merkezine dönüşmüştür. Aynı şekilde bu şehrin merkeziliği Kacarlar döneminde *el-Kavânîn*'in yazarı Mirza Ebu'l-Kâsım Kummî tarafından canlandırıldı ve Hicrî 1340 yılında, yani yaklaşık 56 yıl önce yeniden merhum Hacı Şeyh Abdulkerîm Hâirî Yezdî tarafından etkin bir duruma getirildi. Bu şehir günümüzde Şî'a'nın iki büyük fikhî merkezinden biri konumundadır.

Bununla beraber kimi zaman Bağdâd, kimi zaman Necef, bazen Cebel-i Âmil, bazen Haleb, bir dönem Hille, bir dönem İsfahân ve bazen de Kum, fıkıhın ve büyük fakihlerin canlılık merkezi olmuştur. Tarihte, özellikle Safevîlerden sonra Meşhed, Hemedân, Şîrâz, Yezd, Kâşân, Tebriz, Zencân, Kazvîn ve Tûs (şimdiki Firdevs şehri) gibi İran'ın diğer şehirlerinde büyük ve muteber ilmiye havzaları mevcut olmuştur. Ancak Kum, İsfahân ve kısa bir süreliğine Kâşân dışında İran'ın hiçbir şehri üst sınıf fakihlerin merkezi olmamış, fikhî havzalar kategorisinde en iyi veya en iyiler sıralamasında yer almamışlardır. Bu şehirlerin ilmî ve fikhî canlılığı için en iyi kanıt, çok iyi durumda olan tarihî medreselerin varlığıdır. Bu medreseler anılan şehirlerin hepsinde mevcuttur ve eski dönemlerin ilmî ilerleme ve kalkınma kargaşasının hatırasındırlar.

d. Cebel-i Âmil fıkıhçıları, Safevîlerin strateji ve ana siyasetlerinde önemli bir role sahiptiler. Bilindiği gibi Safevîler derviş geleneğinden geliyordu. Başlangıçta kendi özel dervişlik gelenekleri esasınca yürüdükleri yol, Cebel-i Âmil fakihlerinin derin fikhî yöntemiyle dengelenmemiş ve bu fakihler tarafından İran'da fikhî bir havzanın temelleri atılmamış olsaydı, Şam Alevîlerinde bulunan benzer

bir durumla sonuçlanırdı. Bu yönün önemli etki ve tesiri oldu; öncelikle İran devleti ve milletinin genel yönteminin bu tür sapmalardan korunmasını, ikincisi Şîî irfan ve tasavvufunun daha mutedil bir yol izlemesini sağladı. Bu nedenle Muhakkık-ı Kerekî, Şeyh Bahâî ve diğer Cebel-i Âmil fakihleri, İsfahân fıkıh havzasını tesis ettikleri için bu bölgenin halkı üzerinde büyük bir hakka sahiptirler.

e. Şekib Arslan'ın ifade ettiği gibi, “Cebel-i Âmil’de Teşeyyu‘, zaman bakımından İran’da Teşeyyu’dan daha öndedir.” ve bu Şîa’yı, İran’ın istihsal ve üretimi olarak gören kişilerin teorilerinin reddi için kesin delillerden biridir. Kimileri Lübnan’da Şîa’nın yayılmasının, büyük mücâhid sahabe Ebû Zer el-Gıffârî tarafından gerçekleştirildiğine inanmaktadırlar.²⁴ Ebû Zer, eski Şam bölgesinde (ki şimdiki Lübnan’ın tamamı veya bir kısmını da kapsamamaktadır) ikameti süresince Muâviye ve Emevîlerin servet ve mal toplaması ile mücadele etmekle birlikte, Şîa’nın pak öğretisini ve meramını da tebliğ ediyordu.

²⁴ Meşhed İlahiyat Fakültesi yayını, Vâizzâde Bey’in “Birkaç Arap İslâm Ülkesini Ziyaret” adıyla çıkan yazısı, *Cebel-i Âmil fi’t-Târih* kitabından aktarma ile.

ALTINCI DERS

Fıkıh Meselelerinin Bölümleri ve Sınıflandırılması-1

İbâdetler

Fıkıh hakkında yüzeysel ve özet bilgi edinebilmek için öncelikle fıkıh meselelerinin bölümleri (babları) hakkında bilgi edinmemiz gerekir. Daha önce fıkıhın kapsamının çok geniş olduğunu ifade etmiştik. Çünkü fıkıh, İslâm'ın uygulama talimâtının olduğu her konuyu kapsamaktadır.

İslâmî öğreti ve talimâtlar arasında sadece İslâmî ilimler, ahlâk ve İslâmî eğitim fıkıhın dairesi ve kapsamı dışında kalmaktadır. Fıkıh kapsamında öteden beri ele alınan konular, günümüzde çeşitli ilimlerde söz konusu edilmekte ve bu konular hakkında araştırma ve incelemeler yapılmaktadır.

Burada sorulması ve anımsatılması gereken ilk soru, bu geniş fikhî meselelerin herhangi bir şekilde sınıflandırıldığı ve bunlara dair doğru bir temelde herhangi bir bölümlendirmenin yapıp yapılmadığıdır.

Cevap, ne yazık ki hayır! Herkesçe bilinen sınıflandırma ve bölümlendirme Muhakkık-ı Hillî'nin *Şerâi'u'l-İslâm* kitabında yer verdiği ve Şehîd-i Sâni'nin *Temhîdu'l-Kavâ'id-i'l-Usûliyye*

li *Tefrî'î'l-Ahkâmî's-Şer'iyye*'de özetle açıkladığı taksim ve sınıflandırmadır. Tuhaf olan, Şehîd-i Evvel'in *el-Kavâ'id ve'l-Fevâ'id* adlı eserinde, torunu Seyyid Muhammed'in kitabında ve Şeyh Muhammed Hasan Necefî gibi *Şerâi'u'l-İslâm*'ın güçlü ve maharetli şârihlerinin *Mesâlikü'l-Efhâm*, *Medârikü'l-Ahkâm* ve *el-Cevâhir* kitaplarında Muhakkık-ı Hillî'nin sınıflandırması hakkında herhangi bir açıklama yapmamaları ve en ufak bir bilgi vermemeleridir. Hatta Şehîd-i Evvel'in kendisi de *el-Lüm'a* kitabında Muhakkık'ın yöntemini takip etmemiştir.

Bununla birlikte Muhakkık-ı Hillî'nin sınıflandırması ve taksimi, fıkıh bölümlerini ibâdetler, ukûd (akidler), ikâ'ât ve ahkâm olmak üzere dört başlığa ayırmıştır.

Bu bölümlendirme, insanın şer'î ölçü gereğince yapması gereken işlerde ve eylemlerde ya Allah'a yakınlaşma kastı şart koşulduğu –yani sırf Allah için yapılması gerektiği ve başka bir kasıt ve niyetle yapıldığı takdirde yükümlülük kalmadığı gibi yeniden yapılması gerektiği– ya da yakınlaşma niyeti şart koşulmadığı temelinde yapılmıştır.

İlk tür söz konusu olduğu takdirde namaz, oruç, humus, zekât, hac vb. “ibâdetler” olarak adlandırılır. Bu tür ameller fıkıhta “ibâdât” başlığı altında ele alınır.

Ancak ikinci tür söz konusu ise, yani yakınlık şartı eylemin sıhhatinin koşulu olmadığı ve faraza başka bir kasıt ve niyetle de gerçekleşmesi halinde doğru kabul edildiği durumda iki kısma ayrılır; ya tahakkuku belirli bir siga ve şeklin uygulanmasına bağlı değildir, ya da bağlıdır.

Eğer özel ve belirli bir siga ve şeklin uygulanmasına bağlı değilse “ahkâm” olarak adlandırılır. Örneğin; miras, hudûd ve diyetler gibi. Ancak özel ve belirli bir siga

ve şeklin uygulamasına bağlı olması halinde yine iki türdür: Ya siganın, biri icâb ve diğeri kabul tarafı (iltizâm ve taahhüt tarafları) olmak üzere her iki taraf vesilesiyle okunması gerekir ya da iki tarafa ihtiyaç yoktur ve tek taraflı bir sigadır.

İlk tür söz konusu olduğu takdirde “akid” olarak adlandırılır. Örneğin; bey‘ (satım akdi), icâre (kira), nikâh gibi bir taraf iltizâm (icâb) diğer taraf taahhüd (kabul) etmektedir. Ancak sadece bir taraf, ikinci bir tarafa ihtiyaç duymaksızın tek başına uygulayabildiği takdirde îkâ‘ olarak adlandırılır. Örneğin ibrâ, yani hakkından feragat etme, talak ve ıtk (azâd etme) gibi. İleride bu ve diğer sınıflandırmalar hakkında bilgi vereceğiz.

Muhakkık-ı Hıllî bu sınıflandırmada fıkıh bölümlerinin tamamını kırk sekiz bölüme ayırmıştır. On bölümü “ibâdetler”, on beş bölümü “ukûd”, on bir bölümü “îkâ‘ât” ve on iki bölümü “ahkâm” olarak adlandırmıştır. Ancak ileride bu sayıların fiilen birbirine karıştığını göreceğiz.

Ayrıca şu hususu da ifade etmek gerekir: Hicrî 1. ve hicrî 2. asırlarda yazılan kitaplar tüm fikhî konularla ilgili değil, bir veya birkaç konu hakkında yazılıyordu. Örneğin; terâcim kitaplarında filan kişinin namaz bölümü hakkında, diğerinin icâre hakkında, bir başkasının ise nikâh bölümü hakkında kitap yazdığına rastlamaktayız. Bu yüzden sonraki dönemlerde bütün bölümleri kapsayan fikhî kitap ve ilmihaller yazıldığında, fıkıh bölümlerinin her biri bir kitap olarak anılmaktadır. Gelenek “namaz bölümü” veya “hac bölümü” yazılması yerine “namaz kitabı” veya “hac kitabı” yazılması şeklindedir.

Şimdi de fikhî meselelerin bölümlerini ve ana başlıklarını Muhakkık-ı Hillî'nin *Şerâi'ul-İslâm* kitabında yer aldığı sıralamaya göre ve bu kitaptan alıntı yaparak ifade edeceğiz.

İbâdetler

Muhakkık-ı Hillî, on ibâdet kitabını aşağıdaki şekilde sıralamıştır:

1. Tahâret Kitabı: Tahâret iki kısımdır; zâhirî, cismî ve ârizî pislik ve kirlilikten (gerçek veya maddî pisliklerden) temizlenme ve hades, yani doğal manevî pisliklerden temizlenme. Maddî pisliklerden temizlenme, beden veya elbise temizliği ya da idrar, dışkı, kan, meni, leş vb. gibi necâsetler olarak adlandırılan on durumdan temizlenmedir. Hadesten (hükmî pisliklerden) temizlenmek ise, namaz ve tavaf gibi ibadetlerin koşulu ve uyku, idrar, cünüblük vb. gibi bir dizi doğal ihtiyaçların giderilmesiyle bozulan ve yenilenmesi gereken abdest, gusül ve teyemmümden ibarettir.

2. Namaz Kitabı: Bu bölümde günlük farz namazlar, bayram namazları, cenaze namazı, âyât namazı, tavaf namazı ve nafilâ namazlar, yani günlük nafilâler gibi müstehâb namazlar işlenmektedir. Bu bölümde namazın şartları, rükünleri, öncülleri, engelleri, gereksinimleri, bozanları ve ayrıca yolcu, ferdî, cemâat, edâ ve kaza gibi namaz türleri detaylı şekilde söz konusu edilmektedir.

3. Zekât Kitabı: Zekât buğday, arpa, hurma, kuru üzüm, deve, sığır, koyun, altın ve gümüş gibi dokuz şeye taalluk eden vergi benzeri bir tür mâlî ödemedir. Fıkıhta bu dokuz şeye zekâtın taalluk şartları, zekâtın miktarı,

harcanması ve neye harcanması gerektiği hakkında bilgi verilmektedir. Kur'ân'da zekât çoğunlukla namazla aynı derecede zikredilmektedir. Ayrıca Kur'ân'da zekât konusunda sadece harcama şekli hakkında açıklama yapılmış ve şöyle buyurulmuştur:

“Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısıdırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁵

4. Humus Kitabı: Humus da vergi gibi bir tür mâlî ödemedir. Humus beşte bir anlamındadır. Ehl-i Sünnet'e göre sadece savaş ganimetlerinin beşte biri humus olarak beytül mâle aktarılması ve kamu yararına kullanılması gerekir. Ancak Şî'a'ya göre savaş ganimetleri humus verilmesi gereken mallardan sadece biridir. Buna ek olarak madenler, defineler, miktarı ve sahibinin belirlenmesi mümkün olmayan haramla karışmış mallar, zımmî kâfirin Müslümandan satın aldığı yer, dalgıçlıkla elde edilen mallar ve yıllık ihtiyacından artan kazancın beşe bölünmesi ve humusunun verilmesi gerekir. Humus, Şî'a mezhebinde bir devletin bütçesinin önemli bir kısmını temin edebilecek çok büyük bir gelirdir.

5. Oruç Kitabı: Savm, oruç anlamına gelmektedir. Bindiği gibi oruçluyken yemek, içmek, cinsel ilişkiye girmek, başın tamamını suya daldırmak, boğaza yoğun toz kaçırmak vb. şeylerden kaçınmak gerekir. Her kameri yılda bir ay, yani mübarek ramazan ayı boyunca özürlü olmayan her mükellefin oruç tutması üzerine vâcibdir.

²⁵ Tevbe 60.

Oruç genel olarak ramazan ayı dışında müstehaptır. Yılda iki gün oruç tutmak haramdır: Ramazan ve kurban bayramı günleri. Âşurâ günü gibi bazı günlerde ise oruç tutmak mekruhtur.

6. İtikâf Kitabı: İtikâf, sözcük anlamı bakımından belirli bir yerde mukîm olma anlamındadır. Fıkıh terimi olarak itikâf, insanın üç gün veya daha fazla dışarı çıkmaksızın mescidde inzivaya çekildiği ve bu süre boyunca oruç tuttuğu bir tür ibadettir. İtikâfın bazı belirli şartları ve hükümleri vardır. Bunlar fıkıh kitaplarında ayrıntılı şekilde yer almaktadır. İtikâf bizâtihi vâcib değil, müstehabdır. Ancak insan itikâfa başlar ve iki gün üzerinden geçerse üçüncü gün vâcib olur. İtikâfın Mescid-i Haram, Mescid-i Nebî, Kufe Mescidi ve Basra Mescidi'nde ya da en azından bir şehrin merkezî bir mescidinde yapılması gerekir. Çünkü itikâf küçük mescidlerde caiz değildir. Hz. Peygamber (s.a.) her yıl ramazanın son on gününde itikâfa çekilirdi.

7. Hac Kitabı: Hac, Mekke ve etrafında hacılar tarafından gerçekleştirilen ve genellikle umre ile birlikte yapılan meşhur ameldir. Haccın farzları ve uygulamaları şunlardan ibarettir: Mekke'de ihrâma girmek, Arafat'ta vakfeye durmak, Meş'aru'l-Haram'da (Müzdelif'e'de) geceleyin vakfeye durmak, Akabe Cemresi'ne taş atmak, kurban kesmek, tıraş olmak veya saçları kısaltmak (halk veya taksîr), tavaf, tavaf namazı, Safâ ile Merve arasında sa'y, nisâ tavaflı, nisâ tavaflı namazı, remy-i cemerât (şeytan taşlamak), Mina'da gece kalmak.

8. Umre Kitabı: Umre ise bir tür küçük hacdır. Hacılar için genel olarak önce umreyi daha sonra da haccı yerine getirmek farzdır. Umrenin uygulamaları şunlardır:

Mikatların birinde ihrâma girmek, Kâ'be'yi tavaf etmek, Safâ ve Merve arasında sa'y, tıraş olmak.

Şeyh Bahâî, umre ve hac uygulamalarının ve bunların tertibinin talebelerin zihninde kalması için bu uygulamaların ilk harflerini bir şiirde toplamıştır.

İterrest

İ – İhrâm

T – Tavaf

R – Tavaf sayısı

S – Safâ ve Merve arasında say

T – Taksîr (tırâş olma)

Bu kelimelerin tümü, umrenin şifresi olan “İterrest” sözcüğünü oluşturmaktadır.

Hac hakkında ise;

İ – İhrâm

V – Arafat'ta vakfe

V– Meş'aru'l-Harâm'da (Müzdelif'e) vakfe

A – Arafat ve Müzdelif'e'den Mina'ya gitmek

R – Remy-i cemerât (şeytan taşlamak) ve kurban kesmek

H – Halk, yani saçları kısaltmak. İlk kez hacı olan kimse için bir miktar saç veya tırnak kısaltmak.

T – Haccın tavaf sayısı

S – Safâ ve Merve arasında sa'y

T – Nisâ tavafı

R – Tavaf sayısı

M – Mina'da gece kalmak.

R – Remy-i cemerât (şeytan taşlamak)

Buraya kadar hac hakkında verdiğimiz bilgiler doğrultusunda haccın uygulamalarının on üç tane olduğu ortaya kondu. Ancak bu şiiirde on dört tane uygulama yer almıştır. Bunun sırrı şudur: Şeyh Bahâî, Arafat ve Müzdelife'den Mina'ya gitmeyi bağımsız bir amel ve uygulama saymıştır; hâlbuki müstakil bir uygulama değildir.

9. Cihâd Kitabı: Bu bölümde İslâmî savaşılar meselesi söz konusu edilmektedir. İslâm toplumsal ve toplumsal sorumluluklar dinidir. Bundan dolayı cihâd İslâmî talimâtlar arasında yer almıştır. Cihâd iki kısımdır: İbtidâî ve difâî (saldırı ve savunma) cihâd. Şî'a fikhına göre ibtidâî cihâd münhasıran Peygamber-i Ekrem'in ya da Masum İmam'ın gözetimi altında gerçekleşebilir. Bu tür bir cihâd, sadece erkeklerin üzerine vâcibdir; ancak savunma cihâdı her zaman diliminde gerek erkek gerekse kadın tüm halkın üzerine vâcibdir.

Ayrıca cihâd ya dahilîdir ya da haricî. Eğer halktan bir grup itaati farz olan imama karşı başkaldırırsa – Hâricîler, Cemel ve Sıffîn sahabeleri gibi–, bunlara karşı cihâd farzdır. Fıkıhta cihâd hükümleri ve zımmî hükümleri, yani gayri Müslimlerin İslâm devletinin tâbiyyetine kabul şartları ve aynı şekilde İslâm devleti ve diğer devletler arasında barış koşulları hakkında detaylı şekilde bilgi verilmektedir.

10. İyiliği Emretmek ve Kötülükten Men Etmek: İslâm, toplumsal sorumluluklar dini olmasının gereği olarak ve uygun bir ortam ve muhiti semâvî ve mutluluk veren programının uygulanmasının aslî şartı olarak kabul ettiğinden herkes için ortak bir sorumluluk oluşturmuştur. Bütün halk fazilet ve iyilikleri koruma, kötülük ve yanlışlıkları ortadan kaldırmakla görevlidir. İyilikleri

koruma “emr-i bi’l-ma’rûf” ve kötülükleri defetmek ise “nehy-i ani’l-münker” olarak adlandırılır. İslâmî fıkıhta iyiliği emretme ve kötülükten men etmenin bir dizi koşulları, düzenlemeleri ve yönetmelikleri vardır. Bunlar fıkıhta işlenmektedir.

Buraya kadar verilen bilgilerle, ibâdetlerin on bölümü son buldu ve şimdi de akidler konusunu inceleyeceğiz.

YEDİNCİ DERS

Fıkıh Meselelerinin Bölümleri ve Sınıflandırılması-2

Akidler (Ukûd)

Muhakkık-ı Hillî, ikinci bölümün akidler olduğunu ve on beş kitap içerdiğini ifade etmiştir.

1. Ticaret Kitabı: Bu bölümde alışveriş, muâmele taraflarının şartları (alıcı ve satıcı), değişim şartları ve akdin şartları, yani muâmelenin şekli ve sigası söz konusu edilmektedir. Ayrıca bu kitapta nakit muâmele, veresiye muâmele yani parası sonradan ödenmek üzere alınan mal, veresiyenin aksi ve ön satış olan selef muâmelesi, yani bedelin peşin ödenmesi ve malın daha sonra verilmesi gibi alış veriş türlerinden bahsedilmektedir. Ancak hem malın hem de bedelin süreli olduğu muâmeleler bâtıl ve geçersizdir. Ayrıca bey' bölümünde murâbaha, muvâza'a ve tevliye akidlerinden söz edilecektir. Murâbaha, birinin bir muâmele yapması ve daha sonra bir miktar kâr olarak muâmeleyi başkasına devretmesidir. Muâvaza, murâbahanın aksidir, yani muâmeleyi fiyatını bir miktar düşürüp zararla başkasına devretmektir. Tevliye ise kâr ve zarar etmeksizin muâmeleyi başkasına devretmektir.

2. Rehin Kitabı: Rehin, ipotek anlamına gelmektedir. Rehin vermenin ve rehin almanın hükümleri bu fikhî bölümde beyan edilmektedir.

3. Müfelles Kitabı: İflâs etmiş kişi anlamına gelen müfelles, mal varlığı borçlarını karşılayamayan kişidir. Şer’î hâkim detaylı olarak incelenmesi ve alacaklılarının taleplerinin kısmen ödenebilmesi amacıyla iflasına hükmedilen kişinin borçlarının araştırılması için kişinin malları üzerindeki tasarrufunu iptal eder.

4. Hacir (Hacr) Kitabı: Yasaklamak, men etmek anlamına gelen hacirden kasıt mâlî tasarruftan men olma-
dır. Birçok durumda şer’î mal sahibi kendi malı üzerinde tam mâlikiyete sahipken, bazı durumlarda mâlî tasarruftan men edilmiştir. Müfelles –daha önce ifade edildi– bu tür kişilerden biridir. Ayrıca reşîd olmayan çocuk, akıl hastası, akli zayıf ve ölüm döşeğinde olan hasta, servetinin üçte birinden fazlası hakkında vasiyette bulunamaz. Aynı şekilde, ölmek üzere olan hasta, mal varlığının üçte birini aşan miktar için vasiyette bulunamaz ve intikal ettiremez.

5. Zımân (Kefâlet) Kitabı: Kefâlet, günümüz örfünde “teminat” olarak adlandırılan kavramdır. Yani birinin alacaklı veya alacaklı olduğunu iddia eden biri karşısında borcu üstlenmesi ve ona kefil olmasıdır. Kefâletin hakikati hakkında Şî’a ve Ehl-i Sünnet fikhî arasında ihtilaf vardır. Şî’a fikhına göre kefâlet, “borcun borçlunun zimmetinden, kefilin zimmetine aktarılmasıdır.” Yani kefâletten sonra alacaklı kişinin asıl borçludan talepte bulunma hakkı yoktur. Sadece kefilen talepte bulunma hakkına sahiptir. Tabii kefil, borçlunun talebiyle kefil olmuş ise alacaklıya ödeme yaptıktan sonra asıl borçludan

ödediği miktarı tahsil edebilir. Ama Ehli Sünnet fıkhına göre zımân, “kefilin zimmeti ile asıl borçlunun zimmetinin birleşmesidir”; yani kefâletten sonra alacaklı asıl borçlu veya kefilden talepte bulunma hakkına sahiptir. Muhakkık-ı Hillî, kefâlet kitabının içerisinde havale ve kefâlet bablarının hükümlerini de açıklamıştır.

6. Sulh Kitabı: Bu bölümde uzlaşî hükümleri beyan edilmektedir. Burada sulhtan kasıt cihâd kitabında ifade edilen sulh kavramından farklıdır. Cihâd kitabında sulh, siyasî anlaşmalar ile ilgilidir; ancak akidler bölümünde zikredilen sulh, mâlî işler ve örfî hukuka ilişkindir. Örneğin; miktarı belli olmayan bir borç üzerinde belirli bir meblağ belirlenerek uzlaşmaya varılması gibi. Sulh genellikle dava ve ihtilaflar hakkında gerçekleşmektedir.

7. Şirket (Ortaklık) Kitabı: Şirket, bir malın veya hakkın birden fazla kişiye ait olmasıdır. Örneğin; babalarından çocuklara miras kalan bir servet paylaşılmadığı sürece çocuklar birbirleriyle ortaklardır. Aynı şekilde, iki kişinin birlikte ortaklaşa bir araba, bir at ya da bir arsa satın alması gibi. Ortaklık bazen birkaç kişinin ortaklaşa mubah ve sahipsiz bir şeyi sahiplenmeleri şeklinde gerçekleşir. Örneğin; kimseye ait olmayan bir araziye canlandırıp işleyerek ihyâ etmeleri gibi. Bazen de birinin buğdayının başkasının buğdayı ile karışması ve ayrımının mümkün olmaması şeklinde mecburî şekilde gerçekleşir.

Ortaklık iki türdür; akdî ve akdî olmayan. Yukarıda açıkladığımız akdî olmayan ortaklık türüydü. Akdî ortaklık, iki veya daha fazla kişinin bir sözleşme, anlaşma ve akidle ortaklaşa bir şirket kurmalarıdır. Örneğin; ticârî, zirâî ve sanayi şirketleri gibi. Akdî ortaklığın bir koşulu ve kuralı vardır. Bunlar fıkıh kitaplarında yer almaktadır.

Şirket bölümünde ayrıca paylaşım (hisse) hükümleri de açıklanmaktadır.

8. Mudârame Kitabı: Mudârame bir tür akdî ortaklıktır. Ancak bu ortaklık iki veya daha fazla sermayenin değil, aksine sermaye ve işgücünün ortaklığıdır. Yani bir veya birkaç kişi ticaret için bir sermaye ortaya koyarlar ve bir ya da birkaç kişi işletmeci (âmil) sıfatıyla ticârî faaliyetleri yürütürler. Ancak önceden kâr paylaşımının nasıl olacağı konusunda anlaşmış olmaları ve mudârame akdinin, yani mudâramenin sigasının yürürlüğe girmesi ya da en azından sözleşme imzalanması gerekir.

9. Müzâra'a ve Müsâkât Kitabı: Müzâra'a ve müsâkât, mudârabeye benzer iki tür şirket ve ortaklıktır. Her ikisi de işgücü ve sermaye ortaklığı türüdür. Ancak mudârame kâr ve ticaret amaçlı işgücü ve sermaye ortaklığı iken, müzâra'a işgücü ve sermayenin tarım ve çiftçilik alanındaki ortaklığıdır. Bu ortaklık türünde su ve arazi sahibi, başka bir kişi ile bir anlaşma yaparak alınacak mahsûlün belirli oranlarda aralarında paylaşılmasını kabul etmektedir. Müsâkât ise emek ve sermayenin bağcılık alanındaki ortaklığıdır. Bağ sahibi sulama ve meyvelerin yetiştirilmesinde etkili olan diğer işleri üstlenmesi için bir işçi ile anlaşır ve aralarında uzlaştıkları belirli oranda bağ sahibi ve işçi bir pay alır.

Şu hususu da anımsatmak gerekir: Sermaye ve işgücü ortaklığında ister mudârame şeklinde olsun ister müzâra'a veya müsâkât şeklinde, sermayenin mal sahibine ait olduğuna dikkatle sermayeye yönelik her türlü tehlike, ziyan ve zarar sermaye sahibinin sorumluluğundadır. Öte taraftan, sermayenin kârı kesin değildir; yani çok az bir kâr ya da herhangi bir kârın elde edilmemesi mümkündür.

Sermaye sahibi ister az ister çok, sadece kâr elde edildiği takdirde kâra ortak ve sehim olacaktır. Sermaye sahibinin, sermayeyi işleten (âmil) gibi herhangi bir kâr elde edememesi ve bazen sermayesinin ziyan olması ve deyim yerindeyse iflâs etmesi mümkündür.

Ancak bugünün dünyasında bankacılar ribâ (fâiz) şeklinde niyet ve amaçlarını gerçekleştirmekte ve bu sermaye ile yapılan sînâî, ticârî ve zirâî faaliyetten kâr getirisi olsun ya da olmasın, her hâlükârda düzenli ve belirli bir kâr elde etmektedirler. Faraza kâr getirisi olmasa, işletmeci evini satmak zorunda bile kalsa bu kâr oranını temin etmek zorundadır. Ayrıca bu sistemde sermayedar asla iflâs etmez; zira faizcilik sitemine göre sermayedar, sermayesini âmil ve işletenin zimmetine borç olarak vermiştir ve her ne kadar bütün sermaye yitirilmiş olsa da alacağını talep etmektedir.

İslâm'da ribâ (fâiz) şeklinde paranın kullanımı, yani sermayedarın parasını borç olarak âmil ve işletmeciye vermesi ve alacağına ek olarak bir miktar kâr istemesi kesinlikle yasaktır.

10. Vedîa (Emanet) Kitabı: Vedîa, emanet bırakılan eşya anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, bir malı birine emanet etmek ve onun bu malı koruması ve saklaması için vekil kılınmasıdır. Emanet veya vedîa emanetçi, yani emaneti alan kişi için bir dizi görev ve yükümlülükler oluşturmakta ve malın ziyanı halinde emanetçiyi –tabii herhangi bir kusuru yoksa– muaf tutmaktadır.

11. Âriyet Kitabı: Âriyet, bir kimsenin başkasının malını kullanmak ve faydalanmak üzere almasıdır. Âriyet ve vedîanın her ikisi de bir emanet türüdür. Vedîada kişi malını koruması ve saklaması için başkasına verir ve

doğal olarak emanet alan kişi mal sahibinin izni olmaksızın kullanım hakkına sahip değildir. Ancak âriyet, kişinin baştan itibaren malını yararlanması ve daha sonra geri vermesi için başkasına vermesidir. Örneğin; birinin elbise, araba veya tabağını kullanması ve daha sonra iade etmesi için başkasına vermesi gibi.

12. İcâre (Kira) Kitabı: İcâre iki türlüdür; ya insan malının kârını ve gelirini kira ücreti olarak adlandırılan belirli bir para karşılığında başkasına bırakması şeklindedir; örneğin, insanın yaygın olduğu gibi ev, araba veya elbisesini kiraya vermesi gibi. Ya da insanın bizâtihi kendisi elbise dikimi, berberlik ve amelelik gibi özel bir işin ve eylemin yapması karşılığında belirli bir ücret almayı taahhüt etmesi şeklindedir. İcâre ve bey' (satım akdi) bir açıdan birbirine benzemektedirler. Yani her ikisinde de karşılıklı takas söz konusudur. Bey'de muâveze (karşılıklı bedel alıp verme), maddî ve somut bir nesne ile para arasındadır. İcârede ise maddî kâr ve para arasındadır. Bey' akdinde ivazları (karşılıklı değişenleri) "mübeyyi" ve "semen", icârede ise "mu'cer nesne" (kiralanan şey) ve "kira ücreti" olarak adlandırılırlar. Ayrıca icârenin âriyetle de ortak bir yönü vardır. Yani, hem müstecir hem de müste'ir (âriyet alan kişi) menfaatlerden yararlanırlar; ancak müstecir kira ücreti ödediği için maddî nesnenin sahibidir; ama müste'ir menfaatin sahibi değildir, sadece yararlanma hakkına sahiptir. Bu açıdan ise aralarında fark vardır.

13. Vekâlet Kitabı: İnsanoğlunun ihtiyaçlarından biri, akid veya ikâ' şeklinde gerçekleştirmesi gereken işler için başkalarını vekil tayin etmesidir. Örneğin; kişinin kendisi adına bey', icâre, âriyet, vedîa, vukuf akdi veya talâk

sigasını kurması için başkasını vekil tayin etmesi gibi. Kendisi adına başkasına yetki ve vekâlet tevdi edene “müvekkil” ve müvekkil tarafından nâib olarak seçilene “vekil” ve tevdi edilen işe ise “tevkil” denir.

14. Vakıf ve Sadaka Kitabı: Vakıf, kişinin mülkünden bir malı ayırarak sadece bir gayeye harcanması için tahsis etmesidir. Vakfı maddî nesneyi alıkoymak, bu malı devredilmez kılmak ve menfaatlerini özgür bırakmak olarak tanımlamışlardır. Vakıfta yakınlaşma kastının şart olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Muhakkık-ı Hillî’nin vakfı ibadetler bâbında değil de akidler bâbında zikretmesinin sebebi, yakınlık ve gurbet kastını şart olarak görmemesidir.

Vakıf, özel vakıf ve genel vakıf olmak üzere ikiye ayrılır ve her birinin fıkhîta ayrıntılı hükümleri vardır.

15. Süknâ ve Habs Kitabı: Süknâ ve habs, vakfa benzer iki akid türüdür. Ancak vakıfla aralarında şu fark vardır: Vakıfta maddî meta daimî sûretle habsolunur ve artık birine temlik etmesi mümkün değildir. Ama habsta şahıs malının menfaatini belirli bir süre için bir hayır işine tahsis eder ve sürenin dolmasından sonra yeniden şahsî mülk vasfı kazanır. Süknâ ise bir evin veya meskenin belirli bir süre için hak eden ve lâıyk birinin kullanımına verilmesi ve sürenin bitmesinden sonra asıl sahibine temlik edilmesini ifade eder.

16. Hibe Kitabı. Hibe karşılıksız bağışlama anlamındadır. Mâlikiyyetin sonuçlarından biri, insanın malını başkasına bağışlama hakkına sahip olmasıdır. Hibe ivazlı ve ivazsız olmak üzere ikiye ayrılır. İvazsız hibe, bağış karşılığında hiçbir karşılık almamayı, ivazlı hibe ise bağış karşısında ödül ve mükâfat almayı ifade eder. İvazlı hibe

akdinden geri dönmek mümkün değildir. Ancak ivazsız hibe akdi, kan hısımları ve akrabalar arasında kurulduğu ya da hibe edilen mal zayi ve telef olduğu hallerde geri döndürülemez; fakat aksi durumlarda bu akidenden geri dönmek mümkündür. Yani hibe eden müracaat ederek hibe akdini feshedebilir.

17. Sebk ve Rimâye Kitabı: Sebk ve rimâye at sürmede, deve sürmede ve ok atmada müsabaka için bir tür anlaşma ve şart bağlamayı ifade eder. Sebk ve rimâye bir tür şart bağlama olmasına ve İslâm'ın şart bağlamayı men etmesine rağmen askerlik eğitim faaliyeti olduğuna dikkatle caiz sayılmıştır. Sebk ve rimâye, cihâdın alt unsurlarıdır.

18. Vasiyyet Kitabı: Vasiyyet, insanın ölüm sonrası için malı veya velisi olduğu küçük çocukları hakkında yaptığı ısmarlamaları ifade eder. İnsan ölümünden sonra küçük çocuklarının eğitimi, korumasını ve bakımını üstlenmesi için birini vâî tayin etme ve aynı şekilde vasiyyetine binnaen yaklaşık servetinin üçte birini istediği her amaç için harcama hakkına sahiptir. Fıkıhçılar vasiyyetin üç çeşit olduğunu ifade ederler: Temlikî, ahdî ve fekkî. Temlikî vasiyyet, kişinin ölümünden sonra malının bir miktarının belirli bir kişiye verilmesini vasiyyet etmesidir. Ahdî vasiyyet, kişinin ölümünden sonra herhangi bir eylem ve amelin yerine getirilmesini vasiyyet etmesidir. Örneğin; kendisi için hac, ziyaret ve umre konusunda vekil tayin etmesi ya da hayır işi yapmalarını vasiyyet etmesi gibi. Fekkî vasiyyet ise örneğin, kişinin kendisinden sonra filan kölenin âzâd edilmesini vasiyyet etmesidir.

19. Nikâh Kitabı: Nikâh, evlilik akdinden ibarettir. Fıkıhçılar nikâh bölümünde öncelikle nikâhın şartlarını

açıklarlar ve daha sonra mahremleri, yani baba ve kızı, anne ve oğlu, erkek ve kız kardeş gibi evlenmeleri yasak olan kişileri söz konusu ederler. Bu bölümde ayrıca, nikâh türleri, daimî ve muvakkat nikâh, “nüşûz” yani eşlerden her birinin diğer tarafa karşı görev ve hukukuna riâyet etmemesi, nafakalar, yani aile reisi tarafından eşinin ve çocuklarının ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliği ve bir dizi başka meseleler hakkında bilgi verilmektedir.

Akidler konusu burada sona erdi. Konunun başlangıcında ifade ettiğimiz gibi, Muhakkık-ı Hillî akidler bölümünün başında akidlerin on beş bâb olduğunu belirtmişti; ancak fiilen daha fazla oldu. Neden böyle olduğu belli değildir. Belki lafzî bir yanlışlıktan kaynaklanmış olabilir ya da Muhakkık-ı Hillî, bazı bölümleri başka bölümlerle bir olarak kabul etmiştir.

SEKİZİNCİ DERS

Fıkıh Meselelerinin Bölümleri ve Sınıflandırılması-3

İkâ'ât

Muhakkık-ı Hillî, ikâ'ât bölümünün on bir bölümden oluştuğunu ifade etmiştir. İkâ', siga ve akdinin kurulması gereken, ancak iki tarafa ihtiyaç duyulmayan ve tek taraflı olarak gerçekleşebilen eylemdir.

1. Talâk Kitabı: Talâk, erkeğin evlilik akdini bozmasıdır. Talâk, "bâ'in" ve "ric'î" talâk olmak üzere iki türdür. Bâ'in talâk, dönme hakkının olmadığı talâktır. Ric'î talâk ise dönme hakkının olduğu boşanmadır. Yani erkek, henüz kadının iddeti bitmemiş iken ona geri dönebilir ve boşanmayı hükümsüz kılabilir. Geri dönüş hakkının olmadığı bâ'in talâk farklı şekillerde gerçekleşir. Ya kadın iddet halinde değildir; örneğin, kocasının kendisiyle cinsel ilişki kurmadığı veya yeis yaşına ulaşmış kadının talâkı gibi. Ya da kadın iddet halinde olmamakla birlikte erkeğin geri dönüş hakkı yoktur; kadın başka biriyle evlenip cinsel münasebette bulunmadığı sürece ilk kocasıyla evlenemediği üçüncü veya altıncı talâk gibi veya kadının daimî olarak eski kocasına haram olduğu

dokuzuncu talâk gibi. Talâkta; öncelikle kadının temizlik halinde gerçekleşmesi, ikincisi boşanma anında iki adil şahidin hazır olması şarttır. Talâk, Allah katında menfur bir davranıştır. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Talâk haram olmamasına rağmen, Allah katında en sevimsiz olan davranıştır.”

2. Hul' ve Mübâre'e Kitabı: Hul' ve mübâre'e, bâ'in talâkın iki türüdür. Hul', kocasına meyli olmayan ve onu sevmeyen kadının, erkeğin kendisini boşaması için bir miktar mal verdiği ya da mehrinin tamamı veya bir kısmından vazgeçtiği talâktır. Bu boşanmada erkeğin talâk vermesi ile karısına geri dönme hakkı ortadan kalkar. Ancak kadının boşanma için erkeğe verdiği malı geri almak istemesi durumunda erkeğin kadına geri dönme hakkı saklıdır.

Mübâre'e de hul' benzeri bir tür bâ'in talâkıdır. Şu farkla ki, meylsizlik ve hoşlanmama iki taraflıdır ve kadın yine boşanma karşılığında kocasına bir miktar mal veya para verir. Diğer bir fark ise, hul'da bağışlanan miktarın belirli bir sınırı yoktur; ancak mübâre'ede kadının mehrinden daha fazla olmaması şarttır.

3. Zihâr Kitabı: Zihâr, câhiliyye dönemine ait bir boşanma türüdür. Bu boşanma türünde erkek eşine “Sen bana anamın sırtı gibisin” derdi ve bu, kadının boşanmış olarak bilinmesi için yeterliydi. Ancak İslâm bunu değiştirdi. İslâm'a göre zihâr, talâk niteliğinde değildir. Fakat bunu yapanın kefâret vermesi gerekir ve kefâret ödemediği sürece o kadına yaklaşması ve cinsel ilişkide bulunması haramdır. Zihârın kefâreti bir köle âzâd etmektir; ancak bu mümkün olmadığı takdirde peş peşe

iki ay boyunca oruç tutmak ve eğer bu da mümkün olmazsa altmış fakiri doyurmaktır.

4. İlâ Kitabı: İlâ yemin demektir, ama burada kasıt özel bir yemindir. Yani erkeğin eşine eziyet çektirmek için sürekli veya belirli bir süre için (dört aydan fazla) onunla cinsel ilişkide bulunmayacağına dair yemin etmesidir. Ancak kadının şikâyet ettiği takdirde şer'î hakim erkeği ya yeminini bozmaya ya da karısını boşamaya mecbur eder. Erkek yeminini bozduğu takdirde yeminin kefâretini vermesi gerekir. Yeminin bozulması her durumda haramdır; ancak burada vâcibdir.

5. Li'ân Kitabı: Li'ân da karı-kocanın ailevî ilişkileri ile ilgilidir. Li'ân bir tür mübâhale, yani tarafların karşılıklı lanetleşmesidir. Li'ân, kocanın eşini fuhuş ile suçlaması veya kadının kendisinin evinde doğurduğu çocuğun erkek tarafından reddedilerek, "Bu çocuk benden değil" demesi durumunda söz konusudur. Tabii çocuğun reddedilmesi fuhuş ile suçlamayı gerektirmemektedir; zira bir çocuğun şüphe –zinâ değil– yoluyla dünyaya gelmiş olması mümkündür.

Eğer bir kişi bir kadını fuhuş ile suçlar ve dört adil şahit getiremez ise kendisine kazf haddi, yani zinâ isnad etme cezası uygulanır. Aynı şekilde bu durum, erkeğin eşini fuhuşla itham etmesi halinde de söz konusudur. Ayrıca bir erkek karısını fuhuşla suçladığı takdirde bir yol daha mevcuttur, o da lanetleşmedir. Ancak li'ân gerçekleştiği takdirde, her ne kadar kazf haddi hükmünü yitirse de eşi daimî olarak ona haram olur. Li'ân şer'î hakim huzurunda gerçekleşir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi li'ân bir tür mübâhale, farklı bir ifadeyle tarafların karşılıklı lanetleşmesidir. Li'ânın uygulanma şekli

şöyledir: Erkek şer'î hakimın karşısında durup dört kez "Allah'ı şahit tutarım ki iddiamda sâdıgım" der ve beşinci defa "Eğer yalancılardan isem Allah'ın laneti üzerime olsun" der. Daha sonra kadın şer'î hakimın karşısında durup "Allah'ı şahit tutarım ki o (kocam) yalancıdır" der ve beşinci defa "Eğer o iddiasında sâdık ise Allah'ın laneti üzerime olsun" der.

Lanetleşme bu şekilde tahakkuk ettiği takdirde karı ve koca sürekli olarak birbirinden ayrılır.

6. İtk Kitabı: İtk, köleleri âzâd etmeyi ifade eder. İslâm'da köleler hakkında bir dizi kural ve kaide vaz' edilmiştir. İslâm köle edinmeyi sadece savaş esirleri hakkında meşru görmüştür. Köle edinmeden amaç, onlardan yararlanmak değildir; aksine amaç, onların zorunlu olarak bir süre gerçek Müslüman aileler arasında yaşamalarını ve böylece İslâmî terbiye ve eğitim almalarını sağlamaktır. Zira bu durum kendiliğinden onların Müslüman olmalarına ve İslâmî terbiye edinmelerine sebep olur. Aslında kölelik dönemi, kölelerin küfür dönemi özgürlüğünden İslâm dönemi özgürlüğüne kadar yürüdükleri bir dehlizdir. O halde hedef, kölelerin köle olarak kalmaları değildir; aksine hedef, gayri Müslimlerin İslâmî eğitim almaları ve manevî özgürlük edinmiş oldukları bir halde sosyal ve toplumsal özgürlüğe sahip olmalarıdır. Bu nedenle kölelikten sonra özgürlük İslâm'ın hedefidir. Bundan dolayı İslâm itk, yani özgürlük için geniş ve kapsamlı programlar hazırlamıştır. Fakihler ise İslâm'ın hedefinin kölelik (rıkk) değil, itk olduğuna dikkatle, fıkhıta açtıkları bölüme "rıkk kitabı" değil "ıtk kitabı" adını vermişlerdir.

Fakihler özgürlüğün birkaç tane sebebinin olduğunu söylemişlerdir: İradeye bağlı ve vekîl vesilesiyle özgürlük, yani köle sahibinin kefâretin edâsı ya da sadece Allah rızasını kazanmak için köleyi âzâd etmesidir. Sirâyet, yani kölenin bir kısmı örneğin yarısı, üçte biri, dörtte biri ya da beşte biri herhangi bir sebeple özgür olursa, bu özgürlük onun tamamına sirâyet eder. Üçüncüsü, soy uzantısına köle olmak. Soy uzantısı yani anne, baba, büyükanne, büyükbaba her ne kadar yukarı çıkarsa ve çocuklar, çocukların çocukları her ne kadar aşağıya inerse. Bundan kasıt şudur: Eğer bir kişi babasının, annesinin ya da onların anne ve babasının veya çocuklarının ve torunlarının kölesi olursa kendiliğinden âzâd olur. Farklı sebep ve hâdiseler, yani kör olma ya da cüzzam hastalığına yakalanma gibi hâdiseler bizâtihi özgürlük nedenidir.

7. Tedbîr, Mükâtebe ve İstîlâd Kitabı: Tedbîr, mükâtebe ve istîlâd, köleliği sona erdiren sebeplerden bazılarıdır. Tedbîr, bir kimsenin ölümünden sonra kölesini âzâd ettiğini vasiyet etmesidir. Mükâtebe, kölenin belirli bir miktar ödeme yaparak hürriyetine kavuşmak için sahibiyile anlaşma yapmasıdır. Kur'ân'da köle tarafından bu tür bir talepte bulunulduğu ve bunda bir hayır, yani bir inanç (kendisini idare edebilecek ve perişan olmayacaksa) görüldüğü takdirde talebinin kabul edilmesi ve kendisine bir sermaye verilmesi belirtilmiştir. İstîlâd ise câriyenin sahibinden çocuk sahibi olmasını ifade eder. Böyle bir kadın, sahibinin ölümünden sonra zorunlu olarak çocuğunun yanında yer alır ve hiç kimse soy uzantısının sahibi olamayacağından kendiliğinden hür kalır.

8. İkrâr Kitabı: İkrâr, adli hukukla ilgili bir terimdir. İnsanın üzerine bir hak ispatlayan ve sabit kılan yollardan

biri, kendisinin ikrârıdır. Eğer bir kimse başkasından bir miktar alacağını söylediğini iddia ederse delil ve şahid getirmesi gerekir. Şahid ve delili olmadığı takdirde iddiası geçersizdir. Ancak borçlu olduğu iddia edilen kişi borçlu olduğunu bir kez ikrâr ederse, bu ikrâr her şahid ve delilin yerini doldurur. Akıl sahiplerinin kendi aleyhlerindeki ikrârı câizdir.

9. Cu'âle Kitabı: Cu'âle, mâhiyet bakımından insanların ücret karşılığı kiralanmasına benzetilmektedir. İnsanları ücret karşılığı tutmak, kişinin belirli bir işçi veya zanaatkârı, alacağı muayyen bir meblağ karşılığında herhangi işi yapması için ücretli olarak tutması şeklindedir. Ancak cu'âlede belirli bir kişi ücretle tutulmaz; aksine iş sahibi “Her kim falan iş benim için yaparsa kendisine şu kadar para ödeyeceğim” şeklinde herkese ilan eder.

10. Yeminler Kitabı: Eymân, and anlamındaki “yemîn”in çoğul halidir. İnsan falan işi yapacağım diye yemin ettiği takdirde, söz konusu iş onun üzerine vâcib olur; yani yemin bağlayıcıdır. Ancak bu bağlayıcılık Allah'ın adına olma şartıyla söz konusudur (Peygamber, İmam veya Kur'an adına yemin şer'î açıdan bağlayıcı değildir). Ayrıca caiz olan iş için edilen yemin de bağlayıcıdır. O halde haram ve mekruh olan iş yapmak için yemin etmek geçersizdir ve bağlayıcı değildir. Meşru yemin, örneğin, “Şu kitabı baştan sona okuyacağıma yemin ederim” ya da “Günde bir defa dişlerimi fırçalayacağıma ant içerim” şeklindedir. Bununla beraber yemini bozmak kefâret gerektirir.

11. Nezr (Adak) Kitabı: Nezr, bir iş yapmak için – yemin edilmeksizin– şer'î bir taahhüd türüdür. Özel bir sigâ ve akdi vardır. Örneğin; insan günlük namazların nâfilelerini kılmak için şöyle nezreder: “Allah için üzerime

her günün nâfilelerini kılmayı nezrediyorum.” Yeminde, yemin konusunun mercûh, yani haram ve mekrûh olması şarttır; bu nedenle yemin, mubah iş için engel teşkil etmez. Ancak nezrde, nezre taalluk eden şeyin râcîh olması, yani din veya dünya için faydalı bir iş olması gerekir. O halde faydası olmayan, yapılması ve terk edilmesi eşit olan iş için nezrde bulunmak bâtıldır.

Yeminle amel etmek ve nezre vefa göstermenin felsefesi şudur: Bu ikisi Allah ile bir tür akid ve sözleşmedir. Allah’ın kulları ile yapılan akid ve anlaşmalara saygı duyulması gerektiği gibi (“Akidlerinizi yerine getirin”²⁶), Allah ile akde de değer verip saygı göstermek gerekir.

Genellikle kendi iradelerine güvenmeyen kişiler yemin ederler veya nezrde bulunurlar ve yavaş yavaş alışkanlık edinmek ve tembellikten kurtulmak için yemin veya adak yoluyla kendileri için zorunluluk oluştururlar. Fakat güçlü iradeye sahip kişiler asla bu yolla kendileri için bir mecburiyet yaratmazlar; onlar açısından kararları fevkalade saygındır. İrade edip karar aldıkları takdirde, herhangi bir dış zorunluluk olmaksızın icra aşamasına geçirirler.

²⁶ Mâide 1.

Fıkıh Meselelerinin Sınıflandırılması ve Bölümleri-4

Ahkâm

Fıkıh bablarının dördüncü bölümü, Muhakkık-ı Hillî'nin "ahkâm" olarak adlandırdığı konuları kapsamaktadır. Ahkâmın burada özel ve özgün bir tanımı yoktur. Ne ibadet, ne akit ve ne de îkâ' olmayan ve bunlar dışında kalan şeyleri Muhakkık-ı Hillî ahkâm olarak adlandırmıştır. Muhakkık, ahkâm konularını on iki bölüme ayırmıştır.

1. Sayd ve Zebh (Avcılık ve Hayvan Kesme) Kitabı: Sayd hayvan avlamayı, zebh ise hayvan boğazlamayı ifade eder. Öncelikle eti helâl olan her hayvanın etinin yenmesinin, özel bir şekilde "zebh"²⁷ ve "nahr"²⁸ edilmesinin

²⁷ Zebh, hayvanın boğazına bıçak vurup boğazlamak ve damarlarını kesmek demektir. Bu terim daha çok sığır, koyun ve keçi gibi hayvanların çene altından meşrû şekilde kesimini ifade eder. (çev.)

²⁸ Hayvanın göğsü üzerinden bıçak vurup damarlarını kesmeye "Nahr" denir. Nahr genellikle deve cinsi hayvanların kesimi için kullanılan bir fıkıh terimidir. (çev.)

veya (bazı hayvanlarda) eğitilmiş av köpeği ya da keskin aletlerle avlanmalarının helâl olduğunu ifade etmek gerekir.

Hayvan şer'i usûllere göre boğazlanmış (zebh edilmiş) veya avlanmışsa hayvan "tezkiye" edilmiştir denir ve hayvan "müzekkî" olarak adlandırılır. Ancak hayvan şer'i usûllere göre tezkiye edilmediği (kesilmediği) takdirde "meyte" hükmündedir. Bilindiği gibi meyte (leş) necistir ve yenilmesi ve faydalanılması haramdır. Ayrıca deve kesiminin "nahr" olarak adlandırılan özel bir şekli vardır.

Avcılık ise eti helâl olan vahşî hayvanlarla ilgilidir. Örneğin; geyik, dağ keçisi ve dağ antilobu vb. Bununla beraber koyun ve inek gibi ehli hayvanların avlanma ile etleri helâl olmaz. Av için kullanılan köpeğin eğitilmiş olması gerekir. Zira eğitilmemiş köpeklerle gerçekleşen av helâl değildir. Aynı şekilde, köpek dışındaki hayvanlarla avlanmak da helâl değildir. Av hayvanının kullanıldığı avda avlanma aracının demir olması ya da en azından demirden yapılmış olması ve aynı zamanda hayvanın başını kesebilecek kadar keskin olması gerekir. O halde taş veya demir topuzla avlanma helâl değildir. Avlanma ve hayvan kesmede kesim işini yapacak kişinin Müslüman olması ve Allah'ın adıyla başlaması şarttır.

2. Yiyecekler ve İçecekler (Et'ime ve Eşribe) Kitabı: İslâm yemek ve içmek açısından doğal nimetlerden faydalanma hakkında bir dizi kaide ve talimâtlar vaz' etmiştir. Bu kaide ve talimâtları yeme ve içme âdâbı olarak adlandırmak gerekir. Avcılık ve hayvan kesme bu türdendir. Aynı şekilde yeme ve içme de bu türdendir. İslâm açısından genel olarak "tayyibât" yani faydalı ve uygun şeyler insan için helâl, "habâ'is" yani uygun olmayan ve pis şeyler insan için haramdır. İslâm bu genel ve küllî

açıklamayla yetinmemiş ve bir dizi olguların habislerden olduğunu ve kaçınılması gerektiğini ya da tayyibâttan olduğunu ve faydalanılmasının önünde herhangi bir engel olmadığını açıkça belirtmiştir.

Yiyecekler hayvanî ve hayvanî olmayanlar olmak üzere iki türdür. Hayvanî yiyecekler ya deniz ve kara canlılarıdır ya da uçan canlılardır. Deniz canlılarından sadece pullu balıklar helâldir. Kara hayvanları ise iki kısma ayrılır: Ehlî ve vahşî. Ehlî hayvanlar arasından mekruh olmaksızın sadece inek, koyun ve deve cinsinin eti helâldir. At, katır ve eşek eti helâldir, ama etinin yenmesi mekruhtur. Köpek ve kedi eti haramdır. Vahşî hayvanlar arasından yırtıcı hayvanların ve böceklerin eti haramdır. Ancak geyik, yabanî sığır, yaban koyunu, yaban eşeğinin eti helâldir. Tavşan eti yırtıcı olmamasına rağmen ulemânın fetvasına göre haramdır.

Kuşlar: Güvercin türleri (keklik, ördek, tavuk vb.) helâldir. Avcı kuşların eti ise haramdır. Bir kuşun helâl veya haram olduğu şer'î açıdan kesin şekilde açıklanmadığı durumlarda iki şey haram olma durumu için öngörülmüştür: Biri uçma sırasında kanatlarının büyük bölümünü düz tutmasıdır; diğeri ise kursak, taşlık veya ayağının arka tarafında belirgin bir çıkıntı olmamasıdır.

Hayvanî olmayan yiyecekler ve içecekler: Her necisü'l-ayn'ın (öz bakımından pis olan) yenilmesi ve içilmesi haramdır. Aynı şekilde her müteneccisin, yani bir necis vesilesiyle kirlenmiş temiz şeyin de yenilmesi ve içilmesi haramdır. Ayrıca bedene zararlı ve zararı dikkate değer ve aşırı olan, yani akıl sahipleri tarafından zararı önemli sayılan her şey haramdır. Bu nedenle tüm zehirler haramdır. Eğer tıp herhangi bir şeyin –örneğin sigara– beden

için kesin ve kat'î şekilde zararlı olduğunu, örneğin kalbe veya sinirlere hasar verdiğini ve ömrün kısalmasına ya da kanser oluşumuna sebep olduğunu teşhis ederse kullanımı haramdır. Ama zararı dikkate değer ve aşırı değilse –Tahran'ın havasını soluma gibi– haram değildir.

Hamile kadının cenininin düşmesine veya dikkatin dağılmasına ya da yetilerden birinin işlevini yitirmesine sebep olacak bir şeyin yenmesi –örneğin; erkeğin neslinin devamının kesilmesine sebep olacak bir şeyi yemesi ya da kadının kısır kalmasına neden olacak bir şeyi yemesi– haramdır. İster zararlı olsun ister olmasın, çamur yemek mutlak şekilde haramdır. Aynı şekilde alkollü içecekleri içmek kesinlikle haramdır. Başkasının malını izni ve rızası olmaksızın yemek de haramdır, ancak bu haramlık arızidir, zâtî değil.

Helâl etin bazı parçaları haramdır; örneğin dalak, testisler ve tenâsül aleti gibi. Aynı şekilde hayvan dışkısı haramdır ve haram hayvanın sütü de haramdır.

3. Gasb Kitabı: Gasb başkasının malını zorla elinden almaktır. Öncelikle gasb haramdır. İkincisi tazmîn ve kefâlete sebep olur, yani eğer gasb edilen mal gasb edenin elinde olduğu halde yok ve telef olursa, her ne kadar malı korumada kusur etmemiş olsa da, gâsıb sorumlu ve kefildir. İnsanın gasb edilmiş maldaki her türlü tasarrufu haramdır. Gasb edilmiş su ile abdest almak bâtıldır. Aynı şekilde gasb edilen elbiseyle veya gasb edilen mekânda namaz kılmak da bâtıldır.

Ayrıca gasb, yani başkasının malını zor kullanarak yok etme, tazmîn ve sorumluluk gerektirdiği gibi itlâf da tazmîn ve sorumluluk doğurur. Örneğin; birinin başkasının camını taş ile kırması halinde, her ne kadar camı zor

kullanarak gasb etmemiş olsa da sorumludur ve tazmîn gerektirir. Aynı şekilde, sebep oluşturmak da tazmin ve sorumluluk doğurur. Yani fiilî olarak başkasının malını yok ve itlâf etmese bile hasar oluşmasına neden olacak sebepler oluşturduğu takdirde sorumlu ve zâmindir. Örneğin; bir kişi halka açık yere kaygan bir nesne atar (karpuz kabuğu gibi) ve oradan geçen biri buna bağlı olarak kayarak mâlî hasar görürse, kaygan nesneyi atan kişi sorumlu ve zâmindir.

4. Şüfa Kitabı: Şüfa, bir ortağın diğer ortağın hissesini öncelikli satın alma hakkını ifade eder. Eğer iki kişi bir malda hisseli ve müşterek şekilde ortak olur ve ortaklardan biri hissesini satmak isterse, diğer ortak satışa konu malı müşteriye malolduğu bedeli veya başkalarının ödediği bedeli vermesi halinde öncelikli satın alma hakkına sahiptir.

5. İhyâu'l-Mevât Kitabı: Mevât, ölü ve sahipsiz arazi anlamındadır. Yani bina, çiftçilik vb. gibi yapılarla ihyâ edilmemiş arazidir. Fıkıhta canlandırılmış ve ihyâ edilmiş arazi “âmir” olarak adlandırılır. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

“Kim ölü bir araziye ihyâ ederse, orası onun olur.”

Ölü araziye ihyâ etme bölümü çok geniş bir konu olup birçok mesele barındırmaktadır. Bu meseleler fıkıhta yer almaktadır.

6. Lukata Kitabı: Lukata, bulunmuş anlamına gelmektedir. Bu bölümde buluntu ve sahibi belli olmayan eşyanın hükümleri söz konusu edilmektedir. Lukata canlı ve cansız olmak üzere iki türdür. Hayvanlarla (canlı) ilgili olduğu takdirde, eğer buluntu hayvana yönelik herhangi

bir tehlike söz konusu değilse onu almaya hakkı yoktur. Ancak çölde kaybolan koyun gibi, herhangi bir tehlike mevcutsa onu alabilir. Ancak sahibini araştırması ve bulunduğu takdirde hayvanı ona geri vermesi gerekir. Ama sahibi bulunmadığı takdirde sahibi bilinmeyen mal hükümündedir ve şer'î hâkimin izni ile fakirlerin kullanımına verilmesi gerekir. Bulunan malın cansız bir şey olması halinde, az olduğu takdirde, yani gümüş sikkeden yaklaşık yarım miskal daha az olursa bulan kişi kendisi için alabilir. Ancak fazla olması halinde bir yıl boyunca asıl sahibini aramalıdır (meğer ki bulunan şey meyve gibi kalıcı değilse). Asıl sahibi bulunmadığı takdirde, Harem bölgesinde (Mekke) ve bu bölge dışında bulunan eşyanın hükmü arasında fark vardır. Mekke'nin Harem bölgesinde bulunduğu takdirde iki şeyden biri yapılmalıdır: ya sahibi bulunduğu takdirde karşılığını vermek niyeti ile sadaka olarak vermelidir ya da sahibinin bulunması niyetiyle saklamalıdır. Ancak Harem bölgesi dışında bulunması halinde üç uygulama arasında muhayyerdir; ya sahibi bulunduğu takdirde malın aynısını veya değerini kendisine geri vermek niyetiyle bulunan eşyayı kendisi için almalı ya da aynı niyetle sadaka olarak vermelidir veya sahibinin bulunması ümidiyle saklamalıdır.

Bulunan eşyada herhangi bir alâmet veya belirti yoksa asıl sahibinin aranmasının zorunluluğu yoktur ve ilk baştan itibaren yukarıda ifade edilen üç durum arasında muhayyerdir.

7. Ferâ'iz Kitabı: Ferâ'izden kasıt miras bâbıdır. İslâm'da miras hukukunun mevcut olduğu açıktır. İslâm'da miras hukuku isteğe bağlı değildir. Müverris, yani mîrâs bırakan, vârisleri için kendiliğinden pay belirleme veya

bütün servetini bir tek kişiye bırakma hakkına sahip değildir. Mîrâs bırakmanın serveti vârisler arasında bölünüp paylaştırılır.

İslâm'a göre vârisler çeşitli sınıf ve katmanlar teşkil etmektedirler ve bir önceki sınıfının varlığıyla mîrâs sırası sonraki katmana ulaşmaz.

İlk sınıf; ebeveyn, çocuklar ve torunlardır (çocuk olmadığı takdirde).

İkinci sınıf; ecdâd, ceddât, kız kardeşler ve erkek kardeşlerdir (kız ve erkek kardeşler olmadığı takdirde onların çocukları).

Üçüncü sınıf; amcalar, halalar, dayılar, teyzeler ve onların çocuklarıdır.

Aslında buraya kadar ifade edilenler, soy bağı olan mirasçılarla ilgiliydi. Ancak bir de soy bağı olmayan vârisler vardır. Karı ve koca (zevc ve zevce) soy bağı olmayan vârislerdir ve bütün sınıflarla birlikte miras alma hakkına sahiptirler. Bununla beraber, soy bağı olan her bir sınıfın ve karı-kocanın ne kadar mîrâs aldıkları çok geniş ve teferruatlı bir konudur. Bağımsız şekilde fıkıh kitaplarının incelenmesi gerekir.

8. Kazâ' Kitabı: Kazâ', yargılama hukuku ve hüküm verme anlamındadır. Günümüzün örfünde kazâ' yerine "yargılama" sözcüğü kullanılmaktadır. Yargılama konuları ve meseleleri içine girilmeyecek ölçüde geniş ve çoktur. Burada özetle, İslâmî yargılama sisteminin özel bir sistem olduğunu ifade edeceğiz. İslâm'da yargısal adalet son derece dikkate alınmaktadır. İslâm'da, İslâm hukuku alanında kesin şekilde görüş sahibi ve müctehid olması gereken hâkimin ilmî şahsiyetine dikkat edildiği

ölçüde, ahlâkî salâhiyetine de son derece önem gösterilmiştir. Hâkim doğrudan yargılama meseleleri ile ilgili olmasa bile, her türlü günahattan uzak ve berî olmalıdır. Hâkim hiçbir şekilde davalı taraflardan ücret alma hakkına sahip değildir. Hâkimin bütçesinin yeteri miktarda devlet hazinesinden karşılanması gerekir. Yargı kürsüsü son derece saygın bir kurumdur. Bu nedenle davalı taraflar her kim olursa olsun –Hz. Ali (a.s.)’ın sîretinde gösterdiği gibi, dönemin halifesi olsa dahi–, herhangi bir ayırım yapılmaksızın son derece saygılı şekilde yargı kürsüsünün karşısında hazır olmaları gerekir. İslâm yargı sisteminde ikrar, şahitlik ve bazı durumlarda “yemin”, davaların kabulü veya reddinde etkin bir role sahiptir.

9. Şâhitlik Kitabı: Şâhitlik kitabı da ikrâr gibi yargı bölümünün alt başlıklarındandır. Birinin başkasına yönelik mâlî bir iddiada bulunması halinde karşı taraf ya ikrâr eder ya da inkâr. İkrâr ettiği takdirde müddeînin iddiasının ispatı ve hâkimin hüküm vermesi için yeterlidir. Ancak inkâr ettiği takdirde, müddeînin kesin delil ve şâhit ikâme etmesi gerekir. Şâhitliğin nitelik ve şartlarına sahip bir şâhidi olduğu takdirde iddiası ispatlanmış olur. Ancak münkir, yani davalı taraf şâhit getirmek zorunda değildir.

Münkir, yani suçlamayı reddeden taraf, bazı özel durumlarda yemin etmekle yükümlüdür. Yemin ettiği takdirde hakkında takipsizlik kararı verilir. “İsbât müddeîye, yemin de inkâr edene düşer” kuralı fıkıhta açık ve kesindir. Yargıya ilişkin meseleler oldukça geniştir; hatta bu bölüm hakkında Muhakkık-ı Hillî’nin tüm *Şerâi’u’l-İslâm* kitabına denk müstakil kitaplar yazılmıştır.

10. Hadler²⁹ ve Ta'zîrler³⁰ Kitabı: Kazâ' ve şâhitlik bölümleri İslâm'ın adli hükümleriyle ilgili olduğu gibi hadler ve ta'zîrler bâbı da İslâm'ın cezaî yaptırımlarıyla ilgilidir. İslâm'da bazı suçlar hakkında her koşul, mekân ve zamanda eşit şekilde uygulanan muayyen ve belirli cezalar karar kılınmıştır. Bu tür cezalar "hudûd" olarak adlandırılır. Ancak kanun koyucu açısından hâkimin görüşüne bağlı olan bir dizi cezalar "ta'zîrler" olarak adlandırılırlar. Hâkim bu cezaları hafifleştirici ve ağırlaştırıcı sebepleri, koşulları ve araçları göz önünde bulundurularak uygular. Şimdi de bazı hadleri açıklamaya başlayarak konuya devam edelim. Elbette bütün hadleri detaylı şekilde burada açıklamak daha fazla zaman gerektirmektedir.

- a. Evli erkek ve evli kadının zinâ etmesinin haddi recm, yani taşlanmasıdır. Bekâr erkek ve kadının zinâsının cezası yüz değnektir. Ancak mahrem olan kişilerle zinânın haddi ölümdür.
- b. Livâtanın haddi kılıçla öldürmek, yüksek bir yerden aşağı atmak ve yakmaktır ya da üzerine duvar yıkmaktır.
- c. Kazf haddi, yani güvenilir bir delil ve şâhit olmasızın bir erkeği veya kadını zinâ ile itham etmenin haddi 80 kırbaçtır.
- d. Alkollü veya sarhoşluk verici her sıvının cezası 80 kırbaçtır.

²⁹ Had, Kur'ân ve Sünnet'te belirlenmiş, kısas ve diyet dışındaki cezaî müeyyideleri ifade eder. (Çev)

³⁰ Ta'zîr, fıkıhta had suçları gibi belirli cezası bulunmayan suçlara verilecek, miktarı ve uygulanması hâkime bırakılmış cezaları ifade eder. (Çev)

- e. Hırsızlığın haddi, çalıntı mal en az on sekiz nohutlu altın sikkenin (3,5154 gr) dörtte biri kadar olduğu takdirde, hırsızın sağ elinin parmaklarının kesilmesidir.
- f. Muhâribin (harbî) –yani halkı korkutmak ve güvensizlik yaratmak niyeti ile silahlanıp, halk arasında ortaya çıkan herkes– haddi üç hükümden biridir ve şartlara uygun olarak birini seçmek hâkime bırakılmıştır: Öldürmek (kılıçla) veya asmak ya da ayak ve ellerini çaprazlama kesmek.

İfade edildiği gibi belirli cezası bulunmayan ve muayyen bir had belirlenmeyen durumlarda İslâm hükümeti maslahat gördüğü her şekilde cezalandırma yetkisine sahiptir. Bu tür cezalar “ta’zîr” olarak adlandırılır.

11. Kısâs Kitabı: Kısâs da bir cezalandırma türüdür. Kısâs cinayetler, yani birinin başkasına yaşamsal zarar vermesiyle ilgilidir. Aslında kısâs, İslâmî yasaların, canına kastedilen birinin veya onun vârisi için (ölümle sonuçlandığı takdirde) öngördüğü bir haktır. Gerçekleşen cinayet ya kat’dir ya da yaralama veya her ikisidir; cinayet ya kasıtlıdır ya da kasıtsızdır veya salt hatadır.

Kasıtlı cinayet, kasdî olarak gerçekleşen cinayettir. Örneğin; bir kimsenin başkasına öldürme kastıyla vurması ve bunun sonucunda yaşamına son vermesi gibi. İster kılıç veya silah gibi öldürücü aletlerle vursun, ister taş gibi öldürücü olmayan bir nesneyle, karşı tarafı öldürme niyetinde olması kasıtlı sayılması için yeterlidir.

Kasıtsız cinayette ise kişi eyleminde kasıtlıdır; ancak ortaya çıkan sonuç amaçlanmamıştır. Örneğin; bir kimsenin sadece yaralama kastıyla başkasına bıçakla saldırarak

ölümüne sebep olması veya bir çocuğa tembih etme kastıyla vurması sonucunda çocuğun ölmesi ya da doktorun tedavi kastıyla ilaç vermesi, ancak ilacın zararlı olması neticesinde hastanın ölümüne sebep olması gibi.

İhmalde (salt hata) ise kasıt söz konusu değildir. Örneğin; bir kişinin silahını temizlerken silahın ateş alması sonucunda ölümüne sebep olması veya yolda normal şekilde seyreden bir sürücünün birine çarparak katline sebep olması gibi.

Kasıtlı ve kasıtsız cinayet hakkında ölünün vârisleri kısas hakkına sahiptirler, yani İslâm hükümetinin denetimi ve gözetiminde katil, öldürülen şahsın velîleri tarafından idam edilebilir. Ancak ihmalde katil idam edilmez, aksine maktûlün velîlerine diyet öder.

12. Diyetler Kitabı: Diyet de kısas gibi cinayetler ile ilgilidir ve kısas gibi kurban ve mağdur (veya vârisi) için katilin üzerindeki bir haktır. Aradaki fark ise, kısas bir tür misli ve dengi muameledir, diyet ise mâlî cezadır. Diyetin hükümleri de kısas hükümlerine benzer şekilde detaylıdır.

Fıkıhçılar kısas ve diyetler bölümü başlığı altında, doktor ve mürebbi sorumluluğunu ve yükümlülüğünü de söz konusu etmektedirler.

Fıkıhçılar doktor hakkında şöyle söylemektedirler: Eğer doktor ehliyetli ve uzman değilse ve tedavide yanlış yaparak hastanın ölümüne sebep olursa sorumludur. Ancak ehliyetli ve yetkin olursa ve hastanın veya velîlerinin izni olmaksızın hastayı tedavi edip ölümüne neden olursa yine sorumludur. Ancak ehliyetli olur ve hastanın ya da velîsinin izni ile tedaviye başladığı takdirde

önceden zimmetini berî kılması gerekir; yani hastaya veya velîlerine hastanın tedavisi için elinden geleni yapacağını, ancak tedavinin hastanın ölümüyle sonuçlanması halinde sorumlu olmadığını şart koşmalıdır. Bu durumda doktor, hastanın ölümü veya organ hasarı söz konusu olması halinde sorumlu değildir. Ancak şart koşmaksızın tedaviye başlamışsa, fakihlerden bazıları sorumlu olduğunu belirtmişlerdir.

Mürebbi ve eğitmen de herhangi bir zorunluluk olmaksızın çocuğu dövüp ölümüne, yaralanmasına veya organ hasarına sebep olduğu takdirde sorumludur. Eğer gerçekten de çocuğu tembih etmenin gerektiği koşullar içerisinde kalmışsa, önceden çocuğun velîlerinden izin alması gerekir; aksi halde tesadüfen çocuğun ölümüne ya da organ hasarına sebep olması halinde sorumludur.

ON BİRİNCİ DERS

Fıkıh Meselerinin Çeşitliliği

Bu birkaç ders boyunca özet halinde ele aldığımız konulardan, fıkıhta çok çeşitli ve muhtelif meselelerin söz konusu edildiği ortaya çıktı. Öyle ki bu meseleleri kendi içerisinde incelediğimiz takdirde, bazen aralarında en küçük bir benzerlik göremeyiz. Hiçbir ilim dalı fıkıh gibi çeşitli mâhiyette ve nitelikli meseleleri içermemiştir. Örneğin; namaz, oruç ya da itikâf amelini bey‘, icâre, yiyecek ve içecekler, kısâs veya diyetle karşılaştırdığımız takdirde, bunlar arasında herhangi bir benzerlik göremeyiz. Bunların her biri insan eylemlerinin çeşitli eylem kategorilerinden biridir. Şayet fıkıhın çeşitli bölümlerinde söz konusu edilen tüm konuları incelemek istersek, her bölümün nasıl insan yaşamının farklı yönlerinden birine ait ve ilişkin olduğunu görürüz.

Bazı fikhî konular sadece insan nefsinin fitrî tecellilerinden bir tezâhür olan kulluğa/ibâdete ilişkin kimi fitrî görevlerin yapılması alanıyla ilgilidir. Yani bu fitrî temâyül alanında bir dizi edeb ve kurallardır ve gerçekte varlık ve yaratıcısı arasındaki tapınma ilgi ve bağının düzenlenmesine ilişkindir. Namaz, oruç ve itikâf bu türdendir. Bazıları ise hizmet ve yardımlaşma ile ilgilidir. İslâm, bir dizi sosyal ve toplumsal iş ve faaliyet olan bu tür işlerin

kulluk ruhu ile iç içe olması konusunda özel bir dikkat ve özene sahiptir. Örneğin; zekât ve humus gibi. Ayrıca cihâd, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma, sebk ve rimâye gibi sosyal ve siyasî sorumluluklar da bu kabil-dendir. Bazı konular ise insanın kendi nefsi (canı) ile olan ilişkisiyle ilgilidir; nefsi koruma gerekliliği, canına zarar vermenin haram olması, intiharın haram olması, bekârlığın haram olması (kimi durumlarda) gibi. Bazı konular insanın tabiat nimetlerinden yararlanma şartları ve bunun sınırlarıyla ilgilidir ve bunlar sırf insanın doğa ile ilişkisinde özetlenmektedir. Yiyecek ve içecekler, avcılık ve havyan kesme ve hatta elbise, mekân ve kap hü-kümleri de bu türdendir.

Birtakım konular ise bir taraftan insanın tabiat ve doğa nimetleri ile ilişkisi, öte taraftan kendisi gibi hak sahibi olan diğer insanlarla ilgilidir. Gerçekte doğal kaynaklar-dan faydalanma konusunda bazı bireylerin diğer birey-lere göre öncelikleriyle ilgilidir. Yani ölü araziye ihyâ etme, zirâat, mîrâs ve kendi çalışma ve gayretinin mahsulünün sahiplenilmesi gibi temel ve karşılıksız mâlikiyyete ilişkin-dir. Kimi konular ise bey', icâre, cü'âle, hibe ve sulh gibi iktisadî aktarım ve nakillerle ilgilidir. Nikâh, boşanma, zihâr, îlâ ve li'ân gibi bazı konular ise aile hukukuyla il-gilidir. Hadler, ta'zîrler, kısâs ve diyet gibi birtakım mev-zular ise cezâî ve cinâî hukuk ile ilgilidir. Bazı konular gasb ve havâle gibi zemânete ve kefâlete ilişkindir. Kimi konular ise mudârabe, müzâra'a ve müsâkât ortaklığı gibi sermaye ile sermayenin ortaklığı ya da sermaye ile işgücü ortaklığıyla ilgilidir. Bazıları ise birkaç yöne sahiptir; ör-neğin hac, hem ibâdet hem yardımlaşma hem de sosyal ve toplumsal bir kongredir. Sebk ve rimâye ise bahse

girme açısından mâlîdir ve mâlî işler ve ekonomik ilişkiler ile ilgilidir. Ancak amacın askerî eğitim olması bakımından toplumsal ve siyâsî sorumlulukla da ilgilidir.

Kuşkusuz tüm bu çeşitli işlerin bir mekanizma ve sistemin parçaları olduğu ve insanlığın saâdet ve mutluluğu olan nihai bir hedefte müşterek oldukları açıktır. Ancak bu ölçüde ortak yönlerin, farklı ilimlerin meseleleri arasında da mevcut olduğunu bilinmektedir. Hukuk ve siyâsî bilimlerin, iktisâdî bilimlerin, psikoloji ve sosyal bilimlerin meselelerinin tümü bu tümelde müşterektir. İnsanlığın tüm muhtelif ve çeşitli ilimleri, insanın mutluluğu üzerindeki etkileri açısından ortak bir sistem oluştururlar.

Burada ister istemez şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: Özellikle fıkıhın kendi alanında tasarladığı, ortaya koyduğu ve bir çatı altında topladığı meselelerin bugün farklı ilim dalları olarak isimlendirilmesine ve zaman zaman araştırma kaynaklarının, ilkelerinin ve yöntemlerinin de bu ilim dallarında çeşitli ve farklı olmasına dikkatle; acaba fıkıh gerçekte bir değil de, birkaç ilim dalı mıdır?

Cevap; fıkıhın birkaç değil, bir tek ilim dalı olduğu şeklindedir. Fıkıhın kendi çatısı altında topladığı meselelerin istidlâl ve deneye dayalı bir mebd' ve kaynak ile incelenmesi ve araştırılması söz konusu olduğu takdirde, farklı ilim dalları teşkil etmektedir. Ancak fıkıh bu meselelere farklı ve özel bir açıdan baktığından dolayı tümü ortak bir ilim alanında yer almaktadır.

Bu konu şöyle açıklanabilir. Fıkıh bu meselelere sadece şu açıdan bakmaktadır: İnsan için İslâm şerî'atında bütün bu meseleler hakkında uygunluk ve uygun olmama, doğruluk ve doğru olmama vb. açılardan bazı kanun ve kâideler konulmuştur ve bu kanun ve kâideler

Kitap, Sünnet, icmâ' veya akıl aracılığıyla elde edilebilir. Fakih açısından bazılarının bireysel psikolojik, bir kısmının sosyal, bazılarının yargısal ve bazılarının da ekonomik tabiat ve karaktere sahip bu meselelerin mâhiyet ve nitelik açısından ihtilafları söz konusu değildir ve herhangi bir etkisi olmadığı gibi ikiliğe de sebep olmaz. Fakih tüm bunları özel bir şekil ve renkle görür. Bu şekil ve renk mükellefin fiilidir ve hepsinin hükümlerini bir tür kaynak ve esastan istinbât eder, bir yöntemle hepsini araştırır ve inceler. İtikâf, bey', nikâh ve hadlerin bir seviye ve sırada yer alması tam da budur.

Ancak bu meseleleri dört delilden, yani edille-i erba'adan çıkarılması gereken İslâmî kanun ve kâideler açısından değil de, salt istidlâle, deneye ve akla dayalı bir esas ve kaynakla incelememiz gerekirse, kaçınılmaz olarak bu konuların niteliksel ihtilaflarını ve çeşitli özelliklerini dikkate almamız gerekir. Bu durumda ister istemez çeşitli kaynak ve yöntemlerle farklı alanlarda bu meseleleri incelemek zorunda kalırız ve bu açıdan söz konusu meseleler farklı ilim dalları teşkil edeceklerdir.

Sınıflandırma ve Bölümleme

Her ilim dalının önde gelenleri, o ilim dalının meseleleri ve konularını bir şekilde sınıflandırırlar. Örneğin; mantıkçılar, mantığın meselelerini tasavvurlar ve tasdikler olmak üzere iki bölüme ayırmışlardır; veya filozoflar ilâhî hikmeti genel prensipler (umûru'l-âmm) ve metafiziğe; ya da usûlîler usûl ilmini lafzî ve aklî ilkelere ayırmışlardır. Acaba fakihler bu ayrımı nasıl yapmışlardır?

Şimdiye kadar fıkıh meselelerinin çeşitli bölümlere ayrıldığı ve her bölümün ayrı bir bölümde yer aldığı tek sınıflandırma, Muhakkık-ı Hillî'nin *Şerâi'u'l-İslâm* kitabında fıkıh bölümlerini ibâdât, ukûd, ikâât ve ahkâm olarak ayırdığı sınıflandırmadır. Muhakkık-ı Hillî'den sonra Allâme Hillî de *Tezkiratü'l-Fukahâ'* kitabında fıkıh bölümlerini özgün bir şekilde gruplandırmıştır. Fırsat olduğu takdirde Allâme Hillî'nin sınıflandırması hakkında da bazı bilgiler verebiliriz. Şehîd-i Evvel ise *el-Kavâ'id* kitabında Muhakkık-ı Hillî'nin sınıflandırması hakkında çok kısa ve özet halde bilgi vermiştir. Ancak diğer fakihler ne Muhakkık'ın sınıflandırmasına önem vermişlerdir, ne de kendileri farklı bir sınıflandırma yapmışlardır. Tuhaf olan, Şehîd-i Sâni, torunu ve Şeyh Muhammed Hasan Necefî gibi *Şerâi'u'l-İslâm* kitabının şârihlerinin kitapları *Mesâlikü'l-Efhâm*, *Medârikü'l-Ahkâm* ve *el-Cevâhir*'de Muhakkık'ın sınıflandırması hakkında herhangi bilgi vermemiş olmalarıdır. Neden? Acaba bu sınıflandırmayı ilginç ve merak uyandırıcı olarak görmediler mi ya da genel olarak sınıflandırma konusuna mı önem vermediler?

Son dönem çağdaş fıkıhçılarından biri³¹ farklı bir sınıflandırma yapmıştır. Söz konusu sınıflandırma şu sıralamaya sahiptir: İbâdât, muâmelât, âdât ve ahkâm. Ancak bu sınıflandırma hakkında en ufak bir açıklama yapmadığı gibi hangi kısımların ibâdât, muâmelât, âdât ve ahkâm bölümlerinde yer aldığı ve esasen bunların tanımını hakkında da herhangi bir bilgi vermemiştir. Çağdaş fakihlerin dilinde bu sınıflandırma farklı bir şekilde dolmaktadır. İbâdât, muâmelât, siyâsât ve ahkâm. Ancak

³¹ Ağa Şeyh Mûsâ Necefî Hânsârî'nin Ayetullah Nâinî'nin *Mekâsib* dersleri hakkındaki anlatımları, Bey' kitabının başlangıcı.

şahsen şimdiye kadar bu bölümlemeyi herhangi bir kitapta görmeyip hakkında herhangi bir açıklama duymuş değilim.

Gerçekte yukarıdaki sınıflandırmalardan hiçbirini ilginç ve merak uyandırıcı değildir. Muhakkık-i Hillî kendi sınıflandırmasında ibâdetlere bir bölümde yer vermiştir ve buna yönelik herhangi bir itiraz söz konusu değildir. Ancak diğer bölümlerde sigaya ihtiyaç duymayı ve duymamayı, siganın iki ve tek taraflı olmasını sınıflandırma, bölümlere ayırma ve fıkıh bölümlerinin gruplandırılması için bir ölçüt kılmıştır. Bunun sonucunda aile hukuku ile ilgili olan nikâh ve boşanma –biri evlilik bağının kurulması, diğeri ise bu bağın kopması ile ilgilidir– iki farklı grupta yer almıştır. Sadece biri akid olduğu ve sigası iki taraflı, diğeri ikâ’ olduğu ve sigasının tek taraflı olması sebebiyle farklı gruplarda yer almıştır. Aynı şekilde icâre ve cü’ale, aralarındaki bütün zâtî ve niteliksel yakınlığa rağmen akid ve ikâ’ olma ihtilafı sebebiyle birbirinden ayrılmış ve her biri farklı bir bölümde yer almıştır. Sebke ve rimâye akid kapsamında yer aldıkları için, kendisinden dolayı teşrî olundukları yönlerden tamamen ayrılmışlardır. Kazâ kitabının kısımlarından biri olan ikrâr, kazâ bölümü dışında bir bölümde yer almıştır. Kazâ kitabı, yiyecekler ve içecekler kitabı ve miras kitabı, aralarında herhangi bir benzerlik olmaksızın ne ibâdet, ne de akid ve ikâ’ olmadıklarından dolayı aynı grupta yer almışlardır.

Esasen hem Muhakkık-ı Hillî hem de diğer iki sınıflandırmada yer alan “ahkâm” kelimesi burada herhangi bir mefhum ve anlama sahip olamaz. Ne ibâdât, ne ukûd, ne ikâ’ât, ne de âdât ve siyâsât olarak sayılabilecek bölümler için çok da yerinde ve uygun olmayan bir kavramdır.

Şehîd-i Evvel, *el-Kavâ'id* kitabında Muhakkık-ı Hillî'nin sınıflandırmasını özetle açıklamış ve üstü kapalı savunmuş olsa da fiilen kendi kitaplarında bu sınıflandırmaya riayet etmemiştir. Son kitabı *el-Lüm'a*'da fıkıh bölümlerinin düzeni ve tertibi *Şerâi'u'l-İslâm* adlı kitabındaki sıralamayla aynı değildir.

Öyle görünüyor ki hakkıyla bağımsız bir bölüm olarak tanınan tek bölüm ibâdetler kısmıdır. Çünkü bu bölümde amelin mâhiyet ve tabiatına teveccüh edilmiştir. Eğer diğer bölümlerde de bu yöne riâyet edilirse, yani fikhî konuların mâhiyet ve tabiatı dikkate alındığı takdirde –ki bazıları hüküm verme tabiatına sahiptirler ve bunlarla ilgili hukuk, adlî hukuktur; bazıları iktisâdî, bazıları cezâî, bazıları ise siyâsî ve ahlâkî tabiata sahiptirler– fıkıhın sınıflandırılması bâblar ve bölümler açısından farklı bir şekil alır.

Dizin

A

ādāt 140, 141
Ağa Cemāl Hânsârî 88, 89
Ağa Hüseyin Hânsârî 88
Ağa Ziyâüddîn Irâkî 94
ahad haber 40, 45
ahbâr-ı illâciyye 34
Ahbâriyyûn 16, 17, 18, 20,
22, 27
ahdî vasiyyet 115
ahkâm 12, 17, 63, 81, 82, 100,
101, 124, 140, 141
ahkâm fikhî 12
Ahmed bin Muhammed Erdebîlî
85
Ahmed bin Nasr Bazentî 70
Ahund Horasânî 28, 94
Ahund Molla Muhammed Kâzım
Horasânî 28, 93, 94
akidler 100, 107, 108, 110,
114, 116
Ali bin Bâbeveyh Kûmî 70, 71
Ali bin İbrahim Kûmî 69

Ali b. Muhammed b. Hazân-i
Hâirî 82
Allâme Hillî 72, 79, 80, 81, 82,
83, 84, 88, 93, 140
âmm 24, 38, 39, 139
Arafat 104, 105, 106
âriyet 112
Âyâtü'l-Ahkâm 17, 86, 87
aynî vâcib 65

B

Bahâüddîn Ali b. Abdülkerîm
b. Abdülhamid Nessâbe 82
Bahâüddîn Muhammed Âmilî 87
Bahru'l-Ulûm 26, 72, 88, 89, 90
bâ'in talâk 117
berâet ilkesi 53, 55
Bihâru'l-Envâr 87
burhân 45

C

Câbir bin Abdullah Ensârî 92
Ca'fer bin Kavleveyh 71, 72
câhiliyye 118
Câmiu'l-Makâsıd 83

Câmi'us-Saâdet 92
Cebel-i Âmil 80, 83, 84, 85,
86, 87, 96, 97, 98
Cemâlü'l-Muhakkıkîn 88
*Cemâlüs-Sâlikîn Ebu'l-Abbâs Ah-
med b. Fahd Hillî-i Esedî* 82
Cevâhirü'l-Kelâm 90, 91
cihâd 106, 110, 137
cu'âle 122
Cûmelü'l-İlm ve'l-'Amel 73

D

diyât 134
düz (eşit) döndürme (aks-i
müstevî) 126

E

Ebû Abdurrahman es-Sülemî 68
Ebû Hanîfe 19, 20, 22
Ebû İshâk Şirâzî 68
Ebu'l-Kâsum Gilânî-i Kummi
26, 27
Ebû Zer el-Gıffârî 98
*Ed-Durûsu's-Şer'iyye fî Fıkhî'l-
İmâmiyye* 81
edille-i erba'a 17
Ehl-i Sünnet 17, 18, 19, 20,
22, 25, 43, 44, 68, 75, 79,
103, 109
el-Beyân 81
el-Cevâhir 76, 100, 140
el-Fihrist 69, 71, 72
Elfiyye 81, 82, 84
el-Gunye 76
el-İntisâr 73
el-İrşâd 79

el-İstibsâr 20
el-Kâfi 20
*el-Kavâ'idü'l-küllîyyetü'l-usûliyye
ve'l-fer'iyye* 81
el-Kavânîn 89, 97
el-Kifâye 88
El-Künâ ve'l-elkâb 78
El-Lüm'a 80
el-Me'âric 78
el-Mekâsib 28

el-Mezhebu'l-Bârî 82
el-Mukni'a 72
el-Muktesir 82
el-Mu'teber 70, 76, 78
el-Mühezzib 76
el-Vâfiyye fî Usûli'l-Fıkh 89
el-Vesîle 77

Emâlî 75
Emîn Esterâbâdî 18
emr-i bil'-ma'rûf 107
en-Nihâye 74, 75, 77
er-Risâle 24
Eş'arî 71
eş-Şifâ' 88
et-Tahrîr 79
Eymân 122
ez-Zer'â 25

F

Fahru'l-Muhakkıkîn 80, 82
fakih 15, 62, 63, 80, 81, 87, 90
fark 113, 114, 118, 129, 134
Fâzıl Hindî 88, 89
Fâzıl-ı Cevâd 87
Fâzıl-ı Mikdâd 17, 81, 82, 84

Fazl bin Şâzân 70
fekkî vasiyyet 115
felsefe 11, 28, 67, 79, 84, 94
Ferâ'idü'l-Usûl 28
Ferâ'iz 129
Fethali Şah 27, 90
Fevâ'idü'l-Medeniyye 18
Feyz-i Kâşânî 88
fıkıh 11, 13, 14, 36, 52, 61, 67,
72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 81,
82, 84, 86, 87, 88, 90, 95, 99,
104, 124, 138
fıkıh usûlû 16
Fukahâ-i Seb'a 62

G

gasb 127
gaybet 68, 69, 70, 71, 72, 95, 96
Gaybet-i Suğrâ 68, 69, 70,
71, 95, 96
gayri vâcib 66

H

habâ'is 125
haber-i vâhid 32
habs 114
Hâce Cemâleddîn Mahmûd 86
Hâce Efsalüddîn Turke 86
Hâce Nasîruddîn et-Tûsî 79
Hacı Ağa Hüseyin Burûcerdî 94
Hacı Ağa Hüseyin Kummî 94
Hacı Ağa Rıza Hemedânî 93
Hacı Mirza Hüseyin Sebzevârî 93
Hacı Mirza Muhammed Hasan
Şirâzî 93
Hacı Molla Ahmed Nerâkî 92

Hacı Molla Mehdi Nerâkî 89
Hacı Şeyh Abdulkerîm Hâirî
Yezdi 97
Hacı Şeyh Muhammed Hüseyin
İsfahânî 94
hadler 132
hadler ve ta'zîrler 132
Haleb 96, 97
Hamza bin Abdülazîz Deylemî 76
Hanbelî 22, 75, 84
Hanbelîler 23
Hanefî 22, 24, 84
haram 37, 45, 47, 48, 50, 54,
64, 117, 118, 119, 122, 123,
126, 127, 137
Hâriciler 106
Hasan bin Mahbûb 70
Hasan bin Yûsuf bin Ali bin
Mutahhar el-Hillî 79
hass 24, 38, 39
Hemedân 97
Hille 79, 81, 96, 97
hibe 114
hikmet 103
hilâf 75
hudûd 100, 132
humus 103
Hüseyin bin Sa'îd 69, 70
Hüseyin bin Sa'îd el-Ahvâzî 69
Hz. Ali (a.s.) 96, 131

İ-İ
ıtk 120
ibâdât 100, 140, 141
ibâdetler 100, 101, 142

İbn Bâbeveyh 26, 83
İbn Cüneyd İskâfî 72
İbn Ebî Akîl 70, 71, 72
İbn Ebî Akîl Ummânî 71
İbn Ebî Cumhur İhsâî 82
İbn Ebî Useybi'a 68
İbn Fahd-ı Hillî 82, 84
İbn Haldûn 24
İbn Hamza Tûsî 77
İbn İdrîs el-Hillî 77, 78
İbn Sînâ 88
İbnu'l-İmâd el-Hanbelî 75
İbnü'l-Berrâc 75
İbnü'l-Hacîb el-Halebî 77
İbnü'n-Nedîm 69, 71, 72
İbn Zühre el-Halebî 77
ibtidâî cihâd 106
icâre 113
icmâ' 18, 21, 22, 43, 44, 45
icmâlî bilgi 54
ictihâd 15, 18, 25, 27, 70, 96
ihtiyat ilkesi 53
ikâ'ât 100, 101, 117, 140, 141
ikrâr 121, 131
ilâ 119
ilkel şüphe 54
illetin ayıklanması 48
İmâdüddîn Tûsî 77
İmam'ın gaybûbeti 54
İmam Rızâ (a.s.) 86
İsfahân 97, 98
İsfahan Okulu 87, 88
İskâfî 70, 72
İslâmî ilimler 28, 63, 99
istidlâl 45, 138

istilâd 121
istinbât ilkeleri 30, 53
istishâb 53, 55, 56, 57
itikâf 104, 139
ivazlı hîbe 114
ivazsız hîbe 115
İzâhu'l-Fevâ'id fî Şerh-i Müşkilâtî'l-Kavâ'id 80

K

Kâ'be 105
Kacarlar 97
Kadı Abdülazîz el-Halebî 75
Kâşân 92, 97
Kâşifu'l-Ğitâ' 90, 91
Kavâ'idü'l-Ahkâm 79, 80
Kavânînu'l-Usûl 27
kazf 119
Kazvîn 97
kefâlet 109, 110
Kenzu'l-İrfân 17
Kenzü'l-İrfân fî fikhî'l-Kur'an 81
kerâhet 37, 64
kesin bilgi 45
kesin (iktirânî) kıyas 12, 15, 19, 22, 45, 46, 47, 48, 52, 55, 62, 98, 111, 126, 127, 130, 131
Keşfu'l-Lisâm 88
kısâs 133
kıyâs 22, 23, 48
kifâî vâcib 65
Kifâyetü'l-usûl 28
Kitâbu'l-Mekâsib 93
Kitâbu'l-Vedîa 78

Kitābu'r-Resā'il 93

Kitābu's-Serā'ir 78

Kum 70, 96, 97

Kur'an'a arz 31

küllî (tümel) 125

Kütüb-i Erba'a 20

L

li'ân 119

lukata 128

Lülü'ü'l-Bahreyn 75

M

mâhiyet 122, 142

Mâlikî 22, 23, 80, 84

Mâlikîler 23

mantuk 14

Masum İmamlar 12, 19, 25,
63, 69, 96

me'âd 63, 88

mabsût 74

Medârikü'l-Ahkâm 100, 140

Medîne 18, 62

Mefâtihu'l-Kerâme 89, 90, 91

mefhûm 40

Mekke 18, 104, 129

Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih 20

merâsim 76

Mesâlikü'l-Efhâm 84, 100, 140

Meşâriku's-Şümûs 88

Meşhed 92, 94, 97, 98

Meşrûtiyet İnkılabı 28

Mevât 128

Mevlânâ Abdullah Şüsterî 86

Mevlânâ Abdullah Yezdi 86

Mevlânâ Mirzacan 86

meYTE 125

mîrâs 129, 130, 137

Mir Fahrüddîn Hamakî 86

Mir Feth Şirâzî 86

Mirza Ebu'l-Kâsım Kummî
89, 97

Mirza Hüseyin Nâinî 94

Mirza-i Şirâzî 93, 94

Mirza Mehdi Şehid-i Meşhedî 89

Mirza Mehdi Şehristânî 89

Molla Ahmed Erdebili 17

Molla Muhammed Bâkır Sebzevârî
87

Molla Muhsin Feyz-i Kâşânî 88

Molla Sadra Şirâzî 87

Molla Sâlih Mâzenderânî 90

Muallim 26, 72, 85, 86

muâmelât 140

Muâviye 98

mubâh 64

mu'cer nesne 113

mudârabe 111

Muhakkık Celâleddîn Devvânî 86

Muhakkık-ı Hânsârî 88

Muhakkık-ı Hillî 70, 76, 78,

79, 80, 81, 82, 84, 91, 93,

99, 100, 101, 102, 108, 110,

114, 116, 117, 124, 131, 140,

141, 142

Muhakkık-ı Kerekî 83, 84,
87, 98

Muhakkık-ı Sebzevârî 87, 88

Muhakkık Kerekî 78, 82

Muhammed Bâkır bin Muham-
med Ekmel Bihbehânî 89

Muhammed bin Bâbeveyh
 Kûmî 70
 Muhammed bin Hüseyin bin
 Ahmed bin Velid Kûmî 69
 Muhammed bin İdrîs Şâfiî
 23, 24
 Muhammed bin Mekkî 80
 Muhammed bin Mes'ûd Ayyâşî
 es-Semerkindî 71
 Muhammed bin Nemâ el-Hillî 78
 Muhammed Takî Meclisî 87,
 88, 90
Muhtelefû's-Şî'a 79
 mukaddemî vucûb 66
 Mukaddes-i Erdebilî 85, 86
 Mukaddime 24
 murâbaha 108
 mutlak ve mukayyed 39
 muvâza'a 108
 mübâre'e 118
 mübeyyen 41
 Mücmel 35, 41
 müctehid 15, 17, 47, 89, 94, 130
 müfelles 109
 mükâtebe 121
 mülâzeme kaidesi 47
Münteha'l-Matlab 79
 müsâkât 111, 137
 müstecir 113
 Müstedrek 77
 Müstedrekü'l-Vesâil 75
 müstehâb 36, 46, 64, 102
 müste'ir 113
Müstenedü's-Şî'a 92
 müvekkil 114

Müverris 129
 Müzâra'a 111
 Müzdelife 104, 105, 106

 N
 nahr 124, 125
 Nasîruddîn et-Tüsî 79
 Neced Havzası 26
 necisü'l-ayn 126
 nefsi vâcib 66
Nehcü'l-Belâğa 26, 73
 nehy 37, 46, 64, 107
 nehy-i ani'l-münker 107
 nezr 122
 nikâh 101, 115, 116, 139, 141
 nübüvvet 63

R
 rehin 109
 rey 23
Reyhânetü'l-Edeb 76, 78, 81
 ribâ 112
 Ricâl ilmi 14
 ric'î talâk 117
 rimâye 115, 137, 141
 ruh 46, 95

S-Ş
 Sa'd bin Abdullah Eş'arî 71
 Safevîler 97
 Sâhib-i Cevâhir 27, 91, 92, 93
 Sâhib-i Muallim 26, 85, 86
 Sa'îd bin Cübeyr 62
 Sa'îd bin Müseyyeb 62
 Samarra 94
 sayd 124

- sebk 115, 137, 141
semen 113
seyr u sülûk 82, 90
Seyyid Cevâd 89, 90, 91
Seyyid Ebû Hâşim Hüseyinî 77
Seyyid Ebu'l-Hasan İsfahânî 94
Seyyid Ebu'l-Mekârim İbn Zühre 76, 78
Seyyid Hasan A'racî 89
Seyyid Hasan Kazvîni 88
Seyyid Hasan Sadr 24
Seyyid İbrahim Kazvîni 88
Seyyid Mehdi Bahru'l-Ulûm 26, 88, 89, 90
Seyyid Muhammed Bâkır Şiftî-i İsfahânî 89
Seyyid Muhammed Fişârekî İsfahânî 93, 94
Seyyid Muhammed Kâzım Tabâtabâi Yazdî 93
Seyyid Murtazâ 25, 26, 70, 72, 74, 75, 76
Seyyid Murtazâ Âlemu'l-Hüdâ 25, 70
Seyyid Râzî 26, 73
Seyyid Sadruddîn Rezevî Kûmî 89
sulh 110, 137
Sûknâ 114
sünnet 19, 44, 45
Şâfi'î 22
Şâfi'iler 23
Şah Abbâs 17, 85
Şah Ebû Muhammed Şirâzî 86
şâhitlik 131
Şah Tahmasb 83
Şehid-i Evvel 80, 81, 82, 83, 84, 88, 93, 100, 140, 142
Şehid-i Sâni 26, 76, 80, 84, 85, 86, 87, 99, 140
Şehristânî 89
Şekib Arslan 98
Şer 46, 81, 88, 100, 109
Şerâi'u'l-İslâm 78, 91, 99, 100, 102, 131, 140, 142
Şerh-i İrşâd 86
Şerhi'l-Lûm'a 26
Şerh-i Lûm'a 88
Şerhu'l Elfiyye 82
Şeyh Abdülalâ bin Ali bin Abdülâlî 84
Şeyh Abdülcabbâr er-Râzî 77
Şeyh Ali bin el-Hüseyin el-Kerekî 83
Şeyh Ali bin Hilâl Cezâyirî 82
Şeyh Ali Minşar 83, 87
Şeyh Bahâî 83, 87, 88, 98, 105, 106
Şeyh Bahâüddîn İsfahânî 88
Şeyh Ca'fer Kâşifu'l-Ğitâ 26, 89, 90
Şeyh Ebû Ali 75
Şeyh Ebû Ca'fer et-Tûsî 26, 74
Şeyh Ebu'l-Hasan 75
Şeyh Ebu'l-Kâsım Ca'fer bin Hasan bin Yahyâ bin Sa'îd el-Hillî 78
Şeyh Ebû Salâh el-Halebî 76
Şeyh Ensârî 27, 28, 92, 93, 94
Şeyh Hasan 26, 85
Şeyh Hüseyin b. Abdüssamed 87

Şeyh Muhammed Hasan 27,
90, 91, 100, 140

Şeyh Muhammed Hasan Sâhib-i
Cevâhir 27

Şeyh Murtazâ Ensârî 27, 81, 92

Şeyh Müfid 26, 70, 71, 72, 73,
74, 75, 76

Şeyh Reşidüddîn Ali bin Zîrek-i
Kûmî 77

Şeyh Sadûk 26, 70, 83

Şeyh Tûsî 26, 70, 74, 75, 76,
77, 96

Şeyh Zeynüddîn 84

Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men
zeheb 75

Şî'a 16, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
27, 44, 63, 68, 69, 72, 74, 75,
77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
90, 91, 92, 93, 96, 97, 98,
103, 106, 109

Şifâ 88

Şî'îler 17, 19

Şirâz 97

Şirket 110, 111

Şüfa 128

T

taabbudî vâcib 64

Tabakâtü's-Sûfiyye 68

Tâbi'in 62

tabîiyyât 88

tahyir ilkesi 53

tahyîrî vâcib 65, 66

takyîd 39

talâk 117, 118

tasavvur 14

ta'yînî vâcib 65

tayyibât 125

ta'zîr 133

teâdül ve terâcih 32, 34

Tebriz 76, 97

Tebsiratü'l-Müte'allimin 79

tedbîr 121

tefvîz 83

Tehzîbu'l-Ahkâm 20

tekliî hüküm 64

Temhîdu'l-Kavâ'idü'l-Usûliyye li

Tefrî'i'l-Ahkâmî's-Şer'iyye 99

Temlikî vasiyyet 115

Tenbîhü'l-ümme 94

Tesîsu's-Şî'a el-Ulûmî'l-İslâm 24

tevessülî vâcib 65

tevliye 108

tezkiye 125

Tûs 97

tür 11, 17, 20, 30, 32, 33, 38,
40, 41, 43, 47, 50, 52, 53, 56,
63, 66, 81, 91, 95, 98, 100,
101, 102, 103, 104, 106, 109,
111, 115, 118, 119, 121, 123,
132, 133, 134, 136, 139

U

Ubeydullah bin Ebû Râfi' 96

Uddetü'd-Dâi 82

Uddetü'l-Usûl 26

ukûd (akidler) 100, 101, 140,
141

Urve bin Zübeyr 62

usûl-i fıkıh 11, 14

usûl-i ilmiyye 30
usûl-i istinbâtiyye 30
usûliler 139
usûl ilmi 11, 14, 25, 28, 30, 94

V

vâcib 36, 45, 46, 49, 50, 54,
57, 64, 65, 66, 104, 122
Vâhid Bihbehânî 26, 27, 89, 90
vakıf 114
vasiyyet 115
vaz'î hüküm 64
ved'ia 78, 112
vekîl 114, 121
vucûb 66

Y

Ya'kûb el-Kuleynî 70
Yezd 97
Yûnus bin Abdurrahman 70

Z

Zahîretü'l-me'âd fî şerhi'l-İrşâd 88
zâhirlerin huccıyyeti 30, 34
zebh 124, 125
Zencân 97
zihâr 118
zımân 109
Zikra's-Şi'a fî ahkâmi's-şer'i'a 81
zühd 85, 93